

ประชุมพงศาวดาร

เล่ม 50 ภาค 80

จดหมายเหตุฟอร์บิง

959.3

ป247

ล.50

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๕๐
(ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๐)

จดหมายเหตุฟอร์บิง

พิมพ์ครั้งที่สอง ๑,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๒๗

องค์การค้ำของกรุงสภา
ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์
ถนนราชดำเนินกลาง
จัดพิมพ์จำหน่าย

อันฉบับ ๑๔๔๐

ชุดที่ ๑๘ ประชุมพงศาวดาร

บางกอกทrophy เกษมณีกิจ บรรณาธิการ

ราคา [REDACTED] บาท

ประชุมพงสาวดาร เล่ม ๕๐
(ประชุมพงสาวดารภาคที่ ๘๐)

จดหมายเหตุพอรันัง

หม่อมเจ้าดำรงศดำรง เทวกุล ทรงแปล

เลขหมู่หนังสือ ๘๒๓.๕๔๔

ISBN 974-7922-58-4

พิมพ์ครั้งแรก

พ.ศ. ๒๔๘๖

ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นเทววงค์วโรทัย

พิมพ์ครั้งที่ ๑,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๒๓

เลขที่

องค์การก้ำของครุสภาพิมพ์จำหน่าย

104

เลขที่

๙๕๙,๓

๒๒๔๗

๑-๕๐

ดงทะเลเบ็ช น.๓๑ป. 4314

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๐
จดหมายเหตุพอร้บั้ง

คำนำ

องค์การคำของคุรุสภาได้มาแจ้งแก่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรว่า มีความประสงค์จะขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือเรื่องจดหมายเหตุฟอร์บ้ง เพื่อการจำหน่ายในชุดประชุมพงศาวดารของคุรุสภา กรมศิลปากรพิจารณาแล้วเห็นควรอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ดังประสงค์

เรื่องจดหมายเหตุฟอร์บ้ง เป็นบันทึกประวัติและเรื่องราวของเซวาลิเออร์ เคอะ ฟอร์บ้ง นายเรือโท ชาวฝรั่งเศสซึ่งเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาพร้อมคณะทูตของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ครั้งนั้น เซวาลิเออร์ เคอะ โชมองต์ ได้รับแต่งตั้งเป็นราชทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คณะทูตเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๒๒๘ ครั้นคณะทูตจะกลับออกไป สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ตรัสขอฟอร์บ้งไว้ช่วยราชการ ต่อมาทรงแต่งตั้งให้เป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่มีบรรดาศักดิ์เป็นออกพระศรีกิตติสงคราม

เซวาลิเออร์ เคอะ ฟอร์บ้งได้บันทึกชีวประวัติ และอุปนิสัยของเขาเป็นจดหมายเหตุเชิงพรรณนาวิธีเขียนเช่นนี้นิยมกันมากในยุโรปขณะนั้น เขาได้เล่าเรื่องราวมูลเหตุที่สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงแต่งตั้งคณะทูตเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ทั้งได้เล่าเหตุการณ์สำคัญที่บ่อมนางกอกและที่ในกรุงศรีอยุธยาในระหว่าง พ.ศ. ๒๒๒๘ ถึง

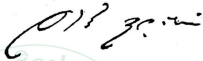
พ.ศ. ๒๒๓๑ โดยพิศดาร กล่าวคือ เรื่องการปราบปรามกบฏแขก
มกักะสันและกรณีที่เขาขัดแย้งกับเจ้าพระยาวิชเยนทร์

เรื่องจดหมายเหตุฟอร์บังนี้ ต้นฉบับเดิม Francois Girardi
ได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นที่เมืองอัมสเตอร์ดัม เมื่อ พ.ศ. ๒๒๗/๒ เป็น
หนังสือสองเล่มจบ ชื่อเรื่องว่า Memoirs du Comte de Forbin,
Chef D' Escarde, Chevalier del' Ordre Militaire de Sainte
Louis และหม่อมเจ้าคำรัสคำรง เทวกุล ทรงแปลเก็บความ ทรงตั้ง
ชื่อเรื่องในภาษาไทยว่า “บันทึกความจำของออกพระศักดิ์สังกรม”
ซึ่งได้พิมพ์แจกเป็นครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระ-
วรวงศ์เธอกรมหมื่นเทวะวงศัวโรทัย ผู้ที่เคยเข้ามารับราชการใน
กรุงศรีอยุธยาจึงจัดว่าเป็นเอกสารสำคัญ เป็นข้อมูลที่ชวนศึกษา
วิเคราะห์และเป็นประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา
ได้ดี

อึ่งในการพิมพ์ครั้งแรกนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแนะนำว่า ในการจัดพิมพ์ครั้งต่อไป
ควรรวมเรื่อง บันทึกของออกพระศักดิ์สังกรมนี้เข้าในชุดประชุม
พงศาวดาร ด้วยเหตุนี้เมื่อกรมศิลปากรจัดพิมพ์ขึ้นโดยใช้ชื่อเรื่อง
ว่าจดหมายเหตุฟอร์บัง จึงจัดเป็นหนังสือในชุดประชุมพงศาวดาร
นับเป็นภาคที่ ๘๐ และ นับเป็นเล่มที่ ๕๐ ในชุดของคุรุสภาในการ
พิมพ์ครั้งนี้ ทั้งนี้ได้พิมพ์ตามต้นฉบับ พ.ศ. ๒๕๑๓ ซึ่งแก้ไขตัว
สะกดการันต์ตามพจนานุกรมและได้เปลี่ยนคำว่า ฉัน เป็น ข้าพเจ้า
ทุกแห่งนั้น

ก

กรมศิลปากรมีความสำนึกในพระกรุณาของหม่อมเจ้าคำ-
รัสคำรง เทวกุล ผู้ทรงแปล แม้สิ้นชีพิตักษัยแล้ว ทายาทของท่าน
ยังมีน้ำพระทัยมอบต้นฉบับเรื่องนี้ไว้แก่กรมศิลปากร เพื่อจัดพิมพ์
เป็นวิทยาทานสืบไป

(กฤษณา อารีย์ กุลตันท์)
อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์

๑๑ ตุลาคม ๒๕๒๖

คำนำของบรรณาธิการชุด

ในบรรดาหนังสือที่เป็นประโยชน์ สำหรับกันคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทยแล้ว หนังสือชุดประชุมพงศาวดารเป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะได้รวบรวมเรื่องเก่า ๆ ที่มีสาระและคำอธิบายของผู้มีความรู้ในวิชาดังกล่าวไว้โดยละเอียด หนังสือชุดที่เริ่มพิมพ์เป็นภาคแรก เรียกว่าภาคที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ และได้พิมพ์ต่อมาจนถึงภาคที่ ๗๓ ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นระยะเวลาถึง ๓๐ ปีเศษ และในขณะนั้นก็ยังมีพิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อ ๆ มาอีกหลายภาค ส่วนมากมักจะเป็นภาคละ ๑ เล่ม นอกจากภาคที่ ๖ และภาคที่ ๖๗ มีภาคละ ๒ ตอน ๆ ละ ๑ เล่ม เนื่องด้วยหนังสือชุดประชุมพงศาวดารนี้เป็นหนังสือดี และพิมพ์มาแล้วเป็นเวลานาน ทำให้กระจัดกระจาย หาอ่านได้ยากในยามต้องการ ทั้งหาผู้ที่จะลงทุนพิมพ์รวมเป็นชุดได้ยาก ราคาของหนังสือชุดนี้ในท้องตลาดจึงสูงขึ้นจนทุกวันนี้ชุดหนึ่งถึง ๑๐,๐๐๐ บาท คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือของคุรุสภา มีความประสงค์จะรวบรวมพิมพ์หนังสือดี ราคาพอสมควร สำหรับให้นักศึกษาผู้สนใจในวิชาการได้หาซื้ออ่านได้สะดวกจึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

เหตุที่จะมีหนังสือชุดประชุมพงศาวดาร นี้เนื่องมาจากสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เมื่อครั้งทรงเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระมาตุจฉา มีรับสั่งให้กรรมการหอสมุดวชิรญาณ

รวบรวมหนังสือขึ้น เพื่อทรงบำเพ็ญพระกุศลในงานศพ หม่อมเจ้า
 คนัยวรนุช ท.จ. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ มีพระประสงค์จะให้เป็
 กุศลสาธารณประโยชน์ คณะกรรมการหอสมุดเห็นพร้อกันว่า
 ในสมัยนั้นมีผู้เอาใจใส่ในการศึกษาโบราณคดี มีพงศาวดาร
 เป็นค่น ตามพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากขึ้น
 กว่าแต่ก่อน แต่ความลำบากของผู้ศึกษามีอยู่ ด้วยจะหาหนังสือ
 ตรวจสอบได้ยากเพราะหนังสือพงศาวดารและตำนานเก่าโดยมาก
 ยังมีได้พิมพ์ขึ้นบ้าง พิมพ์แล้วแต่จำหน่ายหมดไปเสียแล้วบ้าง
 บางทีที่พอจะหาได้ก็เป็นฉบับที่วิปาสคาลาดเคลื่อน ไม่สมควรที่
 จะใช้ในการตรวจสอบศึกษาไปเสียบ้าง ความต้องการหนังสือ
 พงศาวดารและตำนานเก่าที่เป็นฉบับดีจึงมีแก่ผู้ศึกษาอยู่ทั่วไปด้วย
 เหตุผลดังกล่าวมาแล้วนี้ จึงได้จัดให้พิมพ์หนังสือชุดประชุม
 พงศาวดารภาคที่ ๑ ขึ้น ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ดังกล่าวแล้ว และ
 ได้พิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อมาเป็นลำดับ

ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕ สมเด็จพระเจ้า-
 บรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพผู้ทรงรวบรวมเรื่องส่วน
 มากของหนังสือชุดนี้ได้ทรงกล่าวไว้ โดยคำนึงถึงประโยชน์ของ
 หนังสือประชุมพงศาวดาร ซึ่งในขณะนั้นพิมพ์อยู่แล้วยังเพียง ๔ เล่ม
 ว่า “ในเวลาที่จะแต่งหนังสือเรื่องราวในโบราณคดีข้าพเจ้าต้องหยิบ
 หนังสือประชุมพงศาวดารมาอาศัยสอบสวนอยู่เสมอไม่ใคร่ขาด

จนรู้สึกว่หนังสือพวกนี้ช่างมีประโยชน์เสียจริง ๆ หากไม่มีหนังสือประชุมพงศาวดารไว้ให้หยิบตรวจตราได้ง่าย ๆ การแต่งหนังสือเรื่องโบราณจะช้าและลำบากมิใช่น้อย” ขณะนี้หนังสือประชุมพงศาวดารชุดนี้มีอยู่มากมายหลายเล่ม ประโยชน์ที่ผู้ศึกษาได้รับก็มีมากขึ้น แต่ดังกล่าวนมาแล้วว่ายังมีผู้ใดพิมพ์ขึ้นใหม่เป็นชุดและหาอ่านได้ยาก กุรุสภาจึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

ในการพิมพ์คราวนี้ ได้พิมพ์ตามขนาดหนังสือชุดภาษาไทยของกุรุสภา ซึ่งมีความหนาประมาณเล่มละ ๒๐-๒๕ ยกแต่ประชุมพงศาวดารเดิม มีขนาดไม่เท่ากัน หนาบ้างบางบ้าง ฉะนั้นประชุมพงศาวดารของกุรุสภาเล่มหนึ่ง ๆ อาจจุประชุมพงศาวดารเล่มเดิมไว้ได้หลายภาค หรือภาคหนึ่ง ๆ ฉบับเดิมอาจแยกออกเป็นสองหรือสามเล่มตามขนาดของกุรุสภาก็ได้ อย่างไรก็ตาม เพื่อความสะดวกในการค้นคว้า ประชุมพงศาวดารของกุรุสภาแต่ละเล่มจะบอกไว้ด้วยว่า เป็นประชุมพงศาวดารฉบับเดิมภาคที่เท่าไร เช่น

ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑

(ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ตอนต้น)

เป็นต้นดังนี้

สารบัญ

ประชุมพงสาวดาร เล่ม ๕๐ (ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๘๐) จดหมายเหตุฟอร์บัง

คำนำ

คำนำของบรรณาธิการชุด

คำนำของผู้แปล

บันทึกความจำของออกพระศักดิ์สงคราม

หน้า

ก

ง

๑

๓

คำนำของผู้แปล

ออกพระศกคิสงครามผู้นี้เป็นนายทหารเรือชาวฝรั่งเศส
นามเดิม ฟอว์บิง มียศเป็นเซวาลิเออร์ก่อนแล้วเลื่อนเป็นกองต์
ได้เดินทางเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๒๒๘
พร้อมกันกับเซวาลิเออร์เคอะโซมองต์ ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
ทรงแต่งตั้งเป็นราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระนารายณ์
มหาราช นายทหารเรือผู้นี้ได้สมัครอยู่รับราชการเป็นผู้สร้างป้อม
ปราการและฝึกหัดทหารไทยตามยุทธวินัยฝรั่งเศส พระนารายณ์
มหาราชได้ทรงตั้งให้เป็นนายพลผู้บัญชาการทัพเรือและบก แล้ว
พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นออกพระศกคิสงคราม

ท่านเจ้าวัดเคอะซัวลี ซึ่งเดินทางมาพร้อมกันกับราชทูต
ฝรั่งเศสได้จดลงไว้ในจดหมายเหตุรายวันว่า “เซวาลิเออร์เคอะฟอว์
บิงผู้นี้เป็นเด็กหนุ่มหน้าตาสวยงาม เป็นคนว่องไวใจเร็ว มี
เล่ห์กลร้ายเท่าพันทวี คงจะตั้งตัวเป็นคนสมบุรณ์ด้วยทรัพย์สิน
แน่ เมื่อเดินทางมาด้วยกันนั้น เขาเป็นผู้ดูแลกิจการในเรื่องทั่วไป
เป็นผู้ถือกุญแจห้องเก็บน้ำจืด อันเป็นหน้าที่สำคัญมาก”

ออกพระศกคิสงครามได้เล่าประวัติของตัวเขาเอง สาเหตุ
ที่เดินทางเข้ามากับราชทูตฝรั่งเศส และยอมอยู่ในประเทศไทยได้
เข้ารับราชการใกล้ชิดกับพระองค์พระนารายณ์มหาราชจนเจ้าพระยา

วิชเยนทร์อธิบาย ส่งตัวเขาสวามิภักดิ์ปรากฏที่บางกอก จับพวก กบฏแขกมกักระสันและต้นหนเรือค้าขายอังกฤษ ที่เจ้าพระยา วิชเยนทร์กล่าวหาว่าฉ้อพระราชนิเวศน์ ออกพระศกัตติสังกรรมได้ เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยในครั้งนั้น ได้ชัดใจกันกับ เจ้าพระยาวิชเยนทร์ เพราะว่าเจ้าพระยาวิชเยนทร์พยายามทำลาย ชีวิตของเขา ในที่สุดทนความริษยาเจ้าพระยาวิชเยนทร์ไม่ได้ จึง กราบถวายบังคมลากลับไปประเทศฝรั่งเศส พอไปถึงบ้านเกิด เมืองเคิมไต้ไต้เคื่อน พระนารายณ์มหาราชสวรรคต และพระ- เพทราชาขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระมหาบุรุษ

ถ้าผู้อ่านจะสังเกตดูข้อความที่ออกพระศกัตติสังกรรมจดลง ไว้ในบันทึกความจำ จะเห็นได้ว่าเขาปรักปรำเจ้าพระยาวิชเยนทร์ และชาวฝรั่งเศสแล้ว เลยติชมประเทศไทยทั่วไปด้วย อันเป็น เรื่องที่เราควรรู้ไว้ว่าชาวต่างประเทศที่เข้ามาในประเทศไทยของเรามี ความเห็นว่าประเทศไทยเป็นอย่างไรในสมัยนั้น ทั้งนี้จะเป็นด้วย นิสัยของออกพระศกัตติสังกรรมที่รับออกมาเองว่าเป็นคนพูดตรงไป ตรงมา หรือจะเป็นด้วยถูกเจ้าพระยาวิชเยนทร์ก็ดักกัน ทำอะไร ไม่ได้สมความมักใหญ่ใฝ่สูง มีความแค้นเคือง กิตติเยนไกรต่อ ไกรรวม ๆ ไปจนลืมตัว

ข้อความในบันทึกความจำของออกพระศกัตติสังกรรมที่ ขำพเจ้าเลือกเก็บมาเขียนมีดังต่อไปนี้

บันทึกความจำ

ของออกพระศกคิสงคราม

โดยเหตุที่ผู้เขียนบันทึกความจำโดยมาก มีความมุ่งหมาย
แต่จะให้ผู้อ่านเห็นว่าผู้เขียนเป็นคนสำคัญเพียงไร มักจะแต่ง
เรื่องขึ้นให้คนพิศวงปะปนความเท็จความจริง จนผู้อ่านทะลึ่งไป
ไม่รู้หนเหนือหนใต้บางคนก็ซ่อนหรืออำพรางความบกพร่องของ
ตนไว้ แทนที่จะเขียนเรื่องที่มีสารประโยชน์ กลับทำให้ผู้อ่าน
เข้าใจผิดจนเชื่อว่าเรื่องที่อ่านนั้นเป็นเรื่องจริง และโดยเหตุที่
ไม่มีใครจะเลวเท่าคนที่เขียนเรื่องเพื่อหลอกลวงให้ผู้อ่านหลงเชื่อ
ข้าพเจ้าออกพระศกคิสงครามจึงตั้งใจไว้ว่าจะจดแต่ความจริงลง
ไว้ในบันทึกความจำนี้ เล่าเหตุการณ์ที่ข้าพเจ้ามีส่วนอยู่ด้วย และ
ที่ได้เห็นด้วยตาเองไม่ปิดบังความบกพร่องของตัวข้าพเจ้า ทั้งที่
ผู้อ่านคงจะสังเกตเห็นได้บ่อย ๆ ในบันทึกความจำนี้ ข้าพเจ้า
หวังใจว่าผู้อ่านคงจะเห็นความสัตย์สุจริตนั้น และถ้าแม้ว่าบันทึก
ความจำนี้มีความร้ายกาจ ผู้อ่านคงจะอภัยโทษแก่ข้าพเจ้าผู้ซึ่ง
เป็นทหารยังไม่ชินกันกับการเขียนและแต่งถ้อยคำอันไพเราะ
ข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายเพียงแต่จะให้ผู้อ่านสดับฟังข้อความที่
ข้าพเจ้ากล่าวไว้เท่านั้น

ข้าพเจ้าเกิดวันที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ที่ตำบล
การคันน่แขวงโปรวังส ทิศใต้ประเทศฝรั่งเศส ข้าพเจ้าไม่พักที่
จะป่าวร้องให้คนทราบว่าครอบครัวของข้าพเจ้าเป็นอย่างไร คน

โดยมากทราบดีแล้วว่าตระกูลฟอร์บงั้น ได้ตั้งมาเป็นเวลานานแล้ว มีชื่อเสียงทั้งทางศาสนา ตุลาการ และยุทธราวี

ถ้าความประพฤติเมื่อยังเป็นหนุ่ม อยู่เป็นสมมุติฐานที่ฟังจะ ทำนายว่าข้าพเจ้าจะเป็นคนชนิดใดแล้ว ก็เป็นการแน่นอนทีเดียว ที่ใคร ๆ จะเห็นว่าโชคชะตาของข้าพเจ้าในภายหน้านั้นจะเป็น คนที่จะต้องถูกตีและระรานผู้อื่น นิสัยของข้าพเจ้านั้นเป็นคน ใจร้อน ว่องไว ไม่ยับยั้ง ชุกช่น ทำความชั่วเล็ก ๆ น้อย ๆ หกขยครั้ง ชอบแต่จะข่มและเป็นหัวโจกเพื่อนเล่นด้วยกัน ถ้า เพื่อนเล่นผู้ใดขัดขึ้น ข้าพเจ้าจิกผมและชกเตะผู้นั้น ถ้ากำหมัด และตีนยังแรงไม่พอ ข้าพเจ้าก็ฉวยก้อนหินปรนลงไป ล่วงไป ได้ไม่กี่วัน บิดาของเด็กที่ถูกรังแกก็มาฟ้องกล่าวโทษข้าพเจ้า ในการสอนให้ข้าพเจ้าเป็นคนดีนั้น ท่านบิดาได้ใช้อำนาจมาแต่ ต้นมือ เพราะฉะนั้นถูกท่านบิดาเขียนเท้าใด ก็ไม่เช็ดหยาบ

วันหนึ่งข้าพเจ้าทำผิดอะไรก็ไม่ทราบ ท่านบิดาได้กักขัง ข้าพเจ้าไว้ในห้อง เมื่อร้องไห้ตะโกนจนไม่มีเสียง ทูบประตุนั้น เหนื่อยออกมาไม่ได้แล้ว ก็ทำตัวประหนึ่งเป็นบ้าจิกผมตนเอง จนหลุดออกมาหลายปอย และเอาหัวชนฝาผนัง เพราะฉะนั้น เมื่อมีคนมาเปิดประตูห้องก็เห็นเลือดไหลโซมตัวข้าพเจ้า หัวแทบ ไม่มีผมเหลือ และร่างกายเขียวช้ำหลายแห่ง บิดาของข้าพเจ้า มีบุตรหลายคน ท่านถึงแก่กรรมเมื่อข้าพเจ้ายังเป็นเด็กเล็ก ๆ อยู่

เพราะฉะนั้นจึงไม่รู้จักท่านคั่นในครอบครัวอันใหญ่นี้ ข้าพเจ้าเป็นบุตรคนสุดท้อง พอเติบโตมีความคิดก็ต้องพยายามวิ่งหาทางอาชีพเอาเอง เพื่อเพิ่มพูนเกียรติคุณของตระกูลที่เคยเรื่องนามมาแล้ว แต่ไม่มั่งคั่งพอที่จะอุปการะข้าพเจ้าได้

เพื่อถึงจุดที่ประสงค่นี้ ข้าพเจ้าไม่มีทุนอะไรนอกจากความกล้าหาญและความไม่กลัวตาย คุณวุฒิทั้งสองอย่างนี้ได้ช่วยให้ข้าพเจ้าบรรลุความสำเร็จผลหลายครั้งในอนาคต ถ้าไม่มีคุณวุฒินี้แล้ว ก็คงไม่รอดจากความตายอันร้ายกาจตั้งแต่มีอายุเพียง ๑๐ ขวบเท่านั้น ที่ข้าพเจ้ารอดตายมาได้จนถึงนี้ วันหนึ่งสุนัขบ้าซึ่งทำให้คนในหมู่บ้านตกใจกันมากได้วิ่งตรงมายังข้าพเจ้า มันอ้าปากน้ำลายเป็นฟองข้าพเจ้าหยุดยืนเตรียมตัวสู้อยู่กับที่ หาได้วิ่งหนีมันไม่ พอมันเข้ามาถึงตัว ข้าพเจ้าส่งหมวกให้มันจับฉวยคืนหลังของมันหัวขึ้นแล้ว ข้าพเจ้าเอามือกรีดทอ้งมันจนได้ทะเล็ก ต่อหน้ากลุ่มชนทั้งหลายที่พากันมาช่วยข้าพเจ้า

ในการเสี่ยงชีวิตฆ่าหมาบ้าตัวนี้ ข้าพเจ้าได้รับความเอ็นดูมากเกินไปกว่าเด็กเล็ก ๆ หนึ่งได้รับ จึงนึกว่าตัวเองมีความกล้าหาญนักและมีความเยือกหยิ่งถึงกับเรียนมารดาว่า ข้าพเจ้าต้องเป็นทหาร ขออนุญาตไปฝึกหัดในกองทัพบก มาตราแสดงความรักของข้าพเจ้าพูดเข้าอีก ท่านก็ลงโทษข้าพเจ้าตามควรแก่ความผิดเมื่อถูกลงโทษเช่นนั้นแล้ว ก็มีความน้อยใจเป็นอันมาก จึงหนีออกจากบ้าน ไปพึ่งพี่ชาย ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลซังต์มาร์เซล

หนทางห่างจากตำบลคาร์ตันนี้ประมาณ ๔๐๐ เส้น พี่ชายเห็นอกเห็นใจด้วยตามควรแก่เหตุการณ์ ซึ่งหมายความว่าไม่ได้ช่วยทำอะไรให้พอใจข้าพเจ้าเลย เมื่อรู้สึกตัวว่าจะถูกส่งกลับไปบ้าน จึงชิงความคิดพี่ชายเสียก่อน ขโมยภาชนะเครื่องเงินของพี่ชายได้สองสามสิ่งแล้ว ก็หลบหนีไปเมืองมาร์เซย์สตั้งใจไว้ว่าจะไปสมัครเป็นทหารที่เมืองนั้น ส่วนภาชนะเครื่องใช้สอยนั้นก็จะนำไปแลกเอาเงินมาซื้ออาหาร แต่ ม. โรมิเออ เจ้าของร้านขายเครื่องเงิน เห็นตราที่จารึกไว้บนเครื่องใช้สอยนั้นแล้วจำได้ว่าเป็นตราของตระกูลฟอว์บิง จึงไปแจ้งความแก่เจ้าพนักงานท้องถิ่นที่ข้าพเจ้าถูกจับและถูกส่งตัวกลับไปอยู่บ้าน มารดาจึงนำตัวข้าพเจ้าไปฝากไว้กับนักบวชผู้หนึ่ง

เมื่อมีความคิดที่จะเป็นทหารอยู่ขณะนี้ การที่ถูกบังคับให้ไปอยู่กับนักบวชเพื่อศึกษาการศาสนานั้น ก็ย่อมไม่เหมาะสมกับนิสัยของข้าพเจ้าเลย วันหนึ่งท่านนักบวชรูปนี้จะลงโทษข้าพเจ้าเพราะว่าทำความผิดเล็กน้อย ข้าพเจ้าจึงเอาเครื่องเขียนขว้างทิ้งระหว่าน พอเห็นท่านเดินตรงมายังข้าพเจ้าและเกรงว่าท่านจะลงโทษข้าพเจ้าอย่างหนักด้วยความแค้น ข้าพเจ้าจึงกระโดดจากหน้ากุฏิลงไปยังล่างซึ่งสูงจากพื้นดินประมาณหกศอกครึ่ง ยอมให้ข้าหรือแขนหักเสียดีกว่าถูกลงโทษเพราะว่าข้าพเจ้ารู้สึกว่าการความผิดไม่มากพอที่จะถูกลงโทษแรงถึงเพียงนั้น เผอิญที่ดินที่ข้าพเจ้ากระโดดลงไปในนั้นมีบ่อกองอยู่ ข้าพเจ้าจึงไม่มีบาดเจ็บ

อะไรเลย ลูกขึ้นวิ่งหนีกระหืดกระหอบไปจนเกือบขาดลมหายใจ ได้ไปอาศัยอยู่ที่บ้านนายนาวาโท ฟอว์บิงคาร์ตันน้องของข้าพเจ้า ท่านผู้นี้ได้รับเลี้ยงข้าพเจ้าไว้ด้วยความยินดี ให้เสื้อผ้าแต่งตัว เป็นนักเรียนนายเรือและให้ลงไปอยู่ในเรือรบซึ่งท่านเป็นผู้บังคับ การและจอดอยู่ที่เมืองมาร์เซย์ล์ จึงแต่นั้นมาข้าพเจ้าเริ่มมีนาม สมญาว่าเซวาลิเออร์ เคอะ ฟอว์บิง

เมื่อคนเรามารับราชการทหารเรือแต่ยังหนุ่มอยู่และมี เลือดร้อนเช่นนี้ อะไรไม่อันตรายเท่ากักระแวงว่าใครจะมาทำร้าย เกียรติศักดิ์ของตน ข้าพเจ้าแนะนำให้ใครๆ เอาเยี่ยงอย่าง ข้าพเจ้า พอเรือรบไปราชการสงครามครั้งแรกไปจอดอยู่ที่เมือง ลีอูตาต์ ข้าพเจ้าทำนักเรียนนายเรือผู้หนึ่งชื่อกลอง แทงคาบกัน โดยที่แทบไม่มีเหตุบาดเจ็บอะไรกันเลย ข้าพเจ้าได้แท่งจันทาบ ของนักเรียนนายเรือผู้นั้นหลุดจากมือ เมื่อได้เปรียบมีชัยชนะ เช่นนี้ ก็เชื่อแน่ว่าคนคนนั้นน่าจะยำเกรง และไม่มารบกวน ข้าพเจ้าอีกต่อไป

ลูกของข้าพเจ้าและจอมพลเคอะริวโนห์ ผู้บัญชาการ ทหารเรือมีความพอใจมากที่ข้าพเจ้าแทงคาบมีชัยชนะ ไม่นำตัว ข้าพเจ้าขึ้นศาล^(๑) ยกโทษข้าพเจ้าว่าเป็นเด็กเลือดร้อน เมื่อรู้- สึกว่าคนถูกกักขังยังสติไว้ไม่ได้ ท่านได้มีความกรุณาเลื่อน

(๑) การแทงคาบกันในครั้งนั้นมักกฎหมายฝรั่งเศสห้าม ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนและคดี ถึงศาล ผู้นั้นมีความผิดถึงประหารชีวิต

ข้าพเจ้าเห็นว่าที่นายเรื่อตรี เป็นคนถือธง เป็นบำเหน็จความชอบที่มีความกล้าหาญ ข้าพเจ้าได้ไปราชการสงครามในเรือรบลำนี้อีกหลายครั้ง แต่ไม่ติดใจที่จะเล่าข้อความพิสดาร เพราะเกรงว่าจะทำให้ผู้อ่านเบื่อ

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๑๘ จอมพลเคอริวอนน์ได้รับคำสั่งให้เตรียมทัพ เพื่อไปช่วยเมืองเมสซีนที่ถูกศัตรูล้อมไว้^(๑) เมื่อท่านแม่ทัพกำลังจัดพลรบอยู่ที่เมืองทูลอง ข้าพเจ้าได้วิวาทกันกับ ม. วิลล์โครต ได้แทงดาบกันอีกเป็นครั้งที่สองในชีวิตของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามีชัยชนะและไม่ถูกขึ้นศาล ต่อไปอีกสองสามวันข้าพเจ้าเล่นกีฬาชนิดหนึ่งเรียกว่า “ไมล” กับนายยามฝั่งชื่อ พิโท ซึ่งเป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้มีปากเสียงกัน ทหารเรือคนนี้จึงดูหน้าข้าพเจ้าแล้ว ทำท่าทางหยิ่งเอามือกระตุกลูกกางข้าพเจ้าล้อเล่นเหมือนเด็ก ๆ ข้าพเจ้าแค้นเคืองที่ถูกดูหมิ่นว่าเป็นเด็กทารกเช่นนั้น ข้าพเจ้าเอาไม้ “ไมล” ซึ่งมีบ่วงเหล็กอยู่ที่ปลายฟาดหัวทหารเรือคนนั้นโดยแรงจนล้มลงสลบอยู่ที่เท้าข้าพเจ้า ถ้าเพื่อนคนหนึ่งของข้าพเจ้าไม่กระชากไม้ นั้นไปจากมือข้าพเจ้าแล้วข้าพเจ้าคงตีซ้ำลงไปอีกทีหนึ่ง และทหารเรือคนนั้นคงตายคาที่แน่

ที่วิวาทกันครั้งนี้ ก็เนื่องจากความเกียจคร้านอยู่เปล่า ๆ ไม่มีอะไรจะทำ ดูประหนึ่งว่าพวกนายทหารไม่รู้จักที่จะแสวงหา

(๑) ศัตรูนั้นหมายความถึงชาวสเปน
สงครามกัน

ในเวลานั้นฝรั่งเศสกับสเปนทำ

งานอะไรให้ผู้น้อยทำ ถึงแม้ว่าทุกแห่งหนพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีโรงเรียนฝึกหัดนักเรียนนายเรือก็ดี แต่ก็มีคนโดยมากคือพวกที่ถูกบังคับให้เรียนและไม่มีใจที่จะฝึกหัด ยังหาเวลาว่างได้ พอฝึกหัดเสร็จ คนโดยมากก็หันไปเล่นการพนันเพื่อแก้ความรำคาญ เหตุฉะนั้นพวกนายยามฝั่งจึงทะเลาะวิวาทกันทุกวัน วันละหลาย ๆ ครั้ง สหายของข้าพเจ้าคนหนึ่งชื่อ ชังต์โปล ได้เล่นไพ่ “บีเคต์”(๑) กับเชวาลิเอร์ เคอะกูร์ทอง และเล่นได้เงินสามสิบสองบาท(๒) ข้อยากลำบากนั้นกูร์ทองไม่มีเงินติดตัวที่จะใช้หนี้ได้ และชังต์โปลก็เร่งร้อนจะเอาเงินให้ได้จึงมีปากเสียงกัน เพื่อห้ามไม่ให้ตริ้นพันแทงกันขึ้น ข้าพเจ้าควักเงิน ๓๒ บาทใช้แทนกูร์ทอง ซึ่งให้คำมั่นสัญญาว่าจะใช้หนี้รายนี้ให้ข้าพเจ้าในเวลาไม่ช้านัก แต่เขาหาถือคำมั่นสัญญานั้นไม่บางทีจะไม่มีเงิน หรือเป็นคนหลงหนักก็ได้ อย่างไรก็ตามเขาทำสิ่งไม่พุดถึงเรื่องนี้อยู่เป็นเวลานานทีเดียว ข้าพเจ้าเห็นว่าเขาแกลังทำสิ่งจึงเตือนให้ใช้หนี้รายนี้หลายครั้ง ทุกครั้งได้รับคำแก้ตัวอย่างเหลวไหลคือสัญญาว่าจะใช้ให้แต่ก็ไม่ใช้ ในที่สุดเห็นว่าผิดกันเรื่อยไป และข้าพเจ้าต้องการเงินจริงๆ (อันเป็นธรรมดาที่นักเรียนนายเรือย่อมใช้เงินหมดสิ้นเร็ว) จึงตั้งใจไว้ว่า

(๑) ไพ่ชนิดนี้มี ๓๒ ใบ เล่น ๒,๓ หรือ ๔ ขาก็ได้

(๒) ต้นฉบับว่าเป็นเงิน ๒๐ เออุส์ ๕๐ เออุส์เท่ากับ ๑ ชั่ง หรือ ๘๐ บาท เหตุฉะนั้น ๒๐ เออุส์จึงเท่ากับ ๓๒ บาท

จะพูดกันให้แตกหักไป ข้าพเจ้าจึงฉวยกระบี่ตำมเหล็กเดินไปหา
 กุญ์ทองและถามว่าจะไม่ยอมใช้เงินให้ข้าพเจ้าแน่แล้วหรือ เขาได้
 ให้คำตอบทันทีที่เคยตอบมาแล้ว โดยที่ไร้ผล ข้าพเจ้าจึงกระ-
 ซากกระบี่ตำเงินของเขาแย่งเอามาถือไว้ และส่งกระบี่ตำเหล็ก
 ให้เป็นการแลกเปลี่ยนกันแล้วพูดว่า “ข้าพเจ้าจะคืนกระบี่ตำ
 เงินให้ เมื่อเธอใช้หนี้ข้าพเจ้า”

ข้าพเจ้าขอให้ท่านทั้งหลายพิจารณาข้อเท็จจริงในเรื่องนี้
 ด้วย จริงอยู่เมื่อเกิดวิวาทกันขึ้นนั้นกุญ์ทองยังเป็นเด็กหนุ่มอยู่มาก
 แต่เรื่องนั้นทำให้อึดใจมาก นายเรือเอก เลอะคองต์เคอะเพอยล์
 ซึ่งเป็นอาของเข่า ได้ร้องทุกข์แก่ผู้บังคับการเรือรบ ท่านผู้นี้
 คำนิโทษข้าพเจ้าและบัญชาให้คืนกระบี่ตำเงินเล่มนั้นแก่กุญ์-
 ทอง แต่นายทหารผู้ฉลาดเช่นนี้เห็นความบกพร่องหาได้ไม่ เขา
 หาได้คิดที่จะให้กุญ์ทองใช้หนี้ข้าพเจ้าไม่ และข้อที่ร้ายนั้นเขาไม่
 ได้ปรองดองให้เราทั้งสองคืนดีกัน ข้อนี้แหละเป็นสาเหตุที่
 ทำให้เกิดเรื่องอันเศร้าสลดใจขึ้น ดังที่ผู้อ่านจะได้ทราบในเวลา
 ไม่ช้านัก

เมื่อจัดทัพพร้อมแล้ว เราได้ออกเรือตรงไปเมืองเมสซึน
 ซึ่งกองทัพบกและเรือของประเทศสเปนได้ล้อมไว้ รัษฎานหารที่มี
 อยู่เล็กน้อยนั้นได้หมดลง พวกที่ถูกล้อมต้องอดทนนั่งเกือกกิน
 เพื่อประทังความอดอยาก ในขณะที่ถูกล้อมกำลังจะยอมแพ้อยู่
 แล้วนั้น ทัพเรือของเราซึ่งมีเรือเสบียงมากด้วยหลายลำและอยู่ใน

ควบคุมของเรือรบอีกเก้าลำได้มาถึง เมื่อพวกศัตรูแลเห็นเราก็ตกเรือจากกระโจมไฟแล่นออกมาสู้รบกัน เลือคนองทั้งสองฝ่ายในขณะเดียวกันนั้นเซวาลิเอร์เคอะวัดเพลล์ ซึ่งเป็นผู้บัญชาการเรือรบฝรั่งเศสหกลำ ที่ถูกล้อมอยู่ในอ่าวนั้น ได้ใช้ใบออกเรือมาสมทบเรา

พอเรือรบศัตรูเห็นดังนั้นก็ใช้ใบแล่นหนีเราไป ถ้าจอมพลเคอะริไวน์ผู้บัญชาการของเราไล่ติดตามไป ทัพเรือสเปนคงจะรอดพ้นไปไม่ได้ แต่ท่านเห็นว่าเมืองที่ถูกล้อมนั้นคงต้องการให้เราไปช่วย ท่านจึงปล่อยให้ทัพเรือศัตรูหนีไปได้ เว้นแต่เรือรบลำหนึ่งเท่านั้นที่เรายึดไว้ได้ พวกที่ถูกล้อมได้ให้ร้องรับรองจอมพลเคอะริไวน์ด้วยความปีติยินดีและมีไมตรีจิตอันดียิ่งและนับถือท่านให้เกียรติยศท่านเหมือน อุปราชตลอดเวลาที่เรายู่ที่เมืองนั้น เมื่อทัพเรือศัตรูหนีไปแล้ว ก็มีหน้าที่จะต้องไล่กองทัพบกของศัตรูให้ไปจากเมืองเมสซีน ท่านผู้บัญชาการของเราได้สั่งให้ซื้อม้าเพื่อพวกว่าที่นายเรือตรีจะได้นำทัพไปรบ เมื่อเลือกเฟ้นได้คนพอแล้ว เราได้ไล่ศัตรูออกไปนอกเมืองจนหมดสิ้น ต่อมาสักสองสามวันนายพลเรือโทคุเคสส์ได้รับ คำสั่งให้จัดเรือรบสองสามลำไปตีเมืองอาโคสโต เราได้ระดมยิงท่าเรือเมืองนี้อยู่สองสามวัน แล้วส่งทหารขึ้นไปยึดเมืองไว้ได้ ต่อไปอีกสามวัน บ้อมปราการไม่ต่อสู้ยอมแพ้ สงครามก็เสร็จจริง

เมื่อไม่มีความปรารถนาจะอยู่เปล่าๆ โดยที่มีตำแหน่งหน้าที่ข้าพเจ้าจึงมีจดหมายไปยัง ไพยฟเคอะฟอร์บิง ซึ่งเป็นอัยการและผู้บังคับการกองทหารม้าแม่น้ำเนเปิน ขอสมัครเป็นพลทหารในกองนั้น ท่านรับข้าพเจ้าไว้ด้วยความเต็มใจ โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเคยได้รับราชการทหารเรือไม่ชำนาญการขี่ม้าเลย คนทั้งหลายจึงเห็นว่าข้าพเจ้า เป็นเด็กหนุ่มที่ยังจะต้องรับการฝึกหัดอีกมาก เคราะห์ร้ายม้าซึ่งเขามอบให้ข้าพเจ้านั้นเป็นม้ามืดโรคพุพองติดต่อกันได้ วันหนึ่งข้าพเจ้าผูกมันไว้ต่างหาก พลทหารผู้หนึ่งชื่อปรูลีย์ ซึ่งเป็นคนแทงคาบมีฝีมือโด่งดัง ได้แกะเชือกม้าตัวนั้นกลับไปในโรง เขาจะแกล้งหาความผิดใส่ตัวข้าพเจ้าหรือมีความประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตามที่จะคิดไปเถิด เมื่อข้าพเจ้ากลับมาไม่เห็นม้ายู่ที่ที่ข้าพเจ้าผูกมันไว้ จึงกล่าวคำหยาบคายแก่ผู้ที่แกล้งข้าพเจ้า พลทหารปรูลีย์ออกมารับ จะดูหมิ่นข้าพเจ้าว่าเป็นเด็กหนุ่มหรืออยากจะลองดูกำลังข้าพเจ้าก็ตามที่ เขาเอามือขยี้หมวกข้าพเจ้าในทันทีทันใดนั้นไม่ทันคิดว่าการที่จะแทงคาบกันในที่นั้นเป็นความผิดทางอาญา ข้าพเจ้าชักกระบี่ออกมาแทงกันกับพลทหารผู้นั้นแต่แทงกันไม่ได้ที่พลทหารที่อยู่ในที่นั้นหลายคนได้เข้ามาห้ามและแยกกันไป เมื่อพลทหารปรูลีย์ ได้ทราบจากพลทหารผู้หนึ่งว่าข้าพเจ้าเป็นญาติกันกับผู้บังคับการกองทหารม้าแม่น้ำเนเปิน เขาจึงจำใจต้องไปขอโทษท่านที่ได้เกิดวิวาทกันขึ้นกับข้าพเจ้า

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๑๙ กองทหารม้าได้รับคำสั่งให้ไปสงครามที่แขวงฟลางท์ส พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงนำทัพนั้นได้ทรงยกพลเข้าล้อมเมืองคองเท ในเวลาที่ล้อมเมืองอยู่นั้นข้าพเจ้าได้รู้จักกันกับกองทัพ-คูลุคซึ่งรับราชการอยู่ในกองทหารเดียวกันกับข้าพเจ้า มิตรภาพที่ได้มีแก่กันนั้นได้สนิทชิดกัน ซึ่งไม่มีวันจะแตกห่างเหินกันไปได้จนกว่าชีวิตหาไม่

ในการล้อมเมืองนี้ เราได้ขุดสนามเพลาะไว้รอบเมือง เราล้อมอยู่ได้แปดวัน ก็ยกทัพเข้าโจมตี พวกทหารม้าแมนเป็นออกหน้าและยึดเมืองได้ในวันนั้น ต่อจากนั้นเราได้ยกเข้ายึดเมืองพูจังและเมืองแอร์ เสร็จสงครามแล้วพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับคืนพระนคร พวกทหารม้าแมนเป็นได้รับคำสั่งให้โดยเสด็จด้วย ต่อ นั้นไปตลอดปีเราย่อยยับ ๆ โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเป็นคนใจร้อนมุทะลุเกือบถูกจำคุกบ่อยครั้งจนในที่สุดผู้บังคับการกองทหารม้าแมนเป็นไม่ยอมรับข้าพเจ้าไว้

ล่วงมาถึงปีหนึ่ง (พ.ศ. ๒๒๒๐) ข้าพเจ้ากลับไปรับราชการทหารเรือ ได้มีตำแหน่งเป็นนายเรือตรีประจำกองทหารเมืองเบรสต์ ก่อนที่จะเดินทางไปรับราชการ ข้าพเจ้ามีความประสงค์ที่จะไปเยี่ยมบ้านทางทิศใต้ แต่ทว่าคิดตัวไม่มีเหลือเลยถ้าท่านเจ้าวัดคูลุค ซึ่งในขณะนี้เป็นเจ้าคณะเมืองเอกส ไม่เอื้อเฟื้อแล้ว ข้าพเจ้าคงไปไม่ได้ตามความประสงค์จำนงหมาย ก่อนจะเดินทางไป ญาติของข้าพเจ้าผู้หนึ่งซึ่งเป็น

ลูกพี่ลูกน้องกัน ไม่มีเงินจะเดินทางกลับไปบ้าน ยากจนถึงต้อง
 หลับนอนกลางแจ้ง ได้มาหาข้าพเจ้าเล่าความยากเชิญให้ข้าพเจ้า
 ฟังข้าพเจ้ามีความสงสารจึงพูดว่า “น้องเอ๋ย พี่มีเงินอยู่ในถุงที่พี่
 ถืออยู่นี้เท่านั้น ไม่พอที่เราทั้งสองจะเสียค่าโดยสารรถไปได้ พี่ไม่
 ยากจะละทิ้งน้อง เรามาเดินเท้าไปด้วยกันเถิด เงินที่พี่มีอยู่นั้น
 คงพอสำหรับเราสองคนที่จะซื้ออาหารมากินได้” พูดเสร็จแล้วเรา
 ได้เดินไปด้วยกัน เอาเสื้อชั้นในบรรจุลงในกระเป๋าสีเสื้อชั้นนอกคน
 ละสองตัว และถือไม้เท้ายาว ๆ คนละหนึ่งอันคล้ายคนที่เดินทาง
 ไปนมัสการพระ เราเดินไปจนถึงเมืองเอกสแล้ว ข้าพเจ้าโดยสาร
 รถจากที่นั่นไปเมืองมาร์เซย์ เพราะว่าข้าพเจ้ามีความละเอียดอ่อน
 ฝูงเขาจะล้อว่าเดินเท้ามา สบายเก่า ๆ ทั้งหลายได้มาถามข้าพเจ้า
 ว่ามาจากกรุงปารีสด้วยยานพาหนะอะไร ข้าพเจ้าตอบทันทีว่าโดย
 สารถประจำทางมานะซี

พักอยู่ที่เมืองนั้นพอหายเหนื่อยเหนื่อยแล้ว ก่อนจะเดิน
 ทางไปเมืองเบรสต์ ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะไปเมืองทูลองเพื่อ
 กราบลาพี่ชายและอา รุ่งขึ้นภายหลังวันที่ไปถึงเมืองทูลอง
 ข้าพเจ้าได้พบเซวาลิเออร์เคอะคูร์ทอง ซึ่งได้เลื่อนตำแหน่งเป็น
 นายเรือตรีเหมือนกัน เวลาที่ผ่านมานั้นทำให้เขามีความกล้าหาญ
 ขึ้นมาก เขาไม่ลืมความละเอียดที่เขาได้รับเมื่อข้าพเจ้าอุ้มหินเขา
 โดยแย่งดาบค้ำเงินมา เขาจึงทำข้าพเจ้าให้แทบตายจนเต็ม
 ความพอใจเขา เราได้ชักกระบี่ออกแทงกันที่หน้าวัดในเมืองนั้น

ข้าพเจ้าแทงถูกที่ท้องของเขาดังนั้นแผล และที่คอกหอยเขาคือหนึ่งแผล เขาเอากะบี่ของเขามาตีกระบี่ของข้าพเจ้าหลุดจากมือ แต่กระบี่ของข้าพเจ้ายังกิดคาอยู่ที่คอกของเขา และในทันทีนั้นข้าพเจ้าถูกแทงที่ซี่โครง ข้าพเจ้าต้องถอยหลังไปหลายก้าว กระบี่ก็ไม่มีจะป้องกันตัว พอกะบี่ของข้าพเจ้าหลุดลงจากคอกของเขา กูร์ทองก็ก้มลงหยิบกระบี่นั้น เห็นข้าพเจ้าจะโจนเข้าไปแย่ง เขาจึงหันปลายกระบี่ทั้งสองกระบี่นั้นตรงตัวข้าพเจ้าแล้วพูดว่า “อย่ารุกเข้ามา ท่านแพ้ข้าพเจ้าแล้วด้วยว่าอาวุธหลุดจากมือ จงรับเอากะบี่ของท่านคืนไปเถิด ท่านแทงข้าพเจ้ามีแผลสาหัสที่จะรอดตายไปไม่ได้แล้ว แต่ข้าพเจ้าเป็นคนมีสัจย์ไม่มีความพยายาบท” พูดเท่านั้นแล้วเขาล้มลงขาดใจตายในทันทีนั้น ข้าพเจ้าจึงเล็ดลอดหนีไปในฝูงคนที่พากันมาดูการแทงดาบกันนั้น

ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะมีความตื่นเต้นมากเพียงไร ในเวลานั้นก็เว้นเสียมิได้ที่จะต้องชมความเมตตากรุณาของเขาลิเธอร์เดอะกูร์ทองที่ยังใจไม่แหว่งให้ข้าพเจ้าตายไปตามกัน ถ้าเขาต้องการจะปลดชีวิตข้าพเจ้าก็เลือกที่แทงได้โดยง่าย แต่เกียรติคุณความดีของเขาได้ระงับฆาตกรรมนี้ไว้ได้ ในขณะที่ข้าพเจ้าสงบอารมณ์นั่งเขียนบันทึกความจำนี้อยู่ ข้าพเจ้าเห็นว่าคนคนนี้มีจิตใจประเสริฐอย่างยิ่ง ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าได้แทงดาบกับเขาเพื่อป้องกันชีวิตตัวเอง ก็มีความเสียใจเหลือเกินที่ได้ปลงชีวิตศัตรูที่มีใจเมตตากรุณาถึงปานเช่นนี้

การแทงดาบในท่ามกลางสาธารณชนเช่นนี้ ใครจะอวดดี
ว่าข้าพเจ้าจะไม่ถึงหุขุนศาลตุลาการไปไม่ได้ แต่คนโดยมากมีใจช่วย
ให้ข้าพเจ้าพ้นความผิด หาได้ระบุชื่อข้าพเจ้าว่าได้แทงคนตายไม่
กลับไปใส่ความคนที่ใครไม่รู้จักคนหนึ่ง ส่วนบิดาของคุร์ทองซึ่ง
มีความเศร้าสลดใจเป็นอันมากนั้น ได้ใช้คนไปสืบความเท็จจริงที่
ตำบลที่แทงดาบกันนั้น และเมื่อได้ทราบว่าการแทงดาบนั้นได้
แทงกันถูกต้องตามข้อบังคับทุกประการท่านจึงไม่น่าคดีขึ้นสู่ศาล
ถ้านายทหารที่บังคับให้ข้าพเจ้าคืนกระบี่ด้ามเงินให้แก่คุร์ทอง ได้
ทำความปรองดองให้เราคืนดีกันดังที่ข้าพเจ้าได้ปรารถนาไว้ในเบื้อง
ต้นแล้ว เหตุการณ์อันน่าเสียใจนี้คงไม่มีขึ้นได้เป็นแน่

เมื่อแปลที่ซีไกรของข้าพเจ้าหายดีแล้ว ข้าพเจ้าก็เดิน
ทางไปเมืองเบอร์สต์ นึกเสียว่าเรื่องนี้คงสงบเรียบไปเองแต่อย่า
หลงไปว่ามนุษย์ที่เกิดมานี้จะฟังปราศจากศัตรูที่ซ่อนตัวอยู่ข้าง
หลังได้ ตัวข้าพเจ้าเองหารอดพ้นไปได้ไม่ มีบุคคลหนึ่งชื่อ
พัวร์ส ซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยทำความดีหรือประทุษร้ายเลย ได้เขียน
จดหมายไปเรียนท่านอักรมหาเสนาบดี ม. โคลแพร์ต ว่าข้าพเจ้า
ได้แทงดาบกันกับ เซวาลิเอร์เดอะคุร์ทอง และผู้ที่กล่าวนามมา
ข้างหลังนี้ถูกแทงตาย ท่านอักรมหาเสนาบดี ซึ่งมีความปรารถนา
อย่างยิ่งที่จะถอนใจ ไฟยฟเดอะฟอร์บ (ซึ่งเป็นอัยการ ผู้

บังคับการกองทหารม้าแม่นปืนและญาติของข้าพเจ้า) ได้บอกความนี้ให้อัยการทราบว่ามีคนมากล่าวโทษข้าพเจ้า และท่านจะเว้นเสียมิได้ที่จะมีคำสั่งให้จับตัวข้าพเจ้า หน้าที่ของอัยการนั้นก็มิแต่จะส่งการไปและบอกให้ข้าพเจ้ารู้ตัวเสียด้วยท่านอัยการเคอะ-พอร์วังได้มีจดหมายบอกความนี้มายังข้าพเจ้า และในคราวเดียวกันนั้นข้าพเจ้าได้รับจดหมายอีกยี่สิบฉบับจากคนต่าง ๆ มีใจความอย่างเดียวกันว่า “เมื่อได้รับจดหมายนี้แล้วให้ไปจากเมืองเบรสต์ เปลี่ยนชื่อเสียด้วยเพราะว่ามีคำสั่งให้จับตัวข้าพเจ้า” ข้าพเจ้าทำตามคำแนะนำ และโดยสารรถมากรุงปารีส

โดยเหตุที่พระเจ้าอยู่หัวไม่เคยพระราชทานอภัยโทษแก่ผู้ที่ฝ่าฝืนพระราชบัญญัติห้ามการแทงดาบกันเลย ข้าพเจ้าจึงมีจดหมายเรียนพี่ชายที่อยู่ทางบ้านให้ช่วยสืบสวนข้อความและนำคดีขึ้นศาล ศาลเมืองเอกส์ได้ตัดสินประหารชีวิตข้าพเจ้า แต่คำพิพากษานั้นไม่บ่งว่าข้าพเจ้าได้แทงดาบกันกับเชวาลิเอร์เคอะคูร์-ทอง เมื่อไม่ผิดพระราชบัญญัติห้ามการแทงดาบ ข้าพเจ้าจึงขอพระราชทานอภัยโทษได้ ข้าพเจ้าถูกจำคุกอยู่ที่เมืองเอกส์เพียงสองสามชั่วโมงเท่านั้น ศาลก็ปล่อยตัวข้าพเจ้าไปตามกระแสพระบรมราชโองการ ครอบครัวของข้าพเจ้าจึงมีสาเหตุที่จะไม่ให้ข้าพเจ้าอยู่ถิ่นเดิมทางทิศใต้ จึงจัดหาลาให้ข้าพเจ้าตัวหนึ่งเป็นพาหนะให้ไปเสียให้พ้นเพื่อหาทางอาชีพเอาเอง

เมื่อเดินทางไปถึงเมืองลียง ข้าพเจ้าพบผู้เดินทางหนึ่ง ซึ่งเดินทางไปกรุงปารีสอยู่เนือง ๆ ข้าพเจ้าได้ร่วมเดินทางไปกับเขาด้วยเช่นคนอื่น ๆ นักบวชเมืองจาตรส์ซึ่งเดินทางมาจากเมืองมาร์เซย์ได้ไปกับเรด้วย และมอบหีบสิ่งของไว้กับผู้เดินทางหนึ่งนั้น นักบวชชีมัสต์ทำงานมาก ข้าพเจ้าใช้เวลาเข้าไปใกล้ ๆ สนทนาร่วมและทำความรู้จักไว้

เราทั้งสามได้เดินทางไปด้วยกันสองวัน พักนอนอยู่โรงแรมเดียวกัน แต่รู้สึกว่ามันไม่สบาย และเจ้าของโรงแรมพูดเลียดเนื้อเรามากเกินไป ข้าพเจ้าและท่านนักบวชจึงได้ตกลงกันว่า จะไปหาที่หลับที่นอนต่างหาก แต่จะเดินทางไปกับผู้เดินทางหนึ่งสือเฉพาะแต่เวลากลางวันเท่านั้น

เมื่อถึงเมืองโกเนเวลาเราเดินเข้าประตูโรงแรม เราได้พบคนสองคนแต่งกายเหมือนเสื้อแบบนายทหาร เขาได้มารับประทานอาหารด้วยกันกับเรา และเขาถามเราว่าจะไปเมืองไหน ครั้นเขาทราบว่านักบวชได้มอบหีบสิ่งของไว้กับผู้เดินทางหนึ่งสือ เขาจึงรับอาสาว่าจะช่วยขนหีบนั้นไปให้ บอกว่าจะบรรจุหีบนั้นไว้บนท้ายอานม้าของเพื่อนของเขาก็ได้ เขารู้จักหนทางไปกรุงปารีสดี และชีมัสต์เก่งด้วย ถ้าไปด้วยกันก็จะถึงเร็วเข้าอีก นักบวชชอบใจที่เขามาเอื้อเฟื้อ แต่เมื่อเขาเห็นว่าเรามีความประสงค์จะเดินทางไปกับผู้เดินทางหนึ่งสือดั้งเดิม คนทั้งสองนั้นจึงมาสมทบเข้าพวกเดินทางไปด้วย เราได้ไปนอนค้างคืนด้วยกันที่เมืองฟริอาร์รุ่งขึ้นเราหยุด

รับประทานอาหารกลางวันในเมืองโนจังก์ และจะไปนอนที่เมืองมอญาร์จีต. ผู้เดินหนังสือนั้นมาช้า ๆ เพราะว่าต้องงมม้าที่บรรทุกหีบสิ่งของด้วย เราสี่คนจึงมาได้เร็วกว่าประมาณสักร้อยเส้นจะถึงเมืองมอญาร์จีต คนที่แต่งเครื่องแบบนายทหารสองคนนั้นชวนให้เราไปทางถนนแคบ ๆ ถนนหนึ่ง บอกว่าเป็นที่ลัดเข้าป่าไม้จะถึงเมืองมอญาร์จีตได้เร็ว เราเห็นชอบตามเขาไปโดยที่ไม่มี ความสงสัยอย่างหนึ่งอย่างใดเลย พอเราย่างเข้าไปในถนนนั้น คนที่แต่งเครื่องแบบนายทหารคนหนึ่งเร่งม้าเข้าไปเคียงกันกับม้าของท่านนักบวช และอีกคนหนึ่งวิ่งบังเหียนม้าของเขาหยุดอยู่ข้างหลังเรา พอถึงทางโค้งของถนน ข้าพเจ้าเหลียวหน้ามาเห็นคนที่หยุดอยู่นั้นตรวจดูว่าชนวนกระสุนปืนสั้นของเขานั้นเรียบร้อยดีอยู่หรือไม่

เมื่อเห็นด้วยตาตังนั้นแล้ว ข้าพเจ้าไม่มีความไว้วางใจคนทั้งสองนั้นอีกต่อไป พอเขาขี่ม้าเข้ามาใกล้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็เลี้ยวออกห่างไปแล้วควักปืนสั้นของข้าพเจ้าออกมาทำท่าทางตรวจดูว่าจะบรรจุไว้เรียบร้อยดีอยู่หรือไม่ เขาจึงถามข้าพเจ้าว่าทำอะไร ข้าพเจ้าตอบว่า เมื่อเข้ามาในป่าไม้นี้เราก็จำเป็นต้องเตรียมตัวให้พร้อมไว้ เราเดินทางต่อไปอีกครู่หนึ่ง เห็นคนสองคนนั้นขี่ม้าขึ้นหน้าเราไป ข้าพเจ้าจึงเร่งขั้วลาของข้าพเจ้าไปใกล้ม้าของท่านนักบวชแล้วพูดกระซิบบว่า “เราเดินทางมากกับผู้ร้าย เขาคงจะทำโจรกรรมแก่พระคุณเป็นผู้ที่จะเสียหายมาก ส่วนข้าพเจ้านั้นไม่มี

อะไรจะให้แย่งชิงไปได้ เพื่อป้องกันตัวพระคุณควรจะตรวจดูว่า
ปิ่นของพระคุณเรียบร้อยที่อยู่หรือ ปิ่นของข้าพเจ้านั้นได้บรรจุไว้
เรียบร้อยแล้ว เราควรทำใจดีไว้ถ้าถึงคราวจำเป็นก็ต้องสู้กันเท่า
นั้น” ท่านนักบวชซึ่งมีนิสัยไม่เป็นนักรบ ได้ยินข้าพเจ้าพูดดังนั้น
แล้วตกใจมาก ตัวสั่นขวัญหาย หยิบปิ่นออกมาดูโดยที่ไม่รู้เลยว่า
จะต้องตรวจดูอย่างไร ถ้าเราอยู่ในที่ที่ไม่อันตรายเช่นนั้นแล้ว
ข้าพเจ้าคงอดหัวเราะไม่ได้ที่แลเห็นหน้าท่านนักบวชชืดขาว ไม่มี
เลือด อย่างไรก็ดีเพื่อปลอบใจท่าน ข้าพเจ้าพูดว่า “ถ้าคนทั้งสอง
ที่ขี่ม้าอยู่ข้างหน้าเราหันมาประทุษร้ายเรา เราจะสู้โดยเต็มกำลัง”
เมื่อคนทั้งสองนั้นเห็นว่าเราไม่ไว้วางใจเขา เขาจึงพูดล้อเราต่าง ๆ
นานาออกจากป่าไม่มาถึงถนนแล้ว มิช้าเราก็มາถึงเมืองมอญการ์-
จีส์ก่อนเวลาพลบค่ำ

เรานึกว่าความรำคาญที่เราได้รับจากคนทั้งสองนี้จะยุติลง
เพียงนี้ แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ ถึงแม้ว่าคนที่เราไม่รู้จักนี้เห็นว่าเรา
ไม่ไว้วางใจเขา เขาก็หาหลีกเลี่ยงเราไปไม่ ข้าพเจ้าพูดว่าขอร่วม
นอนห้องเดียวกันด้วย เวลารับประทานอาหารเย็นอยู่นั้นเขาล้อ
เราว่าเป็นคนขลาดกลัวไม่มีมูล และยังมีหน้ามาขอเป็นผู้ชนหีบ
สิ่งของของท่านนักบวชอีกครั้งหนึ่ง ท่านนักบวชเกือบจะใจอ่อน
ยอมตามคำขอเสียหลายครั้งแล้ว ในที่สุดถึงเวลาอนเราสี่คนได้
ห้องนอนห้องหนึ่งแต่มีเพียงสามเตียงเท่านั้น ข้าพเจ้านอนหลับ

สนิททีเดียว แต่ท่านนักบวชซึ่งความกลัวเข้าครอบงำ หลับตาลงไม่ได้เลย

สองชั่วโง่ภายหลังกัยโจรคนหนึ่งนึกว่าเราคงจะหลับสนิทแล้วลุกขึ้นตีเหล็กไฟ ท่านนักบวชขากเสมหะทำท่าที่ว่ายตื่นอยู่ อัยโจรสองคนตะโกนถามว่ายังไม่หลับหรือ แล้วบ่นว่า “ใครจะนอนหลับได้ ถ้ากระแอมคัง ๆ เช่นนี้อยู่ตลอดคืน” ท่านนักบวชมีความกลัวเหลือเกิน ร้องเรียกข้าพเจ้าหลายครั้ง แต่เห็นว่าข้าพเจ้ายังจะนอนอยู่เรื่อย ๆ ท่านจึงลุกขึ้นปลุกข้าพเจ้าแล้วพูดว่า “รีบออกไปจากห้องนี้เถิด ไปหาผู้เดินหนังสือดีกว่า เพราะว่าคนสองคนนี้แสดงอาการกิริยาไม่ดีแก่เราเลย” เมื่ออัยโจรสองคนนั้นเห็นแนวว่าเราสงสัยเขา มันจึงไม่ได้เข้าหาอีกต่อไป เราตื่นขึ้นแต่เช้าตรู่ รีบเดินทางต่อไป ล่วงมาสี่วันเราก็ถึงกรุงปารีสต่างคนต่างอวยชัยให้พรลากันแล้ว ต่างก็มุ่งไปหาทางอาชีพของตน

เวลานั้นพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในท่ามกลางกองทัพ พวกเสนาบดีก็โดยเสด็จด้วย สิ่งที่ร้ายนั้นเงินของข้าพเจ้าคงจะหมดลงในเวลาที่ต้องรอคอยเสนาบดีกระทรวงการทหารเรืออยู่ ม. บองตองส์มหาเด็กห้องพระบรรทมและเพื่อนดีของข้าพเจ้า รับสัญญาว่าจะช่วยให้ข้าพเจ้าได้เข้ารับราชการทหารเรือดังเดิม และให้ไปประจำการที่กองทหารเมืองทูลองจะได้อยู่ใกล้บ้านเดิม ทางทิศใต้เป็นแน่ เมื่อเห็นว่าม.บองตองส์ให้คำมั่นสัญญาเช่นนั้น ข้าพเจ้า

จึงนำลาไปขายได้เงิน มาพอ สำหรับ ที่จะเดินทาง ไป เมืองทูลอง
วันหนึ่งก่อนจะเดินทางไป ข้าพเจ้าเดินผ่านไปทางตำบลลาเครฟ
ข้าพเจ้าเห็นเจ้าหน้าที่นำคนสามคนที่ทำโจรกรรม ไปประหารชีวิต
ข้าพเจ้าจึงแวะเข้าไปยืนดูเขาประหารชีวิตนักโทษเหล่านั้นข้าพเจ้า
จำได้ว่า นักโทษคนหนึ่งนั้น คืออ้ายโจรคนหนึ่ง ในสองคนที่เดิน
ทางมากับท่านนักบวชเมืองจาตรส์และที่ข้าพเจ้าจำได้แม่นยำนั้น
เพราะว่าเห็นแผลเป็นที่กาง ซึ่งมันบอกเราว่าแผลนั้นมันได้
รับเวลาถูกกระสุนปืนเมื่อทำสงครามครั้งหนึ่งเคราะห์ดีจริง ๆ ที่
เราทั้งสองรอดพ้นอันตรายมาจากอ้ายโจรสองคนนั้นได้ เมื่อ
ข้าพเจ้าได้ทราบว่า โจรสองคนนี้มีพรรคพวกตั้งสามสิบหกคน
ข้าพเจ้าจึงพยายามไปตามหาท่านนักบวช เพื่อเล่าให้ท่านฟังว่า
เรารอดตายมาได้อย่างไร แต่ข้าพเจ้าหาตัวท่านไม่พบ และตั้งแต่
นั้นมาก็ไม่ได้เห็นท่านอีกต่อไป

ข้าพเจ้าได้ส่งข่าวให้ครอบครัวของข้าพเจ้าทราบว่า ม.
บองตองส์ได้ช่วยเหลือให้ข้าพเจ้าได้เข้ารับราชการทหารเรือประจำ
กองทหารเมืองทูลองเพื่อถนอมน้ำใจบิดาของเซวาลิเออร์ เกอะกูร์-
ทอง และสนองคุณเขาที่ได้มีน้ำใจดีไม่เอาความข้าพเจ้า ครอบครัว
ของข้าพเจ้าได้จัดการสับเปลี่ยนตัว ให้ข้าพเจ้าไปประจำการกอง
ทหารเรือที่เมืองเบรสต์ แทนพี่ชายของข้าพเจ้าคนหนึ่งที่เป็น
นายเรือตรีเหมือนกัน เพราะว่าพี่ชายคนนั้นก่อความระหองระแหง
ขึ้นบ่อย ๆ ที่เมืองเบรสต์จะรับราชการอยู่ที่นั่นไม่ได้ โดยเหตุที่พี่

ชายคนนี้อายุไล่เลี่ยกันและสูงเท่า ๆ กัน จึงไม่มีใครรู้สึกว่าสับเปลี่ยนตัวกัน ข้าพเจ้าจึงเข้ารับราชการทหารที่เมืองเบอร์สต์ ครั้นไปถึงกองทหารก็ได้รับคำสั่งให้ฝึกหัดพลทหาร ถึงแม้ว่าการฝึกหัดนั้นจะลำบากใจเพียงไร ข้าพเจ้าก็ตั้งใจทำไปตามหน้าที่จนผู้บังคับการมีความพอใจ

ข้าพเจ้าได้ประจำอยู่ที่เมืองเบอร์สต์ประมาณสองปีเศษแล้วย้ายไปประจำการที่เมืองรอกซ์ฟอร์ด จากเมืองนั้นได้ลงเรือไปในกองเรือรบซึ่งอยู่ในบังคับบัญชาของนายพลเรือตรีคองต์เคสเตอร์ส ได้ไปแวะที่เกาะเล็กเกาะน้อยแถบฝั่งทวีปอเมริกา หยุดที่คอริสซังตมาร์ทและคาร์ตาเจน เมื่อเลิกสงครามกับประเทศสเปนแล้ว มาร์ควิสเคสเตอร์ส บุตรชายนายพลเรือตรีผู้บัญชาการ มีความประสงค์จะไปเที่ยวในเมืองนี้ ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ตามไปด้วยผู้หนึ่ง ผู้ว่าราชการเมืองคาร์ตาเจน ได้เลี้ยงอาหารเราด้วยภาชนะเครื่องใช้สวยงามมาก แต่อาหารนั้นมีน้อยอดเหมือนกินเจ ฉะนั้นป่วยการที่เลี้ยงดูเช่นนั้น การรับรองตามประเพณีสเปนนั้นไม่มีโอชารสเสียเลย

เราทั้งหลายมีความประหลาดใจมากที่เห็นรูปร่างซ้อนซ้อนชั้นหนึ่งนั้นใช้ได้ทั้งตักและจิ้มอาหาร ปลายหนึ่งเป็นรูปซ้อน อีกปลายหนึ่งเป็นรูปส้อม เพราะเหตุฉะนั้น เวลารับประทานอาหารต้องพลิกแพลงซ้อนซ้อนนั้นกลับไปกลับมา ที่วิถดการอีกอย่างหนึ่งก็คือ ภาชนะที่ใส่อาหารชั้นหนึ่งนั้นใหญ่เท่ากับจานสี่ใบของเรา

ข้าพเจ้าจึงสอบถามว่าเหตุไรชาวสเปนจึงไร้งานใหญ่และหนักเช่นนี้ เขาบอกว่า มีกฎหมายห้ามไม่ให้อุปราชและผู้ว่าราชการเมืองแถบนี้นำเงินตราเข้าไปในประเทศสเปนเวลากลับไป แต่จะนำภาระนําค้าขายเงินเข้าไปสักเท่าไรก็ได้ เหตุฉะนั้น เขาจึงค้ากำไรด้วยประการฉะนี้

ในขณะที่เรือทอดสมออยู่แถบฝั่งทะเลนี้ เราได้สังเกตเห็นว่าเวลาบ่าย ๑๖ นาฬิกาทุกวัน มีพายุก้อนมาจากขอบทะเล แล้วส่นีบาตตกลงมาทำให้บ้านเรือนหักพัง กองค้ เคส-เกรตส์ ซึ่งเคยมาที่นี่เอาปืนใหญ่ยิงไป พายุก็สงบลงได้ คราวนี้ท่านให้เอาปืนใหญ่ยิงไปอีก ชาวสเปนรู้สึกพิศวงมากที่แลเห็นว่าเมื่อยิงปืนไปได้สองสามนัดแล้วพายุก็สงบลง เขาไม่ทราบว่เหตุไรพายุจึงสงบลงได้ เลยนึกว่าเรามีอิทธิฤทธิ์ เรามีความตระหนักตกใจมาก เราต้องอธิบายหลายหนหลายครั้งว่าไม่มีอะไรผิดไปกว่าเหตุผลแห่งธรรมชาตินั่นเอง

จากเมืองคาร์ตาเจนเราได้ไปเมืองคูอาโว ซึ่งเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ของชาวฝรั่งเศสหรือพวกสลัค หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่บนเกาะซังต์โทมัส เมื่อมาถึงน่านน้ำท่าเรือนี้นเราได้เห็นเรือค้าขายฝรั่งเศส ๒๕ ลำ เกยหาดห่างจากฝั่งเพียง ๒๐ วา เราได้ทราบว่าพายุได้ซัดเรือเหล่านั้นเข้าไป พายุนี้แรงเหลือเกิน จนบรรดาเรือที่จอดอยู่ในที่นั้นหลุดจากสมอไปทั้งสิ้น เว้นแต่เรือรบหลวงลำหนึ่งซึ่ง ม. เคอะควันส์ เป็นผู้บังคับการเพราะว่าเรือลำนี้มีสายโซ่

และสมอแข็งแรง จึงหาได้ถูกพัดไปเกยฝั่งไม่ ตามปรกติพายูหรือ ลมสลาตันแถบทะเลนี้แรงมาก ต้นไม้ถูกถอนไปทั้งรากหลายต้น และหลังคาตึกสร้างด้วยศิลา ก็ถูกพัดปลิวไปหลายหลัง

ที่เกาะนี้เราพบพวกสลักที่มาปล้นเมืองมาเรไคลล์ ซึ่งตั้ง อยู่บนดินแดนประเทศสเปนใหม่ เขาปล้นได้เงินเหรียญมาเป็น อันมาก เราได้เล่นการพนันกับพวกสลักเหล่านี้ วันหนึ่งหัวหน้า โจรสลัก ชื่อ ครามองต์ ได้เล่นทอดลูกเต๋ากับมาร์ควิส เดสเตรส์ โจรสลักเล่นได้หมื่นเหรียญ มาร์ควิส เดสเตรส์ ต้องบอกเลิกไม่ เล่นด้วยอีกต่อไป ถึงแม้ว่าเขาเป็นคนมั่งมี แต่รู้ตัวกันว่าสุนัขเลง การพนันไม่ได้ โจรสลักนั้นคงมีเงินตั้งสองแสนเหรียญแน่

เมื่อเรือจอดอยู่ที่ฝั่งทะเลนี้ เราได้เห็นจระเข้ตัวหนึ่งว่ายน้ำ มามองเห็นสันหลังได้ชัดเจน ข้าพเจ้าอยากจับมัน จึงลงเรือ เล็ก ๆ ตามมันไป นักบวชที่อยู่ประจำเรือรบลำนี้ของลงเรือไปกับ ข้าพเจ้าด้วย มิฉะนั้นก็มีความเสียใจที่ตามข้าพเจ้าไป เพราะว่า จระเข้นั้นหนีเข้าไปในป่าแสมที่อกตามชายฝั่งทะเล พอเราตาม มันเข้าไป เราถูกยุงมีพิษไล่กัด ท่านนักบวชมีแต่เสียวว ไม่มี ทางเก่งเหมือนพวกเรา จึงถูกยุงกัดบวมไปทั้งตัว เราต้องเอา เหล้าขโลมตัวท่านและกอกเลือดออกด้วย ท่านต้องนอนอยู่ใน เตียงสิบห้าวันจึงหาย ข้าพเจ้าเชื่อว่าตลอดอายุขัยของท่านนักบวช รูปนี้ ท่านคงจะไม่ลืมคุยเรื่องล่าจระเข้เลย ส่วนข้าพเจ้านั้นไม่ เป็นอะไรมาก ถูกกัดที่หน้าและมือเท่านั้น

เราออกจากเมืองกูอาโว ไปฝั่งดินแดนประเทศสเปนใหม่ พอมาถึงที่นี้ลมตะวันตกเปลี่ยนเป็นลมตะวันตกเฉียงใต้ แต่กระแสน้ำไหลไปทางทิศตะวันออก ลมนี้พัดพาเรือแล่นไปตามฝั่งแล้ว เราไปทอดสมออยู่ที่แหลม ทราก ซึ่งบังอ่าวใหญ่แลดูงามนักหนา ชาวสเปนซึ่งมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นี่ ถึงแม้ว่าเป็นเจ้าของท้องที่และทำสงครามกับเราได้ส่งบลงแล้วก็จริง แต่เขาไม่ยอมรับรองเรา หรือส่งเสบียงอาหารให้ เราจึงลงเรือเล็กไปยังเกาะหนึ่ง เพื่อล่าสัตว์และตัดไม้มาทำฟืน พวกนายทหารเรือที่ไปด้วยกันมีจำนวนประมาณสามสิบคน เราได้เอาปืนยิงนกหลายนัด ในทันใดนั้นเราได้ยินเสียงอีกที่กกริกโครม ประหนึ่งกองทัพบกมาประชิดเรา เราได้วิ่งมาเข้าแถวเตรียมตัวต่อสู้เพราะว่าไม่ทราบแน่ชัดว่าเสียงอะไรที่ดังกึกก้องไกลเข้ามาทุกที เราได้ปรึกษาหารือกันแล้ว ตกลงใจว่าจะต้องหนีต่างคนต่างรีบลงเรือ แต่ในทันที่นั้นนายทหารอเมริกันคนหนึ่ง ซึ่งอยู่ในที่นั้นเห็นเราวิ่งหนี จึงหัวเราะเยาะเรา แล้วร้องตะโกนมาว่า “ตามข้าพเจ้ามาเถิด เสียงที่ท่านได้ยินนั่นคือเสียงลิง” จริงตามเขาบอกเรา

เมื่อเราได้ยินนายทหารอเมริกันตะโกนมาเช่นนั้น เราก็เดินบุกป่าเข้าไป และเราได้แลเห็นลิงฝูงหนึ่งมากกว่าพันตัว เราวิ่งไล่มันและฆ่าได้เกือบร้อยตัว นอกนั้นหนีไปได้หรือไปซ่อนตัวอยู่ในป่าทึบ ข้าพเจ้ายังไม่เคยเห็นลิงใหญ่เช่นนี้เลย มันมีขนสีแดง หน้าโต และเครายาว ตัวหนึ่งหนักกว่า ๕๐ ชั่ง พวก

กะลาสีกินน้ำมันและพูดว่า รสดีมาก เวลาเรายอยู่บนบกงูตัวหนึ่ง ยาวประมาณ ๔ วา และลำตัวกว้าง ๖ นิ้ว ได้เลื้อยเข้าไปในเรือ ทางหางเสือเรือของ เซวาลิเออร์ เดอะฟลากูร์ต เลอะเปรตถึงแม้ว่ามันจะเข้าหูคนถือท้าย แต่คนคนนั้นไม่ระแวงว่าเสียงนั้นมาจากทางไหน และไม่ไ้ระวังตัวเลย พอเราลงมาในเรือ เซวาลิเออร์ เลอะเปรต เห็นงูตัวนั้นแล้วร้องอะอะกระโดดหนีขึ้นบกไป คนที่อยู่ในเรือพากันตกใจ ก็หนีขึ้นบกทั้งส้น เว้นแต่คนถือท้ายคนเดียว ชื่อกรัว นั่งนิ่งอยู่กับที่เขามีสติคิดขวยถอมมือที่ปลายได้ไ้แล้ว ถึงงูตัวนั้นตายคาที่

ถึงฤกษ์สิ้นลมจัต เห็นว่าจะไ้ความลำบากมาก เราจึงแวะเข้าไปที่เกาะมาร์ตินิกแล้วเดินทางกลับประเทศฝรั่งเศส เมื่อถึงเมือง รอสฟอร์ตแล้ว ผู้บัญชาการก็สั่งให้ปลดเรือรบออกจากราชการ ข้าพเจ้าจึงลาพักแล้วเดินทางไปพระราชสำนัก เพื่อฟังข่าวว่าจะไ้เลื่อนตำแหน่งบ้างหรือไม่ ตลอดปีนี้และรุ่งขึ้นอีกปีหนึ่ง ข้าพเจ้าไม่มีงานทำ ไ้แบ่งเวลาอยู่ที่พระราชสำนักบ้าง ที่เมืองรอสฟอร์ตบ้าง

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๕ ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ไปเมืองทูลอง ได้พบเพื่อนที่ชอบกันมาก คือ ท่านเจ้าวัดตุลัค ซึ่งเป็นหลานของท่านเจ้าคณะใหญ่ ท่านได้รับรองข้าพเจ้าด้วยมิตรไมตรีอย่างดียิ่ง ชักชวนให้ข้าพเจ้าไปพักอยู่กับท่าน และเอ็นดูเหมือนหนึ่งว่าเป็นน้องชายของท่านฉะนั้น

ในปีนั้นข้าพเจ้ากับมาร์ควิสเคอะลาปอร์ตได้เข้าประจำการในกองทัพเรือ ซึ่งอยู่ในบังคับบัญชาของ ม. กูเกส่น ที่จะไปตีเมืองอัลเจอร์ พอเรือรบไปถึงเราก็กองมื่อระคมยิงเรือไป ทำให้พลเมืองตกใจมาก พระเจ้าแผ่นดินแซกซอลเจริงทรงเห็นว่าจะควบคุมอาณาประชาราษฎรไว้ไม่ได้ จึงทรงขอสงบศึก เรบออกว่าจะหยุดรบต่อเมื่อชาวอัลเจริงยอมปล่อยชาวฝรั่งเศสสี่ร้อยคนที่ได้จับไว้เป็นเชลยศึก ส่วนข้อความในหนังสือสัญญาอันต่างฝ่ายต่างกำลังจะตกลงกันอยู่แล้ว ชาวตุรกีผู้หนึ่ง ชื่อ เมซามอร์ต ซึ่งมีที่มั่นอยู่ในเมืองนั้นขัดขวางไม่ยอมทำไมตรี เขาได้ยุยงประชาชนให้เป็นกบฏได้เข้ายึดตำบลสำคัญต่าง ๆ ได้แล้ว ทั้งตนเองเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พฤติการณ์นี้จะเกิดข้อความที่จะพึงตกลงกันได้ เราจึงทำสงครามต่อไปอีก เราได้ระคมยิงเมืองนั้นหนักเข้า พวกแซกซอลเจริงมีความแค้นเคืองเหลือเกิน ด้วยความพยายามทำร้ายเขาได้จับกงสุลฝรั่งเศสผู้หนึ่งยัดเข้ากระบอกปืนครกใช้เป็นลูกกระสุนปืน ความทารุณหาญพิเพียงนี้ไม่ ชาวฝรั่งเศสหลายคนถูกมัดไว้ที่ปลายกระบอกปืนใหญ่ ลูกกระสุนปืนระเบิดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย จนแขนขาคนเหล่านี้ขาดกระเด็นมาตกบนเรือรบของเรา ภาพอันสยดสยองปราศจากมนุษยธรรม ไม่มีใครสามารถที่จะแสดงให้เราเห็นดีกว่าคนป่าเถื่อนแห่งทวีปแอฟริกา

ฤดูกาลที่ล่วงมานี้ ไม่เหมาะที่เราจะล้อมเมืองนี้ต่อไปได้นาน กองทัพเรือจึงกลับมาเมืองตุลอง ในระหว่างเวลาที่กำลัง

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๘ นครราชสีมา

บันทึกความจำของออกพระศกดิ์สังกราม

๒๕

สะสมอาวุธยุทโธปกรณ์เพื่อบรรทุกลงเรือไปล่อมัลเจอร์อีกครั้งหนึ่ง
ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ฝึกหัดทหารเรือและทหารขว้างลูกระเบิด
พระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะเอาชัยชนะแก่พวกแขก
อัลเจรียงให้จนได้ จึงมีพระราชกระแสโปรดเกล้าฯ ให้ท่านมาร์-
ควิสเคอเซญเลย์ เสนาบดีกระทรวงการทหารเรือ ไปตรวจพล
ที่เมืองตุลองด้วยตนเองเพื่อตระเตรียมการไม่ให้มีสิ่งไรขาดตก
บกพร่อง ผู้บัญชาการทหารเรือจึงถือโอกาสนี้จัดการให้ท่านเสนา-
บดีได้เห็นการฝึกหัดทหารขว้างลูกระเบิด ได้มีคำสั่งให้ชุดหลุม
และพุนดินเป็นขอบรอบหลุมนั้น และปลูกปะรำสูงห่างออกไปไว้
ปะรำหนึ่งสำหรับท่านเสนาบดีจะได้ไปยืนดูการขว้างลูกระเบิด
นายพันตรี เรมองทิส และข้าพเจ้ายืนอยู่ที่ขอบหลุมนั้นควบคุม
ทหารที่อยู่ในสนามเปลาะ พลทหารผู้หนึ่งได้ขว้างลูกระเบิดเข้าไป
ตกใกล้ตัวนายพันตรีเรมองทิส นายพันตรีเรมองทิส จึงกระโดด
ห่างออกไปหลบพ้นอันตรายได้ ต่อมาอีกรุ่นหนึ่งพลทหารอีกคน
หนึ่งขว้างลูกระเบิดไล่ลงหลุม ลูกระเบิดมาตกอยู่ที่ใกล้เท้าของ
ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหยิบลูกระเบิดขึ้นทันที และขว้างไปทางหลุมนั้น
ลูกระเบิดได้ระเบิดก่อนตกดิน สะเก็ดได้กระเด็นถูกหมวกข้าพเจ้า
ทะลุเป็นรู เกราะหัดเหลือเกินที่ไม่ถูกศึกระยะ มิฉะนั้นก็คงไม่รอด
ชีวิตมาได้ พลทหารคนที่สาม ซึ่งขว้างไม่แม่นเหมือนสองคน
ก่อนนี้ ได้ขว้างลูกระเบิดไม่ลงหลุมอีก มันตกลงที่พื้นดินห่าง
จากนายพันตรี เรมองทิสมาก แต่นายทหารผู้นี้ชะล่าใจว่ารอดตาย

ไต่ครั้งหนึ่ง และเห็นข้าพเจ้าหยิบลูกระเบิดที่ตกใกล้ตัวข้าพเจ้า ขว้างไป จึงเอออย่างข้าพเจ้าบ้างวิ่งไปหยิบลูกระเบิดนั้นขว้างลงไปในหลุม ท่านเสนาบดีได้เห็นการฝึกหัดดังที่กล่าวมานี้แล้ว มีความพอใจเป็นอันมากแต่มีบัญชาสั่งให้หยุดทันที พู่ว่าถ้าหัดขว้างลูกระเบิดต่อไปอีกไม่ช้า นายทหารสองคนนี้จะเสียชีวิตแน่

ก่อนออกเรือไปเมืองอัลเจอร์ นายทหารเรือหลายนายได้เสนอแผนยุทธวิธีต่าง ๆ นานา เซวาลิเออร์ เตอะ เลวี ผู้บังคับการกระบวนเรือรบกระบวนหนึ่ง ได้เสนอความเห็นให้ทำลูกระเบิดขนาดใหญ่สองลูกบรรจุดินกำหนักหกสิบหกหาบ แล้วบรรจุลงเรือใบเล็ก ๆ ลำละลูก เพื่อนำไประเบิดทำนบกั้นคลื่น แล้วส่งทหารขึ้นบนฝั่งไปเผาเรือที่อยู่ในที่นั้น ถ้าทำได้ดังนี้ก็ยึดเมืองอัลเจอร์ได้ง่าย แต่ ม. กูเคส์น ซึ่งเป็นผู้บัญชาการทัพเรือเห็นว่ายุทธวิธีนี้ความยากลำบากมาก จึงไม่ได้ทำตามนั้น

เมื่อบรรดาทหารเรือ ทหารขว้างลูกระเบิด และนายทหารสำรวจราชการต่าง ๆ ได้ลงไปอยู่ในเรือรบที่เมืองตุลอรันนั้น ข้าพเจ้าได้ลงไปประจำอยู่ในเรือของบุตรชาย ม. กูเคส์น กองเรือรบหลวงขนาดใหญ่ ซึ่งไฟยิฟเตอะโนโอสส์เป็นผู้บัญชาการ และกองทัพเรือซึ่งเป็นผู้บังคับการเรือรบหลวงลำหนึ่งก็ได้รับคำสั่งให้ไปล้อมเมืองอัลเจอร์ด้วย โดยเหตุที่ยุทธวิธีที่ข้าพเจ้าเล่ามาข้างบนนี้ถูกเลิกแล้ว พวกนายทหารสำรวจราชการจึงไม่มีหน้าที่อะไร ข้าพเจ้าไม่ชอบอยู่เฉย ๆ มีความละอายที่อยู่หนึ่ง ๆ และปลอดภัย

ในขณะที่บรรดาสหายนคนอื่น ๆ ต้องทำหน้าที่ทหารและผจญกับอันตรายต่าง ๆ ข้าพเจ้าจึงอ้อนวอนนายพันตรี เรมองทิส ขออนุญาตให้ข้าพเจ้าตามเขาไปด้วย นอกจากมีความประสงค์ที่จะมีงานทำ ข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายที่จะศึกษาการทำสงคราม และชินกับอันตรายด้วย นายพันตรี เรมองทิส ซึ่งเป็นสหายนสนิทคนหนึ่ง ของข้าพเจ้าได้อนุญาตตามคำขอร้อง ข้าพเจ้าจึงไปไหนไปด้วยกับนายทหารผู้

กองทัพตุลุมมีความพอใจมากที่ข้าพเจ้ามีความตั้งใจดี และทราบว่าอาหารในเรือที่ข้าพเจ้าประจำอยู่นั้นคงจะไม่ดีพอ ท่านจึงส่งเรือเล็กของท่านไปรับข้าพเจ้าตลอดเวลาเช้าและเลี้ยงดูให้อิ่มหน้าสำราญใจ เพื่อทำให้ท่านเบิกบานใจ และแสดงความกตัญญูที่ท่านได้มีความกรุณาแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้เล่าเหตุการณ์ที่ข้าพเจ้าได้ประสบมาเมื่อวันก่อนโดยถ้วนถี่ ได้เรียนให้ท่านทราบว่ามีคนเจ็บคนตายเท่านั้นเท่านั้น นายทหารเรือสองคนที่นั่งฟังอยู่ในที่นั้นคงจะมีความสงสัยถ้อยคำของข้าพเจ้า หรือจะลองพิสูจน์ความเท็จจริงประการหนึ่งประการใดก็ตาม ได้ขอให้ข้าพเจ้าพาเขาไปด้วย ข้าพเจ้าพูดว่า “ยินดีอย่างยิ่งที่จะพาท่านไป ขอให้ท่านเตรียมตัวไว้ให้พร้อมในวันรุ่งขึ้นเถิด”

ในวันนั้น คุณเกสส์มีคำสั่งให้ระดมยิงเมืองอัลเจอร์ และส่งเรือบรรทุกถูกระเบิดเข้าไปใกล้ฝั่ง แต่ให้อยู่ห่างจากระยะกระสุนปืนของแซกอัลเจอร์อั้ง เวลาเย็นข้าพเจ้าใช้คนไปบอกนายทหาร

เรือสองคนที่สงสัยถ้อยคำของข้าพเจ้าว่าอย่าลืมาลงเรือข้าพเจ้าในวันรุ่งขึ้น นายทหารสองคนนั้นมาตามนัดหมาย ข้าพเจ้าพาลงไปในเรือที่บรรทุกถูกระเบิดที่อยู่ใกล้ฝั่งที่สุดลำหนึ่ง เราได้พบบรรดานายทหารอื่น ๆ นั่งรับประทานอาหารอยู่โดยไม่อินังแก่เสียงปืน และเกรงกลัวกระสุนปืนที่ผ่านมาเลย ข้าพเจ้านั่งลงรับประทานอาหารกับนายทหารเหล่านั้นด้วย เสียงปืนดังมากขึ้น และกระสุนปืนเฉียดมาถนัดเข้า เราก็นั่งเฉย ๆ อยู่แต่มีข้าข้าพเจ้าได้ยินเสียงนายทหารเรือสองคนนั้นบ่นพึมพำและมีสีหน้าตกอกตกใจมาก ข้าพเจ้าเอาหูทวนลมเกล้งทำไม่เข้าใจว่าเขาพูดว่าอะไร ในที่สุดเขาคงเห็นว่าเกี่ยวข้องกับความตายมากอยู่และลี้ภัยกันมากเกินไปเสียแล้ว เขาจึงพูดว่า “พอแล้ว ถอยไปจากที่นี่เถิด ความอยากรู้อยากเห็นของข้าพเจ้านั้นได้สมหวังแล้ว ที่นี้เต็มไปด้วยอันตราย ยิ่งสำหรับคนที่ไม่มีหน้าที่แล้ว ก็ยังมีอันตรายมากทีเดียว”

ถึงแม้ว่าเราได้ระดมยิงเมืองอัลเจียร์ด้วยปืนใหญ่ทำความเสียหายมาก แต่พวกแขกอัลเจริอังกียังต่อสู้อยู่แข็งแรง ม. คูเคสตันได้ส่งเรือบรรทุกถูกระเบิดสี่ลำเข้าไปใกล้ ๆ ให้เล่นเป็นกระบวนรูปพระจันทร์ครึ่งซีกเข้าไป พวกนายและพลทหารเรือ ซึ่งใช้นวมเป็นที่กำบังตัวได้ขว้างลูกระเบิดเข้าไปในเมือง นอกจากเรือสี่ลำนี้ ยังมีเรืออื่น ๆ อีกหกลำมีปืนพร้อมตามไปด้วย ต่อจากนั้นยังมีเรือรบหลวงขนาดใหญ่อีกสี่ลำมุ่งไปข้างหลัง

เรือบรรทุกทุกระเบิดสี่ลำนั้นมีเป็นครกลำละหนึ่งกระบอก เป็นนี้ใช้กระสุนมีรูสำหรับบรรจุเชื้อเพลิงด้วย เราได้รับคำสั่งให้เข้าไปใกล้ท่าบนกันคลื่น ซึ่งอยู่ในระยะปืนเล็กของศัตรู และให้อิงกระสุนนั้นลงไปในเรือของแซกอัลเจร็องเพื่อไฟจะได้ไหม้เรือเหล่านั้นให้จมลงไป

นายพันตรี เรมองทิสส์เป็นผู้ที่จะไปทำการนี้ ข้าพเจ้าได้ลงไปในเรือลำเดียวกัน พอเรายิงปืนครกไปครั้งแรกศัตรูได้ใช้ปืนใหญ่และปืนเล็กยิงมาทางเรือของเรา ถูกทหารเรือบาดเจ็บหรือตายห้าคนพวกทหารเรือมีความ ตกใจมากนอน ลงราบในท้องเรือ เราจะส่งอย่างไรก็ไม่ลุกขึ้น

นายพันตรี เรมองทิสส์และข้าพเจ้าต้องชักกระป๋องออกชูว่า ถ้ายังขัดขึ้นคำสั่งไม่ยอมรบ เราจะปลดชีวิตเสีย พวกทหารเรือเกรงว่าเราคงแทงให้ตายจริง จึงอ่อนน้อมเชื่อฟังคำสั่ง ข้าพเจ้าได้ไปยึดหางเสือถือท้ายเรือเอง เพราะว่านายท้ายเรือได้ถูกกระสุนปืนตายเสียแล้วเราช่วยกันถอยเรือออกไปพ้นจากระยะกระสุนปืนได้ นายพันตรีเรมองทิสส์พบข้าพเจ้าที่ไหนก็ชอบใจข้าพเจ้าเสมอที่ได้ตัดสินใจเด็ดขาดนำเรือมาพ้นอันตรายในคราวนั้น กระสุนปืนครกของเรานั้นไม่ได้ทำความเสียหายแก่ศัตรูมากนัก และโดยเหตุที่เราได้รับอันตรายจากกระสุนปืนของศัตรูมากกว่า ม. กูเคส์นจึงไม่เห็นเป็นการจำเป็นที่จะส่งเรือเข้าไปใกล้ฝั่งอีก

แต่นั้นมาเราได้ระดมยิงเมืองอัลเจอร์หนักเข้า และคนป่า
คนเถื่อนเหล่านั้นก็ยิ่งปืนใหญ่ตอบแทนทุกคราว คริสต์ศาสนิก-
ชนที่ถูกมัดไว้ที่ปลายกระบอกรปืนใหญ่ก็ถูกกระสุนปืน ตายลงเป็น
อันมาก ข้าพเจ้าจะเว้นเสียมิได้ที่จะไม่เล่าความกตัญญูกตเวทีของ
ต้นหนเรืออัลเจริองผู้หนึ่ง คนคนนี้ชาวลิเอร์เดอะเลวีได้เคยจับ
มาไว้เป็นเชลยศึก แต่ได้รับความเมตตาจากนายทหารเรือ
ฝรั่งเศสทั้งหลายเป็นอันมากเวลาที่แชกอัลเจริองประทุษร้ายคริสต
ศาสนิกชนนั้น เขาอยู่ที่เมืองอัลเจอร์ ได้เป็นพยานที่รู้เห็น
เหตุการณ์ทารุณร้ายกาจทั้งที่ข้าพเจ้าจะเล่าต่อไปนี้

ม. จัวเซอล นายทหารเรือที่อยู่ได้บังคับบัญชาของชาว-
ลิเอร์เดอะเลวี ได้ถูกจับเป็นเชลยศึก และต้องคำพิพากษาให้มัด
ไว้ที่ปลายกระบอกรปืนใหญ่ ต้นหนเรืออัลเจริองเห็น ม. จัวเซอล
จำได้ว่าเคยชอบกันมา จึงได้ขอร้องให้ยกโทษ ม. จัวเซอล และ
ขอประกันตัวไปแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เขาจึงวิ่งเข้าไปกอด
ม. จัวเซอล และร้องบอกทหารปืนใหญ่ว่า “จุคนนวนยิงไปเถิด
เมื่อข้าพเจ้าช่วยผู้มีพระคุณของข้าพเจ้าไม่ได้แล้ว ตายตามกันไป
ดีกว่า” พระเจ้าแผ่นดินแชกอัลเจริองทอดพระเนตรเห็นดังนั้น
ก็มีพระทัยอ่อน จึงพระราชทานอภัยโทษแก่นายทหารเรือฝรั่งเศส
ผู้นั้น แน่نونที่เดียวเมตตาคุณเช่นนี้ย่อมมีไม่เลือกว่าในประเทศ
ใด ๆ และย่อมชมดวงจิตของมนุษย์ที่นับว่าทารุณที่สุดได้ ใน
ที่สุด ม. จัวเซอลได้กลับมาประเทศฝรั่งเศส และยังได้รับราชการ

อยู่อีกเป็นเวลานาน เขาได้เล่าข้อความที่ข้าพเจ้าจดลงไว้ในบันทึกนี้

ถึงฤดูคลื่นลมจักกองทัพเรือจะอยู่ที่นั่นต่อไปไม่ได้ เราชักใบแล่นกลับประเทศฝรั่งเศส ทั้งเมืองอัลเจร์ที่ปรักหักพังไว้และเต็มไปด้วยคนเจ็บคนตายเป็นอันมาก ถึงแม้ว่าในขณะที่ถูกระดมยิงนั้นแซกอัลเจร์เองมีความทรหดอดทนมากก็จริง แต่คงมีความวิตกมากกว่าเราคงจะยกทัพกลับมาล้อมอีกครั้งที่สาม จึงแต่งราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าอยู่หัวของเรา สงครามจึงได้สงบลงด้วยประการฉะนี้

เมื่อกองทัพเรือกลับมาถึงเมืองทูลอง และปลดอาวุธ ยุทธภัณฑ์ออกจากเรือแล้ว พวกนายทหารก็พากันไปหาความสนุกเพลิดเพลินที่พึงมีในฤดูหนาว และพักผ่อนร่างกายที่ได้รับ ความเหน็ดเหนื่อยมาตลอดเวลาสงคราม ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นไม่มีความประสงค์อะไรยิ่งไปกว่าจะไปสู่นครหลวง เพื่อว่าจะได้บำเหน็จความชอบตามสมควร แต่ไม่มีเงินทุนเหลือเลย อันเป็นอุปสรรคขัดขวางความตั้งใจของข้าพเจ้าถ้ากองคลังไม่เอื้อเฟื้อแล้ว ข้าพเจ้าก็คงไปไม่ได้เป็นแน่ เมื่อท่านได้ทราบภาวะของข้าพเจ้าแล้ว ท่านได้เรียกข้าพเจ้าไปหาและพูดว่า “น้องเอ๋ย อย่าวิตกไปเลย พี่จะออกเงินค่าเดินทางให้” เราทั้งสองจึงเดินทางไปด้วยกัน เมื่อถึงพระราชสำนักแล้วในเวลาไม่ช้าข้าพเจ้าก็ได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นนายเรือโท

ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ไปเมืองรอสฟอร์ด เพื่อเตรียมจัดเรือที่จะพามาร์ควิสเคอะตอร์สียไปประเทศโปรตุเกส ท่านผู้นี้ได้รับพระราชทานตราตั้งเป็นอัครราชทูตไปในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้าคอนเปโดร

เวลาข้าพเจ้าเดินทางไปเมืองรอสฟอร์ดนั้น อากาศหนาวเหลือเกินก่อนจะถึงเมืองบลัวส์ ถนนเต็มไปด้วยน้ำแข็งมาเข้าที่ข้าพเจ้าขึ้นนั้นได้ลื่นตกลงรถในถนนล้มลงหลายครั้ง แต่มันไม่บาดเจ็บเลย เมื่อมันล้มลงครั้งสุดท้ายปากของมันกระแทกดินสายรัดปากจึงขาดข้าพเจ้าไม่ต้องการจะลงจากม้า จึงขอร้องให้คนเลี้ยงม้าลงมาช่วยซ่อมแซม อ้ายคนอัปรี๊ยคนนั้นตอบว่า “ทำไมท่านไม่ลงไปซ่อมแซมเอาเองเล่า ข้าพเจ้าเห็นท่านตกม้าหลายครั้งแล้ว” ข้าพเจ้ารู้สึกว่าคุณเลี้ยงม้าคนนั้นพูดจาโอหังมาก แต่ยังไม่โง่ได้เพราะว่าข้าพเจ้ายังมีความประสงค์ที่จะให้เขาดูแลม้าของข้าพเจ้าต่อไป จึงพูดว่า “เพื่อนเอ๋ย โปรดลงจากม้าและช่วยเหลือสักครั้งหนึ่งเถิด ข้าพเจ้าจะรางวัลให้สมกันกับความเหน็ดเหนื่อย” เมื่อข้าพเจ้าพูดโดยดีเช่นนั้น เขาก็ยอมลงจากม้าและซ่อมแซมสายรัดปากม้าให้ พอเขาซ่อมแซมเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าชักกระบี่ออกจากฝักตีคนเลี้ยงม้าคนนั้นให้สมน้ำหน้าทีพูดจาอูหิ้นข้าพเจ้า เมื่อเขากลับไปขึ้นม้าแล้ว เขาคำข้าพเจ้าอีกและพูดขึ้นว่าจะแก้เผ็ดเมื่อถึงเมืองบลัวส์ ข้าพเจ้าจึงชักกระบี่ออกจากฝักอีกแล้วพูดว่า “ไม่เห็นจำเป็นต้องไปให้ถึงเมืองบลัวส์ ให้เรื่อง

แตกหักกันทีเดียวเกิด” พุทเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าเอากะบีฬาดลง
ไปอีกหลายที เขาคงทำอะไรเอาแต่ม้าหวดข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงหัน
เข้าไปบอกให้รู้ตัวว่าข้าพเจ้าจะเลือกที่ไหนๆ แทนให้เขาตายก็ได้
แล้วเอากะบีฬ์ที่ซีโครงของเขาทีหนึ่ง เมื่อคนเลี้ยงม้าถูกแทง
เจ็บเข้าแล้วก็แสดงอาการสงบ แต่นั่นมาข้าพเจ้าจะสั่งให้ทำอะไร
เขาก็ทำให้

เมื่อมาถึงเมืองบลัวส์ เจ้าของม้าแลเห็นคนเลี้ยงม้าถูกตี
เลือดไหลโสมหน้าและไม่มีหมวก ก็ไม่ประหลาดใจอะไรเลย
ข้าพเจ้ากับข้าพเจ้าว่า “ท่านคงได้มีปากเสียงกันกับอ้ายคนหยาบคาย
คนนั้นแน่แล้วละซี” ข้าพเจ้าตอบว่า “จริงเหมือนพูด แต่เขาไม่
ควรไปร้องทุกข์แก่ใครอีกเพราะว่าข้าพเจ้าได้ตกลงว่าลืมนามาสดๆ
แล้ว นอกจากนี้เขาขู่ข้าพเจ้าว่าถ้ามาถึงเมืองบลัวส์เขาจะแก้เผ็ด
ให้ได้” เจ้าของม้าพูดต่อไปว่า “อ้ายคนคนนี้เป็นคนพาลที่สุด
ไม่เข็ดหลาบ เมื่อสองปีมาแล้วเขายั่วคนเดินหนังสือคนหนึ่งจน
เขาคุมสติไว้ไม่ได้ ได้ชักปืนพกยิงเขาจนปาหัก ” ในขณะที่ข้าพเจ้า
ฟังคำบอกเล่าของเจ้าของม้าอยู่ และเตรียมจะขึ้นม้า นึกว่าคน
เลี้ยงม้าคนนั้นไปพันข้าพเจ้าแล้ว แต่พอหันหน้ามาก็แลเห็นเขา
ถือสามง่ามวิ่งตรงมาจะแทงข้าพเจ้า ข้าพเจ้าคว้าปืนพกออกมา
พอง้างไกจะยิงไป ก็แลเห็นเจ้าของม้าฉวยไม้พลองวิ่งมาตีคน
เลี้ยงม้าจนสามง่ามหลุดมือไป ข้าพเจ้ากระโดดขึ้นหลังม้า พอดี
อย่างออกจากโรงม้า ข้าพเจ้าเห็นเขาเดินตรงมาอีก แล้วมีหน้ามา

อ้วนวนขอเงินรางวัลที่ข้าพเจ้าบอกว่าจะให้เขา พุดจาประหนึ่งว่าเราไม่มีเหตุบาดหมางใจกันเลย ข้าพเจ้าต้องขอชมว่าอ้ายคนพาลคนนั้นไม่มีจิตมีใจเสียเลย ข้าพเจ้าได้ควักเงินให้เล็กน้อยแล้ว พุดว่า “ท่านเอาไปซื้อเหล้ากินเถิด เงินนี้ท่านได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงจริง ๆ”

จากเมืองบลัวส์ ข้าพเจ้าเดินทางต่อไปเมืองบัวติเอร์สแต่เป็นกรรมของข้าพเจ้าที่จะต้องได้รับความรำคาญใจจากคนเลี้ยงม้าจำพวกนี้ตลอดไป ขณะที่ออกจากโรงม้าที่เมืองนี้ข้าพเจ้าได้ร้องบอกคนเลี้ยงม้าต่อหน้าเจ้าของม้าว่า “เพื่อนเอ๋ยทนเอาหน่อยเถิดเร่งม้าเข้า” เขาตอบว่า “ถ้าท่านรีบร้อนนักก็เร่งม้าของท่านเองซิ” ข้าพเจ้าจึงอุทธรณ์ด้วยความแค้นเคืองเป็นอันมากแล้ว พุดว่า “ข้าพเจ้าจะบอกให้ท่านรู้ตัวต่อหน้านายของท่าน ผู้ซึ่งไม่ต้องสงสัยเลยมีค่าน้อยกว่าตัวท่านเสียอีก ยังอุตส่าห์เลี้ยงดูคนทะเล่งเช่นตัวท่านไว้ ว่าถ้าท่านขึ้นพุดหยาบคายกับข้าพเจ้าอีกครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าจะเอาปืนพกกระบอกหัวสมองท่าน” เมื่อข้าพเจ้าพุดขู่เช่นนั้นแล้วเขาก็อ่อนน้อม และตลอดเวลาเดินทางไปเขาเล่าแต่เรื่องขบขันให้ข้าพเจ้าฟัง เมื่อถึงเมืองมุสส์ข้าพเจ้าต้องเปลี่ยนม้าอีกได้ประสบคนเลี้ยงม้าคนที่สาม เขามีหนวดตก สะพายดาบและปืนสั้นสองกระบอกเหน็บไว้ข้างอานม้า เมื่อเห็นเขามีอาวุธเช่นนั้น ข้าพเจ้าแน่ใจว่าเราคงจะไม่จากกันไปโดยปราศจากการทะเลาะวิวาทกัน คงจะมีปากเสียงกันและต่อสู้กันกลางทาง

เป็นแน่ เมื่อคิดเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าควักปืนพกออกมาแล้วพูดกับคนเลี้ยงม้าคนนั้นว่า โดยเหตุที่เราจะต้องมีปากเสียงกันและตีรันฟันแทงกันแน่ ข้าพเจ้าต้องการลงมือทำสงครามกันก่อนเดินทางไปในขณะนั้นเจ้าของม้าเดินเข้ามาใกล้เรา พูดยาใกล้เกลี้ยแล้วเก็บเอาอาวุธของคนเลี้ยงม้าไปหมด เราจึงเดินทางต่อไปจากเมืองนี้

ข้าพเจ้าขี่ม้าไปได้ประมาณสองผลัด ก็พลบค่ำลงมืดและหนาวมาก หมอกทึบเหลือเกินจนไม่แลเห็นอะไรเลยเราจึงลงทางขี่ม้าต่อไป ลึกครึกก็ไม่รู้ว่าจะไปทางไหน เกรงว่าจะหลงกันเอง จึงลงจากม้าเดินเท้าไป ข้าพเจ้าจำไม่ได้ว่าตั้งแต่เกิดมายังไม่เคยได้อยู่ในที่ลำบากเหมือนคราวนี้เลย ข้าพเจ้ามีความโกรธเคืองเป็นอันมากและบ่นว่าอยากจะฆ่าคนเลี้ยงม้าเสียที่ได้พามาให้หลงทาง คนเลี้ยงม้าคนนั้นตอบว่า “ถ้าท่านฆ่าข้าพเจ้าเสียแล้ว ก็ไม่ช่วยให้ท่านไปไกลกว่านี้ได้” คนคนนั้นพูดถูกต้องทีเดียว ไร้กิตเพื่อจะให้พ้นไปจากที่นี้ได้ข้าพเจ้าบอกคนเลี้ยงม้าให้หวนเสียๆ เพื่อว่าจะมีคนอื่นได้ยินแล้วช่วยบอกทางให้เรา

ที่ข้าพเจ้าคิดเช่นนั้นก็ไม่ผิด พอคนเลี้ยงม้าหวนเสียหลายขวับเข้าสู่นกเขา ข้าพเจ้าจึงลงความเห็นว่าเป็นตำบลที่หนาวมากเช่นนั้น สุนัขตัวนั้นคงจะไม่ออกมาที่แจ้ง คงจะเห่าอยู่ในบ้านใดบ้านหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงสั่งคนเลี้ยงม้าให้หวนเสียต่อไป แล้วเราเดินทางไปตามเสียงสุนัขเห่าเดินไปได้ไม่กี่ก้าวก็มาถึงห้องร้องกวาง

พอใช้ น้ำในท้องร่อนนั้นแข็งบ้างแล้ว เราเดินตามริมท้องร่อนไปประมาณสิบห้านาทีก็ยังไม่เห็นทางเข้าไป แต่ในที่สุดเราได้มาถึงบ้านชาวไร่ชาวนาผู้หนึ่ง ซึ่งนอกจากมีความตกใจมากที่เห็นเรามาถึงเวลาตกและเวลาที่หนาวจัดเช่นนี้แล้วปิดประตูใส่หน้าเรา

ข้าพเจ้าวิงวอนขอให้เปิดประตูเท่าไร เขาก็ไม่ยอมเปิด ข้าพเจ้าจึงขู่ว่าจะพังประตูเข้าไปเขาจึงเปิดประตูเดินออกมาตัวสั่น เพราะนึกว่าเราเป็นพวกโจร ข้าพเจ้าก้าวเข้าไปในบ้านแล้วพูดว่า ข้าพเจ้าหลงทางมาหนาวเหลือเกิน ขอผิงไฟ และอาศัยอยู่ด้วยสักคืนหนึ่งเขาตอบว่า “ท่านคงจะเห็นด้วยตาเองแล้วว่าข้าพเจ้ามีเตียงนอนอยู่เตียงเดียวเท่านั้นสำหรับตัวข้าพเจ้า ภรรยาและลูกนอนแต่ถ้าท่านจะตามข้าพเจ้าไป ข้าพเจ้าจะพาไปบ้านผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นสุเกอนอต^(๑) มีบ้านอยู่ที่ตำบลห่างจากที่นี่เพียงสองเส้นเขาคงจะรับรองท่านด้วยความยินดีเป็นแน่”

ข้าพเจ้าเห็นพ้องด้วยคำแนะนำนั้นแล้ว เดินตามชาวนาคนนั้นไป และได้มาถึงบ้าน ม. เคอะลาวิวิแอร์ เวลา ๒๓ นาฬิกา คนคนนั้นต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดี จุดไฟให้ข้าพเจ้าผิง

(๑) สุเกอนอต Huguenot (จากภาษาเยอรมัน eidgenossen แปลว่า พวกร่วมสวดสาบานกัน) เป็นพวกที่ถือลัทธิของ จัง คัลวิน ผู้สถาปนาลัทธิศาสนาคริสต์ พวกฝรั่งเศสเรียกพวกนับถือลัทธินี้ว่า เป็นปฏิปักษ์กับลัทธิเจซูอิต เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๑๑๕ พวกสุเกอนอตทั้งชั้นผู้ดีและไพร่ได้ถูกฆ่าโดยมากตามพระราชเสาวนีย์ของพระนางคาเทรินเดอะเมดิชีส์ ที่รอดตายก็หนีออกไปจากประเทศฝรั่งเศส ภายหลังในรัชกาลของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ผู้ที่นิยมลัทธิลูเทอริบทรพย์

และให้กินเนื้อแกะก้อนหนึ่ง นกปากซ่อมสองตัว ขนมห้างและ
สุราอันโอชะรส ขำพเจ้ารับประทานอาหารได้มาก เพราะว่าตลอด
วันไม่ได้รับประทานอะไรเลย เสร็จแล้วเจ้าของบ้านจัดให้นอน
ในเตียงนุ่ม ขำพเจ้าหลับสนิทตลอดคืน ลืมความยากลำบากที่ได้
ประสบมา รุ่งขึ้นเจ้าของบ้านหาอาหารเข้ามาเลี้ยงก่อนเดินทางไป
ขำพเจ้าได้ขอบใจเขา บอกชื่อขำพเจ้าและสัญญาว่าจะมาสมนาคุณ
ในภายหน้า เมื่อมาถึงเมืองรอสฟอร์ดขำพเจ้าได้พบอาของขำพเจ้า
ซึ่งเป็นผู้บังคับการกองทหารที่เมืองนั้นขำพเจ้าได้เล่าอุปสรรคต่าง
ๆ นานา ที่ได้ประสบมาให้ท่านฟังโดยตลอด แม้อุปการะคุณความดี
ของ ม. เดอะลาริวแอร์ ก็ไม่ลืมเล่าท่านมีความพอใจฟังเป็นอัน
มาก

ล่วงมาสองสามวัน เราจัดเรือที่จะไปประเทศโปรตุเกส
เรียบร้อยพอที่จะออกทะเลได้ ม. เดอะวิลเลตต์เป็นผู้บังคับการ
เรือลำนี้ พอมาร์ควิสเดอะตอร์สีย์มาถึง เราก็จักใบเรือออกจาก
เมืองรอสฟอร์ดคลื่นลมสงบเรือแล่นไปโดยเรียบร้อย ไม่ช้าเราก็
มาถึงกรุงลิสบอนน์มาร์ควิสเดอะตอร์สีย์ได้ขึ้นไปบนบก ได้รับความ
ต้อนรับสมกันกับเกียรติยศผู้แทนพระเจ้าอยู่หัวของเรา ตลอด
เวลาเช้าเฝ้า พระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสประทับอยู่บนราชบัลลังก์
อัครราชทูตยืนกล่าวสุนทรพจน์กราบบังคมทูลพระกรุณา พวก
ขุนนางผู้ใหญ่ก็ยืนเหมือนกันและไม่สวมหมวก ขุนนางที่มียศ
บรรดาศักดิ์ชั้นสูงนั้นยืนฟังผนังพระที่นั่ง ผันนั้นไม่มีม่านบัง

และไม่มีเครื่องประดับ อย่างหนึ่งอย่างใดเลย มาร์ควิสเคอะวิลเลตต์มีความปรารถนาจะฟังผณังบ้าง สมุหพระราชพิธีเดินตรงมาบอกเขาว่าเวลาเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินนั้นเฉพาะแต่ขุนนางชั้นสูงสุดเท่านั้นมีสิทธิที่จะฟังผณังได้ มาร์ควิสเคอะวิลเลตต์จึงย้ายไปยืนที่อื่น ที่ถูกปรามาสต่อหน้าชนชาติโปรตุเกสว่าเขาไม่เป็นขุนนางใหญ่โตเช่นนั้น เขาก็มีความโหม่นสั่นเป็นอันมาก

เวลาอยู่ที่กรุงลิสบอนนี้ เราได้ไปดูวัดเบอเลม ได้เห็นอนุสาวรีย์บรรจุพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสอันวิจิตรงดงาม โดยมากทำด้วยศิลาอ่อนที่มีค่ามาก วัดนี้กว้างขวางห้อมล้อมด้วยสวน นับว่างามที่สุดสวนหนึ่งในพระราชอาณาจักนี้ หัวหน้านักบวชได้รับรองเราเป็นอย่างดี เมื่อเราได้ชมว่าวัดนี้งามมากและถามว่าศาสนิกชนมีมากน้อยเท่าใด ท่านหัวหน้านักบวชตอบใจใหญ่แล้วพูดว่า วัดนี้โหล่มลงมาก ไม่เหมือนกันกับกาลก่อน เมื่อท่านยังหนุ่มอยู่ไม่มีสิ่งไรบกพร่องเลย ครั้งนั้นพวกศาสนิกชนประมาณสามสิบคนเห็น มีดสั้น สะพายดาบ แล้วออกไปจากวัดทุกคืน เคี้ยวเนื้อทรูรยาตรเช่นนั้นซาลงไปมาก จะหาศาสนิกชนสักสิบหรือสิบสองคนที่จะเอาเยี่ยงอย่างคนก่อน ๆ หาได้ไม่เมื่อไฉนท่านพูดดังนั้น พวกเราขำเลียงตามองดูกันไม่ทราบว่าจะตอบท่านว่าอะไร และไม่เข้าใจว่าท่านพูดจริงหรือพูดเล่นเพียงแต่จะให้ขบขันเท่านั้น ท่านหัวหน้านักบวชได้นำเราเข้าไปในห้องอันสวยงามห้องหนึ่ง มีอาหารอย่างคืออยู่บนโต๊ะ เรานั่งลง

รับประทานอาหารพร้อมกันกับนักบวชทั้งหลาย และฟังดนตรีที่
เรือของเราจัดมาบรรเลงตลอดเวลารับประทานอาหาร

ข้าพเจ้าได้เคยเล่าหลายครั้งแล้วว่าถุงเงินของข้าพเจ้านั้น
แพบยอบแสบเพียงไรเสมอ ความจนจึงบังคับใจไม่ให้โอกาส
เหมาะที่ได้มาประเทศโปรตุเกสผ่านพ้นไปได้ ก่อนที่ข้าพเจ้าจะ
เดินทางไปจากประเทศฝรั่งเศส พ่อค้ายาสูบได้พูดกับข้าพเจ้าว่า
ถ้าข้าพเจ้านำยาสูบเบรซิลมาขายให้ จะให้ราคางามทีเดียว แต่จะ
เอาเงินที่ไหนไปค่าได้เล่า ข้าพเจ้าจึงไปหาอาของข้าพเจ้า พูด
อ้อนวอนขอยืมเงินท่านโดยชี้แจงเหตุผลต่าง ๆ นานา ขอให้ท่าน
เอ็นดูความยากจนของข้าพเจ้าท่านได้มีความกรุณาให้ยืมเงิน (ซึ่ง
ข้าพเจ้าสัญญาว่าจะใช้คืนให้เวลากลับ ไปถึงประเทศฝรั่งเศส)
ข้าพเจ้าจึงนำเงินนั้นไปซื้อหญ้าฝรั่นได้หนักราว ๘๓ ชั่ง ตั้งใจไว้
ว่าจะนำไปขายค่ากำไรในประเทศโปรตุเกส

เมื่อมาถึงกรุงลิสบอนนี้ได้สองสามวัน ข้าพเจ้าได้นำหญ้า
ฝรั่นไปขายได้เงินมาอีกเท่าหนึ่งที่ไต่ลงทุนไปแล้ว จึงเอาเงินนี้
ทั้งสิ้นซื้อยาสูบ สิบวันก่อนออกจากเมืองลิสบอนข้าพเจ้ามีความ
ประสงค์จะนำสินค้านี้ลงในเรือที่เราโดยสารมา แต่ม. เทอวิล-
เลตต์ไม่ยอมให้นำลงในเรือรบหลวง จึงเป็นการจำเป็นที่ข้าพเจ้า
ต้องบรรทุกลงในเรือใบเล็ก ๆ ลำหนึ่งที่ผู้บังคับการเรือได้นำมา
สำหรับพวกทหารเรือจะได้ใช้

เมื่อกำลังเตรียมตัวที่จะออกจากกรุงลิสบอนน์ พ่อค้าที่
 ข้าพเจ้าขายหญ้าฝรั่นให้นั้นมาหาข้าพเจ้า บอกว่ามีคนจะให้เงิน
 ข้าพเจ้าสองร้อยปิสโตล (๑) ถ้าข้าพเจ้านำเรือไปคอยรับครอบครัว
 ซาติยูอิฟ เวลากลางคืนราว ๒๒ นาฬิกาที่ตำบลหนึ่งที่จะบอกให้
 ทราบ แต่ข้าพเจ้าต้องรับสัญญาว่าจะยอมให้ครอบครัวนั้นแอบอยู่
 บนเรือรบหลวงประมาณสองชั่วโมง เมื่อสิ้นกำหนดเวลาแล้ว
 ครอบครัวซุอิฟนั้นจะโดยสารเรือค้าขายไปเมืองบอร์โดส์ ข้าพเจ้า
 อยากรู้เงินนั้น จึงบอกพ่อค้าหญ้าฝรั่นว่าจะตอบให้ทราบภายใน
 เวลาสองชั่วโมงว่าจะรับสัญญาทำให้ได้หรือไม่ ในทันที่นั้น
 ข้าพเจ้าไปเล่าข้อความนี้ให้ ม. เคอะวิลเลตต์ทราบ ท่านแสดง
 ความยินดีที่ข้าพเจ้าจะได้ผลประโยชน์ บอกว่าตามใจข้าพเจ้าเถิด
 ท่านไม่ขัดข้องในการที่ข้าพเจ้ารับอาสาจะช่วยครอบครัวนั้น
 ข้าพเจ้าจึงนำเรือไปคอยรับครอบครัวซุอิฟที่ตำบลที่ได้ตกลงกันไว้
 เมื่อไม่แลเห็นใครมา และเวลาล่วงไปเกินกำหนดแล้ว
 ข้าพเจ้าจึงกระโดดขึ้นไปบนบกพร้อมกับนายทหารเรือผู้หนึ่งเรา
 เดินเข้าไปในถนนที่อยู่ไม่ห่างจากฝั่งนัก คืนนั้นเดือนหงายมอง
 เห็นกันได้ ข้าพเจ้าขอให้นายทหารเรือผู้นั้นเดินไปจนสุดถนน
 เพื่อมองหาครอบครัวที่ได้นัดหมายกันไว้ เมื่อนายทหารเรือผู้นั้น
 เดินห่างออกไป ข้าพเจ้าเห็นคนคนหนึ่งรูปร่างคล้ายปีศาจ ใส่

(๑) เงินปิสโตล Pistole นี้มีราคาต่างๆ กัน บางครั้งมีราคาเท่ากับ
 สิบฟรังก์ของเงินตราฝรั่งเศส เหตุฉะนั้นสองร้อยปิสโตลก็เท่ากับสองพันฟรังก์
 เป็นเงินไทยราว ๑,๐๖๖ บาท

ทางกงขาสนัสนวมหมวกขาวใส่เกือกแต่ไม่มีถุงเท้า มือซ้ายถือโล่ มือขวาถือดาบยาวที่ชักออกจากฝักแล้ว เขาเดินกระหืดกระหอบ ตรงมายังข้าพเจ้า ไม่ทราบแน่ชัดว่าเขามีความมุ่งหมายอย่างไร พอเห็นเขาเข้ามาใกล้ข้าพเจ้าประมาณหกก้าว ข้าพเจ้าควักปืนพกออกแล้วร้องให้หยุด เมื่อเขาได้ยินข้าพเจ้าพูดครั้งนั้นแล้ว เขากระโดดเลี้ยวไปข้างถนน แล้วเดินต่อไปโดยที่ไม่พูดอะไรเลย

เกรงว่านายทหารเรือที่เดินอยู่ที่ปลายถนนจะมีความตกใจ เมื่อเห็นคนวิปลาสนี้ ข้าพเจ้าจึงเดินตามไปใกล้ ๆ จริงตามที่ข้าพเจ้าวิตก นายทหารเรือผู้นั้นมีความกลัวมาก ร้องโวยวายขึ้น ข้าพเจ้าร้องตะโกนบอกไปว่าให้ยืนนิ่ง ๆ และให้ควักปืนพกออกอย่าตกใจไปเลย ข้าพเจ้าวิ่งตามมาช่วยเขาแล้ว คนวิปลาสนั้นซึ่งคงเป็นคนวิกลจริตแน่นอน เดินไปเฉย ๆ โดยความสงบแล้วหลบไปไม่พูดจาอะไรสักคำเดียว

อีกสักครู่หนึ่งครอบครัวยูนิฟมาถึง มีพ่อแม่ลูกชายและลูกหญิงเล็ก ๆ รวมด้วยกันสี่คนเราพาเขาขึ้นมาบนเรือและถามว่าเหตุไรจึงหลบหนีออกจากกรุงลิสบอนน์ เขาเล่าว่าเขาถูกเจ้าหน้าที่รบกวณ เพราะว่าได้ลัทธิผิดกับคริสต์ศาสนา ถ้าถูกจับได้แล้วคงถูกครอกทั้งเป็น ๆ พ่อของเด็กนั้นมอบเงินให้ข้าพเจ้า ๑,๐๖๖ บาทตามที่สัญญากันไว้ ข้าพเจ้าพาเขาขึ้นไปบนเรือรบหลวง พอสิ้นกำหนดสองชั่วโมงแล้ว เขาก็ลงเรือลำอื่นไปเมืองบอร์โดซ์

ได้เงินนั้นมาแล้วข้าพเจ้านำไปซื้อยาสูบอีก และบรรทุกลงในเรือใบที่กล่าวมาข้างบนนี้ ข้าพเจ้านึกกระหม่อมอยู่เนื่อง ๆ ว่ามิช้าก็คงจะค้าขายมีกำไรมาก และคงจะมีเงินมากกว่าที่เคยได้มีในอายุขัยของข้าพเจ้า ในที่สุดเมื่อมาร์ควิสเคอะเตอร์สีย์เข้าเฝ้ากราบทูลถวายบังคมลาพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสแล้ว เราก็ชักใบออกเรือกลับประเทศฝรั่งเศสตอนแรกคลื่นลมเรียบสงบดี แต่พอมีพายุใหญ่พัดมา เรือรบหลวงก็พลัดกันกับเรือบรรทุกสินค้า ข้าพเจ้ามีความเสียใจเป็นอันมากที่ไม่ได้เห็นเรือลำนั้น วิตกว่าสินค้าอันเป็นทรัพย์สินของข้าพเจ้าคงจะสูญทั้งหมด ความเสียใจของข้าพเจ้านั้นทวีขึ้นเหลือที่จะพรรณนาได้ถูก เมื่อได้ทราบว่าเขาพลัดในทะเลบิสเคย์ได้ยึดเรือลำนั้นไว้ที่เมืองอะแซร์ราช ข้าพเจ้าได้เรียนความนี้แก่อาของข้าพเจ้า ท่านมีความเสียใจด้วยเป็นอันมากที่ข้าพเจ้ามีเคราะห์ร้ายได้รับความเสียหายครั้งนี้ ท่านจึงยกหนี้ให้แก่ข้าพเจ้า ถึงแม้ว่าความเมตตากรุณาของท่านทำให้ข้าพเจ้าคลายความเสียใจบ้าง แต่ความจริงก็ยังไม่วายความโศกเศร้าที่ได้รับคามเสียหายอย่างอุกฤษฏ์

กลับจากประเทศโปรตุเกสได้ไม่กี่วัน ก็มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระราชกฤษฎีกาลงโทษผู้ถือลัทธิผิดแผกจากศาสนาคาทอลิกให้หนักลงไปกว่ากาลก่อนนี้ เจ้าหน้าที่ได้ใช้ความสอคล้อง จับคนมาลงโทษโดยกวัดข้น จนพวกอุกเหวนออตไม่มีทางที่จะเลี้ยงหนี้ไปได้ ม. เคอะลาริวเอร์ ผู้ซึ่งมี

ความกรุณาให้ข้าพเจ้าอาศัยด้วยคืบหนึ่งและเลี้ยงดูข้าพเจ้าเป็น
อย่างที่ดีทั้งที่ได้เล่ามาข้างบนนี้เป็นคนหนึ่ง ในจำพวกที่ถือลัทธิ
กัลวินิยม ตำรวจได้เข้าไปรบกวนถึงในบ้าน เขาไม่รู้ว่าจะทำ
อย่างไร จึงรีบหนีมาหา ม. อาร์นุสที่เมืองรอสฟอร์ด ซึ่งเป็น
หัวหน้าเจ้าพนักงานปราบปรามกบฏเกอนอตในตำบลนี้เพื่อวิงวอนขอ
ความเห็นว่าจะควรปฏิบัติกรอย่างไร

เมื่อข้าพเจ้าทราบว่ ม. เคอะลาวิวิแอร์มาถึงเมืองรอส-
ฟอร์ด ข้าพเจ้าไปหาเขาทันที และเชิญให้มาอยู่บ้านข้าพเจ้า คือ
บ้านของอาฉันเอง อาของข้าพเจ้าได้รับรองเขาเป็นอย่างดี เพื่อ
สนองคุณเขาที่ได้มีน้ำใจดีแก่ข้าพเจ้า อาได้มีความเอื้อเฟื้อ
พยายามช่วยเหลือให้พ้นโทษ แต่ไม่มีผลถึงแม้ว่าเจ้าหน้าที่ผู้นั้น
เป็นมิตรที่ดีของอาข้าพเจ้าก็จริง แต่จะละเมิดพระราชกฤษฎีกาไม่
ได้อยู่เองเป็นธรรมดา ม. เคอะลาวิวิแอร์ไม่เห็นทางที่จะรอดพ้น
พระราชอาญาไปได้ จึงจำใจต้องเลือกที่จะเปลี่ยนศาสนาหรือจะ
ต้องฉิบหายบ่บ่ไป ข้าพเจ้าได้แนะนำแสดงเหตุผลต่าง ๆ นานา
ในที่สุดเขาตกลงใจจะทิ้งลัทธิกัลวินิยม เปลี่ยนมานับถือศาสนา
คาทอลิก แต่นั่นมาเขาก็มีความศรัทธาแก่กล้าในศาสนา และ
ไม่เสียใจที่ข้าพเจ้าได้แนะนำให้ปฏิบัติตามความในพระราชกฤษฎี-
กานั้น

เมื่อหมดหน้าที่ราชการทหารเรือที่เมืองรอสฟอร์ดแล้วอา
ของข้าพเจ้าแนะนำให้ข้าพเจ้าลงไปทางทิศใต้ประเทศฝรั่งเศส

เพื่อจัดการส่วนตัวของข้าพเจ้าและของท่านด้วย ท่านให้ข้าพเจ้าผ่านไปทางเมืองลียง เพื่อทวงหนี้คนที่ท่านให้ยืมเงินทางที่จะไปนั้นต้องผ่านแคว้นแปริคอร์ที่ลิมูซังและโอแวนู

ในเวลานั้นหิมะตกหนาวมาก คนเช่นตัวข้าพเจ้าที่ไม่รู้จักหนทางนั้นย่อมเป็นการเสียความสามารถ ที่จะเดินทางไปคนเดียวได้ ข้าพเจ้าจึงไปกับคนชีลาสองคนที่เคยเดินทางจากเมืองลิโมซ ไปเมืองแคลร์มงต์ สัปดาห์ละสองครั้งอยู่เป็นนิตย์ การเดินทางเช่นนี้ช้าและรำคาญมาก แต่จำใจต้องไป เดินทางไปได้ส่วนสี่คืนก็มาถึงโรงแรมแห่งหนึ่งที่อยู่กลางนา ในขณะที่ข้าพเจ้านั่งผิงไฟอยู่กับเจ้าของโรงแรม ข้าพเจ้าเห็นคนเดินเข้ามาหกรูปร่างเหมือนโจร ข้าพเจ้าจึงถามเจ้าของโรงแรมว่า คนเหล่านั้นมาจากไหน เจ้าของโรงแรมบอกว่าเขาเป็นพ่อค้าเมืองซังต์เอสตีเอนอ็องฟอเรสต์ ซึ่งไปดูการแสดงสินค้าที่เมืองบอร์โดส์ และเคยผ่านมาทางนี้ทุกปี

เมื่อทราบข้อความดังนั้น ข้าพเจ้าจึงไปพุดจาประจบประแจงด้วย เรานั่งลงรับประทานอาหารด้วยกันและตกลงใจว่าจะเดินทางไปกับเขา ในเวลากลางคืนหิมะตกลงมามากกลบถนนหนทางหมด แต่พวกพ่อค้าเหล่านั้นมีความชำนาญมาก เขาเดินจากต้นไม้นี้ไปต้นไม้นั้น จึงไม่หลงทาง เวลาเราเดินไปนั้นนกแซงแซวตัวหนึ่งบินมาเกาะอยู่ภายในระยะปืน เพื่อนร่วมทางคนหนึ่งซึ่งถือไม้ พยักหน้าให้เราหยุดแล้วควักอะโรออกมาสวม

ไม่นานนั้นทำเป็นปืน ยิงนกตกลงมามาก เมื่อถึงเมืองทึแอร์สมีทางแยกไปเมืองลียงทางหนึ่ง และเมืองเอติเอนน์อีกทางหนึ่ง พ่อค้าเหล่านั้นบอกข้าพเจ้าว่าทางไปเมืองลียงนั้นมีหิมะมาก ถ้าไม่มีคนนำทางแล้ว ก็จะไปไม่ได้โดยยาก เขาจึงเชิญให้ข้าพเจ้าไปอาศัยอยู่กับเขาที่เมืองเอติเอนน์ ข้าพเจ้าทริตรองकुเหตุผล เห็นพ้องด้วย จึงยอมไปอยู่กับเขา ตลอดเวลาห้าหกวันที่ข้าพเจ้าอาศัยอยู่ที่เมืองเอติเอนน์ เขามีความเอื้อเฟื้อต่อข้าพเจ้าเป็นอย่างดี

จากเมืองเอติเอนน์ข้าพเจ้าเดินทางไปเมืองลียง ทำธุระของอาเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าเดินทางต่อไปทางทิศใต้พร้อมกันกับพ่อค้าอีกสองคนที่ข้าพเจ้าพบที่โรงแรมอีกแห่งหนึ่ง ล่วงมาอีกสามวันเรามาถึงเมืองลอริโอล ขณะที่เจ้าของโรงแรมเตรียมจัดอาหารเย็นอยู่ ณ นั้น เราเห็นรถม้าเทียมสี่มาถึง ในรถนั้นมีผู้ชายป่วยคนหนึ่ง ผู้หญิงคนหนึ่ง อายุราวกลางคนแต่หน้าตาหน้าเกลียด มีสาวใช้ตามมาด้วย อายุราว ๑๘ ปีสวยมาก ข้าพเจ้าเป็นคนอยาก رؤ้อยากเห็น จึงเดินเข้าไปใกล้รถม้านั้น ผู้หญิงคนนั้นเปิดประตูลงจากรถโดยรีบร้อน ไม่พักที่จะจับแขนข้าพเจ้า ผู้ซึ่งไปยืนอยู่เพื่อประคองลงจากรถตามความตั้งใจของข้าพเจ้า ลงมาจากรถเสร็จแล้ว ผู้หญิงคนนั้นหันไปตบหน้าสาวใช้โดยแรงจนนางสาวคนนั้นร้องไห้โฮ ๆ

เวลานั้นข้าพเจ้ายังหนุ่มอยู่ ไม่มีใจที่จะพ้นจากอคติทั้งหลายได้จึงมีความสงสารหญิงสาวคนนั้นเป็นอันมาก ข้าพเจ้าเดิน

เข้าไปใกล้หญิงสาวคนนั้นแล้วแสดงความเสียใจที่ถูกลงโทษโดยที่ไม่มีความผิด และบอกหล่อนว่าควรได้รับความพนาไม่ควรรับใช้คนที่มียกเลศชั่วเช่นผู้หญิงคนนั้นอีกต่อไป

หญิงสาวคนนั้น ซึ่งไม่หยุดร้องไห้ ไม่ตอบข้าพเจ้าสักคำเดียว พอข้าพเจ้าจะพูดต่อไป นายผู้หญิงของเขา ซึ่งเข้าไปในโรงแรมแล้วกลับออกมาหน้าประตูอีก และจะมีความโกรธที่สาวใช้ไม่ตามเขาเข้าไปหรือมีความแค้นเคืองที่ข้าพเจ้า ไปยืนพูดด้วยกับหญิงสาวคนนั้น ก็ตามแต่จะคิดเอาเถิด เขารีบเข้าไปลงโทษนางสาวใช้คนนั้นอีก ด้วยความคุร้ายคล้ายแม่ตจะนั้น เขาทุบตีและจิกผมสาวใช้แล้วลากตัวเข้าไปในลานหลังโรงแรม ข้าพเจ้ามีความเจ็บใจเป็นอันมากที่เห็นหญิงสาวนั้นถูกลงโทษ เพราะตัวข้าพเจ้าเป็นสาเหตุ

ข้าพเจ้าจึงตามหญิงสาวคนนั้นเข้าไปในลานโรงแรมแล้วถามว่ามาจากไหน หล่อนตอบว่ามาจากกรุงปารีส ข้าพเจ้าพูดว่าไม่ควรรับใช้ยายแก่แม่ตจคนนั้นอีกต่อไป ข้าพเจ้าจะพาหล่อนไปสู่บ้านบิดามารดาของหล่อน ถ้าหล่อนจะมีความไว้วางใจข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะช่วยดูแลเป็นอย่างดี เจ้าหล่อนไม่ตอบว่าอย่างไร แต่ความขี้มัวแหม่มของหล่อนนั้นทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกได้ว่าเจ้าหล่อนไม่ปฏิเสธคำแนะนำของข้าพเจ้า

ในทันใดนั้นข้าพเจ้าไปหาเจ้าของโรงแรม ขอให้จัดห้องนอนให้หญิงสาวคนนั้นต่างหากห้องหนึ่งและหาอาหารให้รับ

ประทานด้วย ข้าพเจ้าจะเป็นผู้ใช้เงินให้ ถึงเวลารับประทานอาหารเย็นข้าพเจ้ารีบรับประทานอาหารเสร็จก่อนคนอื่น ๆ ลุกไปจากโต๊ะจะไปในห้องนอนหญิงสาวคนนั้น พออย่างเข้าไปในห้อง นายผู้หญิงของหญิงสาวคนนั้นซึ่งมีความสงสัยอย่างใดอย่างหนึ่ง และคอยค้อมมองเราอยู่ เดินตามข้าพเจ้ามาข้างหลังโดยที่ข้าพเจ้าไม่ทันสังเกต กระซอกบานประตูห้องมาปิดลั่นกุญแจห้องแล้วเอาลูกกุญแจไปเสียด้วย เมื่อได้ยินเสียงประตูปิดดังปัง ข้าพเจ้าหยุดชะงักไม่พูดว่าอะไร อีกครู่หนึ่งได้สติขึ้นมาข้าพเจ้าจึงใส่สลักข้างในห้องแล้วพูดกับหญิงสาวคนนั้นว่า เมื่อมีคนมาลั่นกุญแจนอกห้องแล้ว เราก็ก่อนศาลข้างในเสียด้วย

ในขณะนั้นเสียงโจษจันลั่นขึ้นในโรงแรม ยายแก่ร้องกรีด ๆ สาบานต่อหน้าผู้เป็นใหญ่ในสากลโลกว่าจะแก้เผ็ดที่ได้รับความปรามาสจากข้าพเจ้า เสียงอื้ออึงนั้นเข้าหูเราทั้งสองที่อยู่ในห้อง ที่แรกข้าพเจ้าหาคใจไม่ แต่เมื่อหญิงสาวคนนั้นบอกข้าพเจ้าว่านายผู้ชายของหล่อนเป็นผู้รักภรรยา ข้าพเจ้าจึงหวั่นไปว่าถ้าใครมาพบข้าพเจ้าปิดประตูอยู่ในห้องกับหญิงสาวคนนั้นแล้ว ก็จะต้องฟ้องข้าพเจ้าเป็นคดีอาญาว่าข่มขืนเด็ก

ข้าพเจ้าจึงคิดหาทางที่จะหนีออกจากห้องชั้นนี้ เห็นว่าหน้าต่างห้องนอนนั้นสูงจากพื้นดินเพียงผ้าปูที่นอนต่อกันสองผืนเท่านั้น ข้าพเจ้าจึงบอกหญิงสาวคนนั้นว่าอย่าตกใจไปเลย เมื่อข้าพเจ้าไต่ผ้าลงจากหน้าต่างออกไปจากห้องแล้ว ให้เขาไปที่

นอนใหม่ ถอดสลักประตูแล้วเข้านอนบนเตียงเหมือนหนึ่งว่าไม่มีเหตุการณ์อะไร ข้าพเจ้าจะมาช่วยเหลือในเวลาไม่ช้า เมื่อข้าพเจ้าหลุดออกมาจากห้องนั้นแล้ว ข้าพเจ้ากลับไปห้องที่จัดไว้ให้พ่อค้าสองคนกับข้าพเจ้านอน ผู้หญิงคนรับใช้ในโรงแรมเห็นข้าพเจ้าเดินเข้าไปในห้องนั้นแล้วหันหน้ามายิ้มกัวย เพราะเขานึกว่าข้าพเจ้าอยู่ห้องอื่นดังที่คนทั้งหลายในโรงแรมโจษจันกัน

รุ่งเช้าขึ้นผู้พิพากษาและจำศาลแห่งกันมาที่โรงแรม ยายแก่แม่คนที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นผู้ไปตามตัวมา ด้วยความพยายามมากร้าย เขากล่าวโทษข้าพเจ้าต่าง ๆ นานา ความขมขื่นในใจมีเท่าไร ก็ขยายออกมาจนหมดสิ้น และร้องขอให้ส่งโทษข้าพเจ้าเป็นคดีย่อย่าง สามี่ของเขาคือข้า ๆ อ้างบทกฎหมายข้อโน้นข้อนี้ ยากที่ใครจะเข้าใจได้ยกเหตุผลนานัปการแล้ว ในที่สุดลงความเห็นมาให้จับตัวข้าพเจ้านำไปฟ้องตามระเบียบเมือง เมื่อเขียนคำฟ้องเสร็จแล้ว ยายแก่แม่คนส่งบุญแก่ให้ผู้พิพากษาและพูดว่า “นี่แน่ ลูกบุญแก่ ไซ้ประตูห้องออกเถิด ใต้เท้าจะเห็นผู้มีเกียรตินั้นนอนอยู่กับสาวใช้อันเลวทรามของคินัน คินันหวังใจว่าใต้เท้าคงจะเห็นด้วยคำว่าคินันกล่าวโทษคนไม่ผิด” ผู้พิพากษาได้รับบุญแก่มาแล้วเปิดห้องทันที ครั้นมองไปเห็นแต่หญิงสาวนอนหลับสนิทอยู่คนเดียว เขาจึงปลุกขึ้นถามว่าชายผู้ที่มาอยู่ในห้องนี้ด้วยอยู่ที่ไหน

หญิงสาวคนนั้นซึ่งเป็นเด็กฉลาดพอใช้ ตอบผู้พิพากษาด้วยความปรกติการมณ์ว่าไม่เข้าใจว่าผู้พิพากษามีความว่า

อย่างไร หล่อนนอนอยู่คนเดียว ถ้าไม่มีใครเช็ดถ้อยคำของหล่อน ก็ขอให้คนห้อยให้ทั่วว่า จะมีที่ซ่อนเร้นอยู่หรือไม่

ผู้พิพากษาลงมือค้นห้องเอง เมื่อไม่พบอะไรก็เดินออกมาจากห้อง บ่นพึมพำกับยายแก่แม่ม่ว่าไปตามตัวมาโดยหาสารประโยชน์มิได้ ให้เปิดประตูเข้าไปดูในห้อง ก็พบแต่หญิงสาวนอนอยู่ในเตียงคนเดียว ยายแก่แม่มดซึ่งยืนเฝ้าประตูห้องนอนอยู่ เพราะเกรงว่าข้าพเจ้าจะหลีกเลียงออกมา ร้องตอบผู้พิพากษาเหมือนคนวิกลจริตว่า “อะไร อะไร ไม่พบใครเจียวหรือ ถึงมันจะดำดินหายตัวได้ ดินมันจะจับตัวมันให้ได้ ดินมันได้แลเห็นมันเข้าไปในห้องด้วยตาเอง ล้นบุญตัวเอง และไม่ได้ให้ใครแย่งชิงบุญเจ้านี้ไปจากตัวดินมันเลย”

พูดดังนั้นเสร็จแล้ว ยายแก่จู่มือผู้พิพากษาเข้าไปในห้อง ทั้งค้นตำราหาใช้อีกมากมาย เมื่อคำกล่าวพรุสวาทยังไม่สิ้นสุดลง หญิงสาวคนนั้นซึ่งแต่งตัวได้ครึ่ง ๆ กลาง ๆ พูดว่า “คุณนายทุบตีดิฉันมานานแล้ว ยังไม่มีความพอใจอีกหรือ มีสิทธิอำนาจอะไรมากล่าวร้ายใส่ความให้ดิฉันเสียชื่อเสียงอีก” แล้วหันหน้าไปพูดกับผู้พิพากษาว่า “ดิฉันขอความยุติธรรม ขอได้โปรดมีคำสั่งให้ผู้หญิงทารุณคนนั้นใช้เงินค่าจ้างแก้ดิฉัน เพราะว่าดิฉันไม่ยอมรับใช้อีกต่อไป ดิฉันชอบที่จะอดตายมากกว่าฟังพาท้ายคนชั่วร้ายเช่นหญิงคนนี้”

ทันใดนั้นข้าพเจ้าเดินเข้ามาประชันหน้าผู้พิพากษาและพูดว่า “ข้าพเจ้าเองเป็นสาเหตุที่ทำให้โจษจันกันขึ้นลอยๆ ข้าพเจ้ามีความสงสารหญิงสาวคนหนึ่งที่ถูกลบหลู่โดยที่ไม่มีความผิด จึงอยากทราบว่าหญิงสาวคนนั้นมาจากไหน เมื่อข้าพเจ้ารู้จักครอบครัวของเขาแล้ว ข้าพเจ้าได้ขอให้เจ้าของโรงแรมช่วยเอ็นดูหญิงสาวคนนั้นด้วย และให้มาเก็บเงินค่าใช้สอยจากข้าพเจ้า เพราะเหตุนี้ นายผู้ชายและนายผู้หญิงสองคนนี้จึงกล่าวโทษข้าพเจ้า และไปตามไต๋เท้ามาโดยที่หาสารประโยชน์มิได้ สามีและภริยากู่นั้นต้องการจะพู่อีก แต่ข้าพเจ้าพูดเร็วและดังขึ้นกลบเสียงเขาเสีย เขาจึงต้องจำนนพ้อคำสองคนที่ยืนอยู่ในที่นั้นด้วยเป็นพวกเดียวกันกับข้าพเจ้าได้ยืนยันถ้อยคำของข้าพเจ้า ในที่สุดข้อโต้เถียงกันนั้นหยุดลง ผู้พิพากษาจำลองที่แหกกันมานั้นกลับไปสู่มิตรรยาคู่นั้นก็ขึ้นนั่งบนรถของเขาแล้วเดินทางต่อไป พ้อคำสองคนหญิงสาวและข้าพเจ้าก็ออกจากโรงแรมเดินทางไปทิศใต้ประเทศฝรั่งเศสเราไปถึงเมืองออร์ังซพร์อ้อม ๆ กัน พ้อคำสองคนมีกิจธุระที่จะต้องอยู่เมืองนี้สองสามวัน เราจึงอำลาแยกทางกันไป

โดยเหตุที่ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะไม่ให้ความสัมพันธ์ที่ข้าพเจ้ามีอยู่กับหญิงสาวคนนี้แพร่หลายไป และถึงแม้ว่าข้าพเจ้าตั้งต้นมีความเสน่হারักใคร่หญิงสาวคนนี้แล้วก็ตาม แต่ยังคงมีความละเอียดที่จะพาห่อออกไปบ้านทางทิศใต้ ข้าพเจ้าจึงให้แต่งกายเป็นเด็กผู้ชายและให้นั่งหลังอานม้าของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้พาหญิงสาว

คนนั้นไปจนถึงเมืองเอกส ไปอยู่ที่พักเดินทางของมาร์เทสต์
รุ่งขึ้นข้าพเจ้าไปเดินเล่นในเมือง ไม่มีใครสงสัยว่าหล่อนปลอมตัว
เป็นเด็กผู้ชายเลย

ล่วงมาถึงวันหนึ่งข้าพเจ้ามอบเงินให้หญิงสาวคนนั้นไว้ใช้
จ่ายให้เพียงพอจนถึงวันที่ข้าพเจ้าจะกลับมารับ ก่อนอื่นข้าพเจ้า
แนะนำให้ปลอมตัวอยู่เช่นนี้ เจ้าหล่อนได้ให้คำสัญญาว่าจะทำ
ตาม กอดจูบข้าพเจ้าแล้วน้ำตาไหลพราว ข้าพเจ้าเองรู้สึกว้า-
ว้าหล่อนมีความเสียใจมากที่ข้าพเจ้าจะต้องจากไป ตัวข้าพเจ้าเองก็
ใจอ่อน เห็นหล่อนมีอาการกิริยาดังนั้น ก็ยิ่งรักซึ้งอีกมาก
ข้าพเจ้าสบัดตัวออกมาจากการเคล้าคลึงแล้ว ข้าพเจ้าขอให้เจ้าของ
ที่พักคนเดินทาง ซึ่งข้าพเจ้ารู้จักดีและไม่มีความสงสัยอะไรเลย
เ็นหญิงสาวคนนั้นให้มากข้าพเจ้าจึงเดินทาง ไปเมืองทูลองและ
ซึ่งตามเสด

โดยเหตุที่มีความปรารถนาจะไปพบหญิงสาวคนนั้นอย่าง
ยิ่งข้าพเจ้าจึงรีบทำธุระส่วนตัวเสร็จสิ้นภายในสามสัปดาห์แล้วเดิน
ทางไปเมืองเอกส นึกเสียว่าคงจะไม่ไปถึงช้าเกินไป ครั้นกลับมา
ถึงเมืองนี้คนทั้งหลายก็รู้ความลับของข้าพเจ้า และหญิงสาวที่
หล่อนำตาจนทำให้ข้าพเจ้าใจอ่อนก็หาข้อสงสัยกับข้าพเจ้าไม่ ความ
ประพฤติชั่วของหล่อนนั้นกระฉ่อนไปทั้งเมือง ชนชาติหนึ่งที่
ข้าพเจ้าไม่ชอบเลยในเวลานั้น ทราบนิสัยของหญิงสาวคนนั้นแล้ว
ส่งเสริมให้เด็กเป็นหญิงนครโสเภณี ข้าพเจ้ามีความละเอียดเป็น

อย่างยิ่งที่ความรักของข้าพเจ้าได้แพร่หลายไป และมีความแค้น
เคืองคนที่ทำให้ข้าพเจ้าได้รับความโทมนัสเสียใจในครั้งนี้

ที่แรกข้าพเจ้าโกรธหญิงสาวคนนั้นเป็นอย่างยิ่งที่เป็นบ่อ
เกิดแห่งความเสียใจของข้าพเจ้า ครั้นตริตรองดูก็เห็นว่าเขาไม่มี
ความซื่อสัตย์ต่อข้าพเจ้านั้น ก็คิดว่าเขาเป็นหญิงที่มีใจไม่หนัก
แน่นเหมือน ๆ กันกับสตรีเพศทั้งหลาย ความรักจึงกลายเป็น
ความเกลียดชังจนแสบงจน แต่ถึงเช่นนั้นข้าพเจ้าก็ไม่อยากจะ
ทอดทิ้งเขาเสียทีเดียว และถึงแม้ว่าบุคคลเช่นนั้นไม่เป็นคนที่
ข้าพเจ้าสมควรจะเอาใจช่วยด้วย ข้าพเจ้าก็ยังได้ฝากฝังคนที่
ข้าพเจ้าไว้วางใจและมอบเงินให้พอที่จะพาเขา ไปส่งจนถึงบ้าน
บิดาของเขา

ในโอกาสนี้ข้าพเจ้าขอวิงวอนบรรดานายทหารหนุ่มและ
ท่านทั้งหลายที่มีแก่ใจอ่านบันทึกความจำของข้าพเจ้านี้ จงอย่านึก
ว่าความประพฤติกของข้าพเจ้าเช่นนี้เป็นคุณงามความดีที่สุดในชีวิต
ของข้าพเจ้าเมื่อคนเราฉบับที่ก่อกวนความตริตรองถี่ถ้วนและมีอายุ
มากถึงปานจะนี้แล้ว ก็ย่อมมีความรู้สึกผิดกันกับเมื่อยังหนุ่มอยู่
ข้าพเจ้าฝันใจเขียนข้อความนี้แต่เมื่อได้พูดไว้ว่าจะเล่าทั้งความดี
และความชั่วของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงถือคำสัญญาอันไว้

ครั้นไม่มีกิจธุระจะทำอีกต่อไปทางทิศใต้ ข้าพเจ้าจึงเดิน
ทางไปกรุงปารีส เมื่อมาถึงพระราชสำนักข้าพเจ้าได้พบขุนนาง
ไทยสองคนซึ่งมาประเทศนี้พร้อมกันกับ ม. เตอะวาแซร์ ผู้

สั่งสอนศาสนาประจำประเทศไทย ชุมนางไทยสองคนนี้เล่าว่าท่าน
เสนาบดีได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ส่งเขามาสืบ
ข่าวราชทูตไทยที่มาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าอยู่หัวของ
เรา และเมื่อเขาได้เข้ามาใกล้ฝั่งประเทศฝรั่งเศส เขาได้ทราบว่
เรือที่ราชทูตไทยโดยสารมาและที่บรรทุกเครื่องราชบรรณาการมา
ด้วยนั้นได้แตกอับปางลง เขาจึงเดินทางต่อมาจนถึงประเทศฝรั่งเศสตามคำสั่งที่ได้รับมา^(๑)

เขาได้พบเสนาบดีฝรั่งเศสและเรียนให้ทราบว่าพระเจ้าแผ่นดินไทยได้พระราชทานบรมราชานุญาตให้คริสต์ศาสนิกชนและมีพระราชกระแสโปรดเกล้า ฯ ให้ราชทูตนำความขึ้นกราบทูลพระเจ้าอยู่หัวของเราว่า ถ้าจะทรงแต่งตั้งราชทูตไปประเทศไทยแล้วพระเจ้าแผ่นดินของเขาคงจะทรงนับถือคริสต์ศาสนาเป็นแน่

ถึงแม้ว่าเหตุผลที่ชุมนางกล่าวมานี้ค่อนข้างจะพูดเกินความจริงไปก็ดี แต่ ม. วาแซร์ได้สนับสนุนทุกข้อกระทรวงความพระเจ้าอยู่หัวของเรา ทรงพระราชดำริเห็นว่าพระเจ้าแผ่นดิน

(๑) ชุมนางไทย ๒ คนนี้คือขุนพิชัยวาทิต และ ขุนพิชิตไมตรี คนหนึ่งเป็นขุนนางผู้น้อยในกรมท่า อีกคนหนึ่งเป็นขุนนางในกรมอาสาจาม โดยสารเรือฝรั่งเศสออกไปทวีปยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๖ ถ้อยสุกอักษรของเสนาบดีกรุงศรีอยุธยาออกไปสืบข่าวคณะทูตไทย คือ ออกพระพิพิธสงคราม ราชทูต ออกหลวงศรีวิสารสุนทร อุปทูตและออกขุนนกรวิชัย ศรีทูต ซึ่งโดยสารเรือฝรั่งเศสออกไปเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๔ และเรือลำนั้นได้ไปแตกที่เกาะมาดากัสการ์ ม. วาแซร์ ผู้สั่งสอนศาสนาในประเทศไทยนั้น ในจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์เรียกว่า ม. วาแซร์

ไทยคงตั้งพระราชหฤทัยที่จะชักชวนให้ส่งคณะทูตไปจริง ๆ และคงจะเข้าพระราชหฤทัยว่าทรงแต่งตั้งคณะทูตไปให้สมพระเกียรติยศแล้ว นอกจากจะช่วยให้พระนารายณ์มหาราชทรงเข้ารีตแล้ว คริสต์ศาสนานางจะได้รับผลประโยชน์อย่างอื่นอีกมาก จึงทรงเห็นชอบด้วยและทรงตั้ง เซวาลิเอร์เคอะโซมองต์ เป็นราชทูตและผู้อำนวยการกระบวนเรือรบหลวง ที่พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงเลือกท่านผู้นี้ไปทำกิจการอันสำคัญนั้นเหมาะสมนัก เพราะท่านนอกจากท่านมีตระกูลดีและตัวเองก็มีคุณวุฒิความดีอยู่พร้อมแล้วใคร ๆ ก็ทราบว่าเป็นคนที่มีความศรัทธาเลื่อมใสในคริสต์ศาสนาอย่างแรงกล้า ความมุ่งหมายของคณะทูตฝรั่งเศสนี้ ก็คือจะเชิญพระมหากษัตริย์ที่ทรงนับถือพระพุทธรูป และประชาชนทั้งประเทศให้เข้ารีตนับถือคริสต์ศาสนา เพราะฉะนั้นจะทรงมอบหมายหน้าที่ให้ผู้ใดยิ่งกว่าท่านผู้นี้ก็ไม่เหมาะแน่ คุณความดีและความศรัทธาแก่กล้าของท่านคงจะสามารถช่วยทะนุบำรุงคริสต์ศาสนาให้แผ่ไพศาลไป

โดยเหตุที่ราชทูตพึงถึงแก่กรรมได้ เพราะว่าเดินทางไกลเช่นนี้ลำบากนัก และถ้ามีเหตุเช่นนั้นขึ้นแล้ว เกรงว่าคณะทูตจะเลือกราชทูตที่ไม่มีความสามารถพอ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์เป็นราชทูตคนที่สอง มีตราตั้งเป็นราชทูตพิเศษประจำประเทศไทยเป็นเวลานาน หากว่าพระนารายณ์มหาราชมีพระราชประสงค์ที่จะให้กราบทูลชี้แจงเรื่องศาสนา

เพื่อให้คณะทูตฝรั่งเศสนี้มีความสง่าสำคัญยิ่งขึ้น เชาวลิเอร์เดอะโซมองต์ คำวิที่จะให้มี ชุมนาง ฝรั่งเศส เป็นบริวารตามไปด้วย จึงกะตัวผู้มีตระกูลดีหลายคนที่มีความเต็มใจจะไปกับคณะทูตนี้ ท่านได้ชักชวนข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ปฏิเสธคำเชิญของท่าน แต่เรียนท่านว่าโดยเหตุที่จะเดินทางไปยังประเทศที่อยู่อีกมุมหนึ่งของโลกนี้ ข้าพเจ้าจะรับคำทันทีโดยที่ไม่ได้ปรึกษาหารือครอบครัวและผู้ที่ชอบพอกันก่อนไม่ได้ ข้าพเจ้าจะลงพุดกับเพื่อนฝูง และถ้าเขาเห็นชอบด้วยข้าพเจ้าก็มีความยินดีที่จะไปกับคณะทูตนี้

ในวันเดียวกันนั้นข้าพเจ้าเล่าความนี้แก่คาร์ดินัล เดอะจิงซ์และ ม. บองทองส์ ท่านทั้งสองมีความเห็นว่าข้าพเจ้าควรทำตามคำขอร้องของเชาวลิเอร์ เดอะโซมองต์ ความเจริญในหน้าที่ราชการของข้าพเจ้าคงจะไม่ชะงักลง ถ้าไปกับคณะทูตนี้แล้วจะต้องด้วยพระราชนิยม เพราะว่าพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าคณะทูตนี้สำคัญยิ่งนัก ที่ข้าพเจ้าจะต้องไปห่างไกลจากประเทศฝรั่งเศสนั้นไม่เป็นการเสียหายอะไรเลย เพราะว่าเวลานี้ก็ไม่มีศึกสงคราม ถ้าต้องอยู่หนึ่ง ๆ ก็ไม่มีโอกาสจะได้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่เมื่อได้รับคำแนะนำเช่นนี้ ข้าพเจ้าก็ไปหาเชาวลิเอร์เดอะโซมองต์เรียนท่านว่าข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะเดินทางไปกับท่าน ท่านมีความพอใจเป็นอันมากที่ข้าพเจ้าให้คำนั้นสัญญาเช่นนั้น ข้าพเจ้า

ฉวยโอกาสนี้สมัครทำหน้าที่ควบคุมคณะทูตและรับใช้ท่านตามแต่จะมีบัญชาสั่งมา ท่านก็ยอมตามคำขอร้องของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าได้ปรึกษาหารือ เคอะคองต์ ดูลุก ด้วยเหมือนกัน ท่านเห็นชอบด้วย และท่านได้บอก นางรูลเล็ต ว่าข้าพเจ้าจะเดินทางไปประเทศไทย สุภาพสตรีผู้นี้มีแก้วประพาฬงามมากสองหยิบ ซึ่งได้มาจากทิศใต้ประเทศฝรั่งเศสมีความประสงค์จะขายแก้วประพาฬนั้น ได้เคยขอให้บริษัทกองบันยี่ เดส์ อังค์ส์จัดการให้ครั้งหนึ่งแล้ว แต่บริษัทนั้นไม่ค่อยจะมีความเต็มใจที่จะขายให้ บอกว่าคงได้ราคาประมาณ ๒๖๖ บาท อันเป็นราคาที่ต่ำกว่าราคาจริงมาก นางรูลเล็ตจึงขอให้คองต์ ดูลุก ถามข้าพเจ้าว่าจะจัดการขายให้ได้หรือไม่ ถ้าได้จะมอบอำนาจให้ข้าพเจ้านำเงินทั้งสิ้นที่ได้มาเท่าไรไปซื้อผ้าเยียรบับ ตู้จีน ของฝีมือญี่ปุ่น และสิ่งอื่นๆ ที่แปลกๆ และหายากในบูรพาทิศประเทศ ข้าพเจ้ารับคำว่าจะจัดการขายให้ด้วยความเต็มใจ เมื่อทำกิจธุระส่วนตัวที่กรุงปารีสเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าเดินทางไปเมืองเบอร์สต์เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๒๒๘ และได้รับคำสั่งให้จัดเตรียมเรือรบหลวงสองลำขนอาวุธยุทโธปกรณ์ลงในเรือที่คณะทูตจะโดยสารไป

การเตรียมเรือออกทะเลนั้นเสร็จสิ้นลงปลายเดือนกุมภาพันธ์เซวาลิเอร์เคอะโซมองต์และท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์ได้มาถึงเมืองเบอร์สต์และลงเรือชื่อว่า “ลัวโซ” ม. เคอะไวริคว เป็นผู้บังคับการเรือ ผู้ที่ลงไปในเรื่องลำนี้ คือ ขุนนางไทยสองคน นัก

บวชลัทธิเจสซุอิต ๖ รูป คือ แปร์เดอะฟองตะเน แปร์ ตาซาร์ต แปร์ แจบิลยอง แปร์ เดอะคองต์ แปร์ บูเวต์ และ แปร์ วิสเดอะลู ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ไปประเทศจีน มีหน้าที่เป็นคณิตศาสตราจารย์ ผู้สอนศาสนา ๔ รูป มีม. เดอะวาแซร์และคูไซส์ยาส์ เป็นต้น กับขุนนางฝรั่งเศสอีกหลายคนซึ่งมีความเต็มใจที่จะไป บางคนก็ไปเพื่ออยากรู้อยากเห็น บางคนก็ไปตามคำชักชวนของราชทูต ดังที่ข้าพเจ้าได้เล่ามาข้างบนนี้

เมื่อที่อยู่เรือ “ลัวโซ” เต็มหมดแล้ว ผู้อื่นก็โดยสารไปกับเรือเล็กอีกลำหนึ่งชื่อว่า “มาลินญ” เรือลำนี้มีปืน ๓๓ กระบอกม. จัวเยอส์ ซึ่งเป็นนายทหารเรือประจำเมืองเบรสต์และเคยเดินทางไปมรณัมประเทศหลายครั้งแล้ว เป็นผู้บังคับการ เมื่อทุกคนลงไปในเรือรบสองลำแล้ว เราได้ถอนสมอขึ้นขึ้นในคืนวันนั้นรุ่งขึ้นซึ่งเป็น วันเสาร์ที่ ๓ มีนาคม บรรดาทหารเรือทั้งสองได้ให้ร้องถวายพระพรชัยพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงพระเจริญ แล้วเราชักใบออกเรือไปแหลมเดอะบอนน็เอสแปร์รังส

การเดินทางได้เป็นไปโดยผาสุก เมื่อเรือผ่านเส้นศูนย์กลางของโลก เราก็ไม่ได้รับความทรมานจากความร้อนมากนัก เราได้เริ่มเห็นดาวที่ก่อนๆ นี้ก็ยังไม่เคยได้เห็น ดาวที่เรียกว่า “กรัวซาด” อยู่กลุ่มเดียวกันสี่ดวง เราได้เห็นเป็นครั้งแรก แล้วจึงเห็นทางช้างเผือกซึ่งอยู่ใกล้ขั้ว “อันทาร์คติก” เมื่อเรามองดูด้วยกล้องดูดาวท่านคณิตศาสตราจารย์ เราเห็นชัดว่า ทางช้างเผือก

ที่ถูกคล้ายหมอกสีขาวนั้นไม่ใช่อื่นไกล คือดาวดวงเล็ก ๆ อยู่เรียงกันไป เราเดินทางมาได้สามเดือนก็ถึงแหลมเคอะบอนน์เอสแปร์รังส เกือบตรงตามระยะทางที่ผู้นำร่องของเราได้กะไว้ คลากไปเพียง ๑,๕๐๐ เส้นเท่านั้น การคำนวณผิดไปเล็กน้อยเช่นนั้นก็ไม่สำคัญนัก เพราะว่าทางที่จะไปในนั้นไกลมากอยู่

แหลมเคอะบอนน์เอสแปร์รังสนี้เป็นแนวภูเขาติดพิคกันไปจากเหนือลงมาได้และยื่นออกไปในทะเล อ่าวอันกว้างขวางมากที่แหวกเข้าไปในพื้นดินนั้นอยู่ติดกันกับดินภูเขา ภูมิลำเนาริมฝั่งนั้นเป็นที่ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ แต่มีหินโสโครกเป็นอันตรายแก่เรือมาก เราไม่กล้าเข้าไปในอ่าวเวลากลางคืน แต่เวลากลางวันถึงแม้จะมีลมที่พัดหวนมา เราก็นึกว่าคงเข้าไปได้โดยไม่มีความอันตรายอย่างหนึ่งอย่างใด

เมื่อเรือเข้าไปถึงตรงกลางน้ำ ลมสงบลงทันทีที่เราจึงถูกกระแสน้ำดันเข้าไปใกล้หินโสโครก พอเรือลอยเข้าไปใกล้เพียงระยะปืนสั้นเท่านั้น เกระเซ่ก็ล้มพรวดอีก เราจึงหลุดจากที่อันตรายได้ เรายังไม่เคยอยู่ในที่น้ำกลั้วมากเหมือนวันนี้เลย ในที่สุดเมื่อช่วยกันระมัดระวังจนสุดกำลังแล้ว เราก็รอดพ้นจากหินโสโครกและทอดสมอลงที่ในอ่าวห่างจากป้อมปราการของชาววิลันดาประมาณหนึ่งเส้น ป้อมนี้ชาววิลันดาสร้างขึ้นและมีกองทหารประจำไว้ด้วย ทันใดนั้นชาววิลันดาส่งเรือเล็กๆ มาที่เรือรบหลวง เพื่อมาตรวจดูว่าเรืออะไรมาถึง รุ่งขึ้นข้าพเจ้าขึ้นไปบนบก

เพื่อแสดงความเคารพแก่ผู้ว่าราชการวิไลนดาและทำความตกลงกันถึงเรื่องยิงปืนค่านับกัน และลำเลียงเสบียงอาหารที่เราต้องการมาก ข้าพเจ้าไปหาผู้ว่าการบ้น้อมปราการที่กล่าวมาแล้วนั้น บ่อนี้เป็นรูปห้าเหลี่ยม มีปืนใหญ่สำหรับป้องกันแข็งแรงมาก เขาค้นรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดี และยอมตามคำขอร้องของข้าพเจ้าทุกประการ ได้ตกลงกันว่าการยิงปืนใหญ่ค่านับซึ่งกันและกันนั้น ต้องยิงนัดก่อนนัดผลัดกันไป และเขายอมขายเสบียงอาหารให้ด้วย

ข้าพเจ้ากลับขึ้นไปบนเรือแล้วรายงานข้อความเหล่านี้แก่ท่านราชทูต ท่านมีความยินดีมาก ที่ชาววิไลนดาแสดงอัธยาศัยไมตรีเป็นอย่างดี ท่านจึงสั่งให้เอาเรือเล็กลงทะเลและต่างคนก็ต่างขึ้นไปบนบก เพื่อหาความเพลิดเพลินใจ เพราะว่าได้เห็นตื้นเขินมาเป็นเวลานานแล้ว

นักบวชลัทธิเจสซุอิต ได้ไปหาผู้ว่าราชการวิไลนดาและได้รับความต้อนรับเป็นอย่างดี ท่านนักบวชได้ชี้แจงว่าเมื่อได้มีโอกาสมาอยู่บนบกเช่นนี้ ก็จะตรวจดูความ เชื่อว่าคงจะได้รับผลดี มีประโยชน์แก่สาธารณชน จะตรวจที่อื่นก็ไม่เหมาะสมเหมือนที่นี่ ผู้ว่าราชการวิไลนดาได้อนุญาตตามคำขอร้อง และเพื่อช่วยให้งานสะดวกยิ่งขึ้น เขาได้จัดให้ท่านนักบวชอยู่ในศาลาที่สร้างขึ้นในสวนของ กองบันยี่ เคส อังคส์ ท่านนักบวชได้เฝ้ากล้องส่องดูความตรวจได้ผลดีเป็นอันมากและได้กำหนดกองศาของเส้น “ยาว”

ของโลกที่ผ่านแหลมนี้ ซึ่งแต่ก่อน ๆ นี้ยังเป็นที่สงสัย และทำให้ผู้เดินเรือหลงผิดอยู่เนือง ๆ

ในขณะที่ท่านคณิตศาสตร์อาจารย์ตรวจดูดาวอยู่นั้น ข้าพเจ้าก็ตรวจดูภูมิลำเนาประเทศนี้ ในเวลาอันสั้นที่ข้าพเจ้าอยู่ที่นั่น ข้าพเจ้าได้สืบสวนได้ความดังต่อไปนี้

ชาววิลันดาเจ้าของท้องที่ เขาซื้อที่ดินจากผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเคยอาศัยอยู่ในที่นั้น คนพื้นที่เหล่านี้ได้ยาสูบและเหล้า “โอเคอะวี” นิดหน่อยเท่านั้น ก็ยอมยกที่ดินเป็นของแลกเปลี่ยนให้ชาววิลันดาและถอยเข้าไปอยู่ข้างในป่า ที่ดินตามขอบเขตแหลมนี้มีบ่อน้ำจืดสนิทดีมาก ถึงแม้ภูมิประเทศนี้แห้งและแล้ง ชาววิลันดาก็ยังทำสวนได้งามไม่มีที่ติเลย สวนนี้เป็นสวนที่สวยงามสวนหนึ่งในโลกนี้มีกำแพงห้อมล้อมไว้ นอกจากปลูกผักทุกชนิดแล้ว ยังมีผลไม้ ซึ่งได้พันธุ์มาจากทวีปยุโรปและมัธยมประเทศอีกเป็นอันมาก(๑)

โดยเหตุที่แหลมเคอะบอนน์เอสแปร์รังส เป็นท่าสินค้าที่เรือค้าขายเดินไปมาระหว่างทวีปยุโรปและมัธยมประเทศต้องมาแวะลำเลียงน้ำและเสบียงอาหาร ทำนี้จึงเก็บสิ่งของไว้เป็นอันมาก จะต้องการอะไรก็ได้แทบทั้งนั้น ห่างจากแหลมประมาณ ๑,๒๐๐

(๑) ในต้นบันทึกใช้คำว่า Indes อังคีส ตรงกับภาษาอังกฤษว่า India อินเดียนแต่ภาษาไทยเคยใช้ว่ามัธยมประเทศ ข้าพเจ้ายังไม่เห็นใครได้คิดคำขึ้นใหม่ จึงคงใช้คำมัธยมประเทศตลอดไป

เส้น ชาววิลันดาได้ยกที่ดินให้ชาวฝรั่งเศสที่ตั้งลัทธิคาทอลิก
ทำไร่ไถนา ชาวฝรั่งเศสเหล่านี้ได้ปลูกองุ่นและข้าวสาลีให้ผลมาก
พอเลี้ยงชีพได้เป็นอย่างดี

อากาศที่นี่ไม่ร้อนไม่หนาวเกินไป เพราะว่าอยู่ที่ ๓๕ องศาของเส้น “กว้าง” ของโลก คนพื้นที่ในประเทศนี้
เรียกว่า กาพระ ผิวดำแต่จางกว่าผิวของคนที่อยู่เกาะ “คินี”
รูปร่างสันทักและเปรียวแต่หยาบคายและโง่ที่สุดในโลกนี้ พุค
ห้วน ๆ จึงไม่มีใครสามารถที่จะเรียนภาษาของเขาได้ แต่ไม่ใช่
ว่าคนเหล่านี้ไม่สามารถที่จะศึกษาเล่าเรียนได้ ชาววิลันดาได้หามา
เลี้ยงไว้ตั้งแต่เมื่อยังเป็นเด็ก ๆ อยู่ใช้ให้เป็นล่ามก่อนแล้วค่อยไป
ก็ทำงานอย่างคนอื่น ๆ ได้

คนเหล่านี้ไม่มีศาสนา กินแมลงทุกชนิดที่พึ่งหาได้ทั้งผู้
ชายและผู้หญิงไปไหนมาไหนเปลือยกาย มีแต่หนังแกะพาดบ่า
ไว้เท่านั้นจึงเกิดมีตัวขึ้น ซึ่งเขาไม่มีความรังเกียจที่จะจับกินเลย

เครื่องประดับของผู้หญิงนั้นมีอยู่อย่างเดียว คือไส้ฟองแกะ
ที่ฆ่ามาสก ๆ เขาใช้พันแขนและขา คนเหล่านี้วิ่งเร็ว ใช้โซ่สัตว์
ทาตัวอันทำให้สกปรกน่ารังเกียจมาก แต่โซ่นั้นทำให้ผิวอ่อนและ
กระโศกได้กล่อม ทั้งผู้ชายและผู้หญิง นอนรวมปะปนกันในกระ-
ท่อมน่าทุเรศโดยไม่แยกเพศ และสังวาสกันเหมือนสัตว์เดียรฉาน
โดยไม่คำนึงว่าเป็นญาติสนิทกันเพียงไร

เรือรบของเราได้มาทอดสมออยู่ที่ แหลมเคอะบอนน์ เอส-แปร์รังส์แปควัน พอบรรทุกเสบียงอาหารลงเรือได้พอแล้ว เราได้ชักใบเรือขึ้นออกจากท่าขึ้นไปยังช่องซงค์ (ซุนคา) ซึ่งอยู่ระหว่างเกาะชวาและสุมาตรา โดยเหตุที่มีลมพัดหวนมา เรือของเราจึงต้องแล่นลงไปทางใต้ และหลงกันกับเรือ “ลา มาลินญ” มองไม่เห็นกันเลย เราได้เข้ามาใกล้แคว้น “โอสตรัล” ซึ่งคนเดินเรือของเรายังไม่เคยมาเลย สังเกตดูฝั่งแถบนี้เราเห็นมีดินสีแดง เราไม่ต้องการเข้าไปให้ชิดฝั่งเลยเมื่อลมเปลี่ยนทิศ เราก็ก่เปลี่ยนทางและได้เข้ามาใกล้เกาะชวา

เราไม่มีคนนำร่องที่รู้จักช่อง ซุนคา ดีพอ เพื่อแก้ไขความบกพร่องนี้ เราได้ตกลงใจเดินเรือตามแผนที่ ซึ่ง ม. เคอะลูว์ส์ ให้เราได้ใช้ใบเล็กแล่นเลียบฝั่งเกาะชวาไปมิซาก็มาถึงช่องแคบและแล่นเข้าปากช่องไปได้โดยสะดวก

เวลาที่เรือแล่นเข้ามาในช่องแคบนั้น บรรดาทหารเรือที่ขึ้นมายอยู่บนดาดฟ้าได้ประสบเหตุมหัศจรรย์อย่างหนึ่ง ที่ยังไม่เคยได้เห็นมาก่อนเลย เหตุมหัศจรรย์นั้นทำให้ท่านคณิตศาสตราจารย์ของเราใช้เวลาตรិตรองอยู่หลายชั่วโมง ที่ข้าพเจ้าว่ามีเหตุมหัศจรรย์นั้น คือในเวลาที่ยังฟ้าแจ่มใสปราศจากเมฆ เราได้ยินเสียงฟ้าร้องดังเหมือนเสียงปืนใหญ่ยิ่งกว่าลูกกระสุน

จริง ๆ อสนีบาตตกลงมาในทะเลห่างจากเรือประมาณสี่เส้นเท่านั้น
ทำให้น้ำหมุนเวียนเคี้ยวอยู่เป็นเวลานาน

เรือแล่นไปประมาณสองเดือน ก็เข้ามาใกล้ฝั่งแลเห็น
เมืองบันตัมเมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม โดยเหตุที่เรามีความประสงค์
จะขึ้นบก เพราะว่ามีคนป่วยคนไข้ ทั้งทหารเรือที่มีเหลืออยู่ได้
รับความเหน็ดเหนื่อยมาก และไม่มีคนนำร่องที่รู้จักทางไปประ-
เทศไทย จึงเป็นการจำเป็นที่เราต้องพักอยู่ที่นี้ เราทอดสมอลง
นอนค้างคืนในน้ำ รุ่งขึ้นข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ขึ้นไปบนบก
เพื่อเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินเมืองบันตัมแทนกับท่านราชทูต และขอ
พระราชทานพระบรมราชานุญาติล้าเลียงเสบียงอาหาร ที่เราไม่มี
เหลือแล้ว

ข้าพเจ้าได้ไปพบกับผู้บัญชาการป้อมปราการก่อน เขาไม่
ยอมให้สิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย ข้าพเจ้าพยายามขอเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินก็
ไม่เป็นผลสำเร็จ ข้าพเจ้าจึงบอกว่าข้าพเจ้าขอพูดกับผู้ว่าราชการ
ชาววิลังดา เขาตอบว่าท่านผู้นี้ป่วย และไม่ได้พบปะใครมานาน
แล้ว ในที่สุดเมื่อเขาปัดคำขอร้องของข้าพเจ้าโดยยกสาเหตุเหลว
ไหลมาอ้างแล้ว ก็พูดออกมาตรง ๆ ไม่อ้อมค้อมอีกว่า ข้าพเจ้า
ไม่มีหวังที่จะได้รับเสบียงอาหารจากเมืองนี้ เพราะว่าพระเจ้า
แผ่นดินไม่มีพระราชประสงค์ที่จะให้ชนต่างด้าวเข้ามาในประเทศ
นี้เลย

เมื่อข้าพเจ้าพูดว่าการที่ไม่ยอมให้เราซื้อ เสบียง อาหารนั้น เป็นการทารุณร้ายกาจของชาววิลันดา ซึ่งข้าพเจ้าเว้นเสียที่จะทำหนีไม่ได้ นายทหารผู้นั้นตอบข้าพเจ้าว่า เหตุการณ์ในแผ่นดิน ไม่นุ่มนวลให้พระเจ้าแผ่นดินทรงยอมให้คนต่างด้าว เข้ามาในประเทศไทย ประชาชนพลเมืองที่มีความ กระต้าง กระต็องเป็นกบฏอยู่ จะกำเริบขึ้น เมื่อเข้าใจไปว่าประเทศฝรั่งเศส และ อังกฤษมาช่วย ตามที่เขาได้อ้อนวอนขอวิ่งไป ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะรับรองว่าเรือรบที่จอดอยู่ใกล้เมืองบันตัมนั้นเป็นเรือที่จะนำคณะทูตฝรั่งเศสไป ประเทศไทย ก็ไม่ทำให้ชาวชาวหลงไปว่าไม่มีใครมาช่วย และ อาจทำให้คนเหล่านั้นเข้าใจว่าคงจะมีเรือรบอื่น ๆ มาถึงอีกในเวลา ไม่ช้า นายทหารผู้นั้นพูดกับข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าตำหนิโทษชาววิลันดาผิด คนพวกนั้นเป็นแต่ทหารรับราชการอยู่ในประเทศนี้ มีหน้าที่จะปฏิบัติตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าข้าพเจ้าจะไปประเทศไทยดังที่ข้าพเจ้าบอกเขาจริง ๆ แล้ว ก็ควรเดินทางต่อไปโดยผ่านทางเมืองบะตาวิ ซึ่งอยู่ห่างจากที่นี่ประมาณ ๑,๒๐๐ เส้น ผู้อำนวยการกองปืนยี่เลส์อังต์ส ที่เมืองนั้นคงจะต้อนรับเราเป็นอย่างดี และข้าพเจ้าจะเห็นชัดว่าที่เขาก็กักกันขัดข้อง นั้นเพราะความจำเป็นบังคับแท้ ๆ

ที่นายทหารผู้นั้นพูดว่า ประชาชนยัง กระต้างกระ ต็อง อยู่ เป็นการจำเป็นที่จะห้ามไม่ให้ชนต่างด้าวเข้าไป ในท่าเรือนั้น เป็นความจริง แต่เขายังยังไม่กล่าวต่อไปว่าที่ประชาชนไม่พอใจนั้น

ก็เนื่องจากความทารุณร้ายกาจของชาววิลังคานันเอง และที่ซัดขวางไม่ยอมให้เราซื้อเสบียงอาหารนั้น ก็ด้วยว่าชาววิลังคานัน ทารุณดุร้ายนักดังที่ข้าพเจ้าได้ปรารภมาข้างบนนี้ สาเหตุของเรื่องนี้มีความสังเขปดังต่อไปนี้

เมื่อห้าหรือหกปีมาแล้ว ชูลต่าน อาคุน ทรงเบื่อหน่ายอุปสรรคที่มีแก่การทรงราชย์ จึงทรงมอบราชสมบัติแก่ ชูลต่าน อาคุย ซึ่งเป็นพระราชโอรส ล่วงมาอีกสองสามปี ชูลต่าน อาคุน จะทรงรู้สึกเสียพระทัยที่ได้ละราชสมบัติประการหนึ่ง หรืออีกประการหนึ่งจะทรงเห็นว่าพระราชโอรสปกครองบ้านเมืองไม่เป็นธรรม ประการใดประการหนึ่งก็ตามแต่จะคิดเอาเถิด จึงมีพระราชประสงค์ที่จะขึ้นทรงราชย์อีก ได้ทรงทำความตกลงเป็นการลับกับ ปะเงรัน ซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ในประเทศ พอทรงเห็นว่า มีผู้ทางที่จะสำเร็จได้ จึงกลับทรงเครื่องราชูปโภคถืออำนาจพระเจ้าแผ่นดินอย่างเปิดเผยอีก

ประชาชนพลเมืองที่ได้เคยมีความสุขใต้ร่มพระโพธิ์ทองต่างมีความยินดีพากันมาถวายตัว มีข้ากั้ทรงมีรีพลรวมเป็นกองทัพลึงสามหมื่นคน เมื่อทรงเห็นว่า มีกำลังแข็งแรงพอที่จะทำการให้สำเร็จได้ จึงทรงยกทัพมาล้อมพระราชโอรสไว้ภายในป้อมปราการเมืองบันตัม พระเจ้าแผ่นดินที่ยังเยาว์อยู่ทรงเห็นว่าประชาชนพลเมืองละหนึ่ไปหมดจึงทรงขอร้องให้ชาววิลังคามาช่วย เมื่อแรกชาววิลังคายังลังเลอยู่ว่าจะช่วยคืหรือไม แต่ภายหลังเห็นว่ามี

ทางได้มากกว่าหนึ่งเฉย ๆ ไว้ จึงตกลงใจเข้าบ๊องกันพระองค์
พระเจ้าแผ่นดินและยึดพระราชวังไว้ ชาวชวากับแขกมกักระสันได้
พยายามก่อกันไม่ให้ชาววิสันตาขึ้นบก จึงต้องสู้รบกัน ชาวชวา
แพ้ และชาววิสันตามีชัยชนะ

เมื่อชาววิสันตาแย่งอำนาจได้แล้ว ก็เข้ายึดบ๊องปราชการ
และถวายความอารักขาพระเจ้าแผ่นดินที่ยังเยาว์อยู่ แค้นนั้นมามิช้า
ชาววิสันตายกพลเข้าตีกองทัพพระราชบิดา ส่งทหารไปแอบซุ่มไว้
แล้วจับพระองค์พระเจ้าแผ่นดินที่ทรงพระราชวังไว้มั่นคง เพราะ
ว่าราษฎรมีความจงรักภักดีมาก พระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นพระราช
โอรสนั้น ไม่มีใครชอบและไม่มีอำนาจ จึงไม่ถูกกักขังกวดขันนัก
ชาววิสันตายอมให้มีเครื่องราชกกุธภัณฑ์เหมือน พระเจ้าแผ่นดิน
ทั้งปวง แต่อ้างพระราชอำนาจกดขี่อาณาประชาราษฎรให้ได้ความ
เดือดร้อนเป็นอันมาก

การปกครองของชาววิสันตานั้นร้ายกาจเหลือเกิน และ
เป็นที่เกลียดชังมากด้วย เพราะฉะนั้นชาววิสันตาเองจึงเกรงอยู่
เป็นนิตยว่าจะมีกบฏ จึงไม่ยอมให้ชนต่างก้าวทั้งหลายเข้ามาใกล้
ท่าเรือเมืองบันตัม โดยอ้างพระราชอำนาจพระเจ้าแผ่นดินว่า ถ้า
ยอมให้คนต่างก้าวขึ้นไปบนบกแล้ว จะยุแหย่ให้เกิดการกบฏ
เขายกนโยบายขึ้นพูด เมื่อเขาไม่ยอมให้เราล่าเตียงเสปียงอาหาร
ซ้ำแนก้าว่าไม่เคยยอมให้ชนชาติอื่นเลย เหตุฉะนั้นข้าพเจ้าไม่เห็น

มีทางโคที่จะเรียกร้องเอาเสบียงอาหารให้ได้ จึงลงเรือเล็กกลับไป รายงานว่าคำขอร้องของข้าพเจ้าไร้ผล

พอเรือออกไปห่างจากท่าสักหน่อยข้าพเจ้าเห็นเรือลำหนึ่ง มองดูไกล ๆ ก็ไม่สู้ใหญ่นัก จึงใคร่ทราบว่าเป็นเรือ ของใครเข้าใกล้ก็กลายเป็นเรือรบ “ลา มาลินญ” ของเรานั้นเอง เรือลำนี้ได้ลมดี จึงมาถึงที่นี้ก่อนเรือของเราเสียวัน ทอดสมอยู่ข้าง เกาะเล็ก ๆ เกาะหนึ่ง ที่หลังเกาะนี้เรือของเราทอดสมอยู่ เมื่อ แสดงความยินดีที่ได้มาพบกันอีกแล้ว ข้าพเจ้าซักถาม ม. จัวยเอส ก็ได้ทราบจากปากคำผู้บังคับการเรือและนายทหารเรือทั้งหลายว่า ชาววิลันดาไม่ยอมให้ซื้อเสบียงอาหาร โดยยกเหตุผลเช่นเดียวกัน กับที่ข้าพเจ้าได้สตั้บตรับฟังมาแล้ว ในขณะนั้น ม. จัวยเอส กิจ จะไปเมืองบะตาวิทันที่แต่ลงเรือคอยเรายุ่สามวัน โดยหวังว่าคง จะได้รับข่าวคราวเราบ้าง

เราทั้งสองคนจึงไปขึ้นเรือ “ลัวโซ” ความปิติยินดีที่ได้ พบกันนั้นทำให้กลายโหม่นสที่ได้รับความเกียตกันอันทารุณจาก ชาววิลันดา รุ่งขึ้นมีลมพัดมาดี และเพราะว่าถูกห้ามไม่ให้ผ่าน ไปทางเมืองบันตัมเราจึงถอนสมอชักใบเรือขึ้นแล่นไปเมืองบะตาวิ ถึงแม้ว่าเมืองนี้อยู่ห่างจากเมืองบันตัมเพียงสามโยชน์ ทั้งที่ข้าพ- เจ้าได้กล่าวมาข้างบนนี้แล้ว เราก็ต้องแล่นเรือไปโดยความระมัด ระวัง เพราะว่าไม่มีคนนำร่องเราต้องเสียเวลาเดินทางถึงสองวัน

ครั้ง ในที่สุดเราเข้าไปในน่านน้ำได้ โดยเหตุที่มีหาดและหินโสโครกหลายพันแห่ง ตลอดฝั่งเกาะखा เรือเกือบจะล่มอับปางลงเสียทั้งร้อยครั้ง

ปะตาวีเป็นนครหลวงของเมืองชินวิลันดาในบูรพาทิศ ชาววิลันดามีอิทธิฤทธิ์มาก ตามปรกติเวลาสงบศึกมีกองทหารหัวหรือหกพันคนคอยช่วยชนซึ่งมีสัญชาติต่าง ๆ นานา บ้อมปรากรที่กลางน่านน้ำนั้นตั้งอยู่บนเสาปักลงไปในทะเล มีหอรบยื่นออกมาสี่หอรบห้อมล้อมด้วยคูน้ำจืด เมืองนี้สร้างงามมาก เกษสถาน ทาสีขาวแบบวิลันดา มีประชาชนพลเมืองหนาแน่นนับไม่ถ้วน ในชุมนุมชนเหล่านี้มีทั้งชาวฝรั่งเศสที่เป็นกัลวินิสต์และที่ถือลัทธิคาทอลิก ซึ่งการค้าขายหากำไรชักชวนให้มาอยู่

ผู้อำนวยการกองปืนยี่ เกสอังค์ส์ ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นี้ เขาเป็นผู้ว่าราชการเมืองชินวิลันดาทั้งมวล บริหารและความสง่าของสำนักผู้ว่าราชการนั้นไม่น้อยกว่าในพระราชสำนักของพระเจ้าแผ่นดินแท้ ๆ เขามีสภาที่ปรึกษาช่วยจัดกิจการของประเทศ ผู้ว่าราชการไม่จำเป็นต้องทำตามคำปรึกษาของสภา และจะตกลงใจทำอะไรก็ได้ โดยที่ไม่ต้องคำนึงถึงข้อที่บัญญัติไว้ แต่เมื่อทำไปตามอำเภอใจเช่นนั้นแล้ว ก็ต้องรับผิดชอบเอง เจ้าแขกประเทศราชทั้งหลายต้องแต่งตั้งไปประจำสำนักผู้ว่าราชการ และเขาก็ส่งทูตไปประจำสำนักของเจ้าแขกเหล่านั้นให้เป็นผู้แทนชาติวิลันดา เขาเลือกจะทำศึกสงครามหรือทำสัญญาสันติภาพก็ได้ตาม

ชอบใจโดยที่ไม่มีมหาอำนาจใด ๆ จะขัดขวางได้ ตำแหน่งผู้
อำนวยการกองปณีย เกล็ดอังกส์ นี้มีกำหนดเพียงสามปี แต่ตาม
ปรกติคนคนเดียวครองตำแหน่งไปตลอดชีวิต เพราะเหตุนี้หากไม่
พุดปราศจากยกตัวอย่าง จะหายากนักที่ผู้อำนวยการเป็นคนยาก

เมื่อเราทอดสมอลงแล้ว ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ไปแสดง
ความเคารพผู้ว่าราชการเมืองซินวิตันดา เวลาลงจากเรือมีเจ้า
พนักงานกรมเจ้าท่ามาต้อนรับและพาข้าพเจ้าไปยังจวนผู้ว่าราชการ
พอไปถึง กองทหารยามซึ่ง มีจำนวน ทหารมากหลาย ทำวันทยาวุธ
และแยกออกเป็นสองแถว ข้าพเจ้าเดินผ่านแถวทหารเข้าไปใน
เจดีย์ ซึ่งประดับด้วยเครื่องลายครามฉูดฉาดเป็นอันมาก

ข้าพเจ้าได้พบพลหัวเจ้าท่าน (อันเป็นคำที่เขาเรียกผู้
อำนวยการ กองปณีย เกล็ดอังกส์) ซึ่งยืนคอยทักท้วงด้วยคำ
ของข้าพเจ้า การต้อนรับอันดีของท่านทำให้ข้าพเจ้าคลายความ
แค้นเคืองที่ได้ถูกปรามาสที่เมืองบันตัม ท่านผู้นี้พูดภาษาฝรั่งเศส
กับข้าพเจ้าตลอดเวลาข้าพเจ้าต้องการให้งบเป็นค่านับกันนักค่อนนัก
แต่ไม่สามารถทำความตกลงกันได้ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะแปรตา-
หารดีไปทราบความมาจากไหนแล้วไปเขียนรายงานว่าต่างฝ่ายต้อง
ยิงปืนเท่านั้นเท่านั้นดี ความจริงนั้นได้ตกลงกันว่าไม่ต้องยิงปืน
ค่านับซึ่งกันและกันจนนักเสีย เมื่อข้าพเจ้าขอความช่วยเหลือ
อย่างอื่น ๆ ๖ ประการ ให้คำมั่นสัญญาว่าจะทำตามคำขอร้องทุก

ประการ เพราะว่าท่านมีความเคารพราชทูตฝรั่งเศสทั้งทางตำแหน่งราชการและเกียรติคุณส่วนตัว

ข้าพเจ้ากลับไปบนเรือ “ลัวโซ” ด้วยความปีติยินดีและรายงานข้อความทั้งนี้แก่ท่านราชทูต มิช้าผู้ว่าราชการวิไลนดาได้ส่งคนมาแสดงความเคารพเซวาลิเอร์ เกอะโซมองต์ และนำผักผลไม้ต่าง ๆ บรรจุลงในตะกร้า ๑๒ ตะกร้ามาเป็นของกำนัล ต่อมาสักครู่มีคนนำวัวสองตัวและแกะหลายตัวมาให้อีก ตั้งแต่นั้นมาผู้ว่าราชการได้ส่งเจ้าพนักงานชั้นผู้ใหญ่มาที่เรือทุกวัน และทุกคราวนำเสบียงอาหารต่าง ๆ นานา มาให้ท่านราชทูตและทหารเรือทั้งสองลำ

เราออกเรืออยู่ที่เมืองบะตาวิแปดวัน ได้รับความเอื้อเฟื้อจากเจ้าพนักงานท้องถิ่นที่คึกคัก เวลารือทอดสมอยู่ที่นั่น ข้าพเจ้าได้ขายแก้ว ประพาฬ สองหีบ ที่ได้รับ จันทะ มาจากกรุงปารีส พ่อค้าจีนรับซื้อไว้ตามน้ำหนัก ยอมให้หนึ่งหนักจะเปลี่ยนน้ำหนักเงิน ได้เงินรวมทั้งสิ้นสามพันสองร้อยบาท เขาจ่ายเงินให้ข้าพเจ้าเป็นพันธบัตรของอันเป็นเงินตราของประเทศญี่ปุ่น ถ้าข้าพเจ้ามีเวลามากไม่รีบร้อนต้องไปจากที่นี่ คงขายได้เงินมากกว่านี้ เพราะว่าแท้จริงแก้วประพาฬนี้มีราคามากกว่านี้มาก แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าขายได้เงินถึงสี่สิบชั่งนั้นได้เปรียบมากอยู่แล้ว เพราะว่าสินค้าเช่นนี้เดิมมีคนในประเทศฝรั่งเศสรับซื้อเพียง ๒๖๖ บาทเท่านั้น

เมื่อล่าเสียง เสบียง อาหาร เสร็จแล้ว และได้คนนำร่อง
ชำนาญคนหนึ่ง เราก็ตกเรือไปประเทศไทย มีลมพัดแรงจึงชัก
ใบขึ้นแต่เช้าตรู่ เวลากลางคืนมีตมมาราว ๒๓ นาฬิกา เราเห็น
เรือใหญ่ลำหนึ่งชักใบทุกใบแล่นเข้ามาใกล้เรือของเรา ทุกคนจับ
อาวุธและเราได้ยิงปืนใหญ่ลงไปในเรือลำนั้นนัดหนึ่ง แต่ก็ไม่ได้ทำ
ให้เรือลำนั้นเปลี่ยนทางเพื่อไม่ให้เรือโดนกัน เรากลับใบให้เรือ
ของเราถอยหลัง แต่ถึงแม้ว่าได้พยายามจนสุดกำลัง ก็ไม่เป็นผล
สำเร็จ เรือลำนั้นโดนหัวเรือของเราจนตรามงกุฎแตกไปซีกหนึ่ง
ข้าพเจ้ายืนอยู่บนคาคบฟ้าชั้นบน และได้ยกปืนสั้นยิงลงไปในเรือ
ลำนั้นหลายนัด ไม่มีใครโผล่หัวขึ้นมาเลยสักคนเดียว ข้าพเจ้าได้
ให้ทหารเรือช่วยกันถ้ำกราบเรือให้ห่างออกไปเรือจึงไม่ได้เสียคน
พวกเราหลายคนต้องการไล่ตามเรือลำนั้น แต่ท่านราชทูตห้ามไว้
เราจึงแล่นต่อไป และมองไม่เห็นเรือลำนั้นอีกเพราะว่ามีคนัก

อุบัติเหตุนี้ทำให้พวกทหารเรือคิดเห็นไปต่าง ๆ นานา
บางคนคิดว่าชาววิลันดาได้ส่งเรือจุตเพลิงมาซ่อนไว้ข้างเกาะโค
เกาะหนึ่งเพื่อทำลายเรือรบหลวง และกันไม่ให้เราถึงประเทศไทย
เพราะว่าชาววิลันดาไม่พอใจให้คณะทูตนี้ไปที่นั่นเลย บางคนคิด
เห็นไปอย่างอื่น ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นมีความเห็นว่ากะลาสีในเรือลำ
นั้นคงเมาสุรา บางคนที่ได้ยินเสียงปืนที่เราได้ยิงลงไปในเรือคงมี
ความตกใจมาก หนีไปอยู่ใต้คาคบฟ้า จึงไม่มีใครกล้าโผล่หัวออก

มาเลย (เมื่อเราไปถึงกรุงศรีอยุธยา สืบสวนเรื่องนี้แล้ว ก็ได้ความสมจริงดังที่ข้าพเจ้ากล่าวมาข้างบนนี้)

ภายหลังอุบัติเหตุนี้ ซึ่งทำให้โกลาหลกันมากแล้วเราเดินทางต่อไปเรียบร้อยจนถึงสันคอน (ปากน้ำเจ้าพระยา) ได้ทอดสมอลงเมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๘ นับตั้งแต่วันออกจากท่าเรือเมืองเบรสต์ เราเดินทางมารวมเวลาหกเดือนเศษ

สันคอนนี้ไม่ใช่ถิ่นโกล คือเนินดินและโคลนที่กระแสน้ำซัดลงมาถึงไว้ห่างจากปากน้ำประมาณสองร้อยเส้น ที่ตรงสันคอนนี้น้ำตื้นมาก เวลานั้นน้ำขึ้นก็ไม่ลึกเกินกว่าสองวาครึ่ง เหตุฉะนั้นเรือขนาดใหญ่จึงข้ามสันคอนไปไม่ได้

เมื่อทอดสมอลงที่นี้แล้ว ข้าพเจ้าก็ลงเรือกรรเชียงไปกับ ม. วาแซร์เพื่อบอกเจ้าหน้าที่ไทยว่า ท่านราชทูต ฝรั่งเศส ได้มาถึงแล้ว เมื่อเรือมาถึงปากน้ำ ก็ดำมีดลง แม่น้ำนี้เป็นแม่น้ำใหญ่ที่สุดแม่น้ำหนึ่งในบูรพาภิศ คนไทยเรียกชลธารนี้ว่า “แม่น้ำ” ซึ่งแปลว่า “แม่ของน้ำ” เวลานั้นน้ำทะเลกำลังไหลขึ้น เรือต้องทวนน้ำ เราจึงแวะเข้าฝั่ง ได้แลเห็นเรือนซัดตะมุงหลังคาจากสามหรือสี่เรือน ม. วาแซร์บอกข้าพเจ้าว่าผู้ว่าราชการปากน้ำอยู่ที่หมู่บ้านนั้น เราลงจากเรือขึ้นไปบนเรือนหลังหนึ่ง ได้พบผู้ว่าราชการ ข้าพเจ้าทูลทูลถามว่ามีอะไรให้รับปะทานบ้าง ผู้ว่าราชการผู้นั้นได้กรุณาหาข้าวมาให้กิน

ภาพครั้งแรกที่ได้เห็นนี้ทำให้รูปประเทศไทยที่ข้าพเจ้า
วาดไว้ในใจมืดไปหมด ข้าพเจ้าขอพูดโดยตรง ๆ ว่าข้าพเจ้ามี
ความประหลาดใจเหลือเกินที่ท่านเจ้าวัดเคอะชวสี และแปร์ตา-
ชาร์ต ซึ่งได้เดินทางมาพร้อม ๆ กัน และได้เห็นสภาวะของ
ประเทศเหมือนกันกับที่ข้าพเจ้าได้เห็น กลับไปเขียนหนังสือเรื่อง
ประเทศไทย ซึ่งไม่ใกล้กับความจริงเลย แท้จริงท่านทั้งสองนี้ได้
อยู่ในประเทศนี้ไม่กี่เดือน และ ม. กองสตังส์(*) อัครมหาเสนา-
บดีไทย กอຍแต่ตอบคำถามจัดให้ท่านเห็นแต่สิ่งที่ดีและงาม อันมี
สาเหตุหลายประการที่ข้าพเจ้าจะเล่าต่อไปภายหลัง

เมื่อน้ำขึ้นเอ่อพอกแล้ว เรากลับลงไปในเรือกรรเชียงอีก
และเข้าไปในแม่น้ำ ล่องขึ้นไปได้ประมาณสามโยชน์ ชั่วร้ายฝน
ตกลงมาทรมานเรา แต่เราก็นั่งไปจนถึงเมืองบางกอกประมาณ
เวลา ๒๒ นาฬิกา

ผู้ว่าราชการเมืองนี้ ได้เลี้ยงอาหารแขกเครื่องคัมมันน์มีแต่
“ซอร์เบค” (คือน้ำเจือกับน้ำผลไม้) อาหารและเครื่องคัมไม่ถูก
ปากข้าพเจ้าเลยแต่จำใจต้องทนกลืนเข้าไปรุ่งขึ้น ม. วาแรร์ลง
ไปในเรือบัลลังก์ อันเป็นเรือพื้นประเทศนี้ และเดินทางต่อไป
กรุงศรีอยุธยาเพื่อแจ้งความแก่เจ้าหน้าที่ว่าราชทูตฝรั่งเศสได้มาถึง

(*) กองสตังส์ผู้นี้เป็นชาวโยนกประเทศ นามเดิม เขวากี แล้ว
เปลี่ยนเป็นคอนสแตนน์ โพลคอน ได้เข้ารับราชการไทย มีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้า-
พระยาวิชยเขนทร์ ประวัติของบุคคลนี้มีพิสดารอยู่ในบันทึกความจำของออกพระ
ศักดิ์สงครามแล้ว

สันคอนแล้ว และข้าพเจ้าก็ลงเรือกรรเชียงกลับไปขึ้นเรือรบของเรา

ก่อนออกจากบางกอก ข้าพเจ้าถามผู้ว่าราชการว่าจะซื้อผักผลไม้และเสบียงอาหารอย่างอื่นๆ สำหรับบรรทุกไปเรือรบได้หรือไม่ เขาตอบว่า “หาไม่” (ซึ่งหมายความว่าไม่ได้) ทหารเรือของเราซึ่งคอยฟังข่าวข้าพเจ้าด้วยความร้อนใจ แลเห็นข้าพเจ้านั่งเรือกรรเชียงกลับมาแต่ไกลๆ ร้องตะโกนถามว่า ได้เสบียงอาหารมาเลี้ยงกันบ้างหรือไม่ ข้าพเจ้าร้องตอบไปว่า “หาไม่” ได้แต่รอยยุ้งกักตุนตัวมาเท่านั้น แผลงชนิดนั้นมันรบกวนเราตลอดเวลาเดินทางไป

เราทอดสมออยู่ที่สันคอนห้าหกวันก็ไม่มีใครมา จนวันที่หกจึงเห็นข้าราชการไทยสองคนมากับ ม. เคะละดาโนหัวหน้าผู้สั่งสอนศาสนาซึ่งเป็นเจ้าคณะเคอะเมเตล โลโปลิส และท่านเจ้าวัดเคอะลียอนน์ ข้าราชการไทยได้เชิญพระราชากระแสมาวัยพร ท่านราชทูตและแสดงความเคารพตามอัธยาศัย ไมตรีแทนอักษรมหาเสนาบดีไทย ต่อئ้นมาไม่ช้าก็มีคนนำเสบียงอาหารมาที่เรือรบ กรวแรกส่งมาแต่เล็กๆ น้อยๆ แต่ภายหลังส่งมาอีกมากมายจนพวกทหารเรือก็ได้กินไก่ เป็ด เนื้อลูกโคและผลไม้ประเทศร้อนทุกอย่าง แต่ผักสดที่เราต้องการมากนั้นส่งมานิดหน่อยเท่านั้น

การเตรียมรับรองให้ท่านราชทูตเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินนั้นเปลืองเวลาสิบห้าวัน ขนบธรรมเนียมการต้อนรับมีดังนี้กล่าว

ต่อไปนี้ เขาสร้างศาลาที่พักไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำท่า่งๆ กันตลอดระยะทางที่เรือล่องขึ้นไป ศาลาที่พักนั้นทำด้วยไม้ไผ่และเอาผ้าสีผืนใหญ่ๆ ห่ม โดยเหตุที่เรือรบของเราเข้าไปในแม่น้ำไม่ได้ เพราะว่ามีน้ำที่สันดอนขึ้นเรือผ่านไปไม่ได้เขาจึงจัดเรืออื่นๆ มาไว้คณะทุก

เวลาเข้าไปในแม่น้ำนั้น ไม่มีพิธีต้องอะไร นอกจากมีข้าราชการไทยออกมาต้อนรับท่านราชทูต และตามท่านไปในกระบวนแห่เรือระยะทางตั้งแต่สันดอนจนถึงกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นราชธานีกินเวลาสิบห้าวัน

ข้าพเจ้าเว้นเสียมิได้ที่จะกล่าวในบันทึกนี้ว่า ผู้เขียนระยะทางมาประเทศนี้เป็นคนตามืด คนเหล่านั้นไปชมกรุงศรีอยุธยาทั่วประเทศฝรั่งเศษว่า เป็นราชธานีที่ไม่เล็กกว่ากรุงปารีส และอธิบายความสวยเอาตามอำเภอใจ สิ่งที่แน่นอนประเทศไทยมีแต่ “โอทยา” หรือ “อยุธยา” ซึ่งนับว่าเป็นนครหลวงเพียงนครเดียวเท่านั้น

ศาลาที่พักทำด้วยไม้ไผ่ที่สร้างขึ้นตามระยะทางนั้นเคลื่อนที่ได้ พอท่านราชทูตและบริวารออกไปจากศาลาที่พักแล้ว เขาก็รื้อลงเพราะฉะนั้นศาลาที่สร้างสำหรับเลี้ยงอาหารวันนี้ก็ถูกย้ายไปใช้ในวันรุ่งขึ้น และศาลาที่สร้างสำหรับพักนอนคืนนี้ ก็เอาไปเตรียมไว้สำหรับคืนพรุ่งนี้ เราย้ายที่พักเช่นนี้เรื่อยไปจนเข้าไปใกล้กรุงศรีอยุธยา จึงถึงศาลาที่พักขนาดใหญ่แห่งหนึ่งซึ่งไม่

เคลื่อนที่ ท่านราชทูตได้ขึ้นไปอาศัยอยู่บนศาลาชั้นจนถึงวันเข้าเฝ้า ถวายพระราชสาสน์ ในขณะที่รอคอยอยู่นั้น มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ทั้งหลายมาเยี่ยมท่านราชทูต อัครมหาเสนาบดี กองสตงส์ก็มา เหมือนกัน ถึงแม้ว่ามาไม่ใช่ทางราชการแต่ก็มีบริวารตามมาสม กันกับยศฐานันดรศักดิ์ของเขา

ก่อนอื่นเราพูดกันเรื่องขนบธรรมเนียมทูตเข้าเฝ้า ได้มีความเห็นแตกต่างกันว่าจะควรปฏิบัติอย่างไร ในการที่จะเชิญพระราชสาสน์ขึ้นถวายพระเจ้าแผ่นดิน ท่านราชทูตมีความประสงค์จะเชิญพระราชสาสน์เข้าไปถวายต่อพระหัตถ์พระนารายณ์มหาราช ความคิดเห็นเช่นนี้ไม่ต้องท้วงติงประเพณีของประเทศนี้อย่างยิ่ง เพราะว่าราชประเพณีนี้มีหลักว่า พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุด เวลาเสด็จออกขุนนางต้องประทับเหนือคนทั้งปวงที่อยู่หน้าที่นั่ง โดยเหตุฉะนั้นราชทูตต้องอยู่ในท้องพระโรงพระที่นั่ง และเสด็จออกให้เฝ้าที่สี่หับญชร ถ้าจะให้พระราชสาสน์ถึงพระหัตถ์ก็ต้อง ต่อแท่น เป็นอัมมจันทร์หลายชั้น ไว้ที่หน้าสี่หับญชร ซึ่งฝ่ายไทยไม่ยอมให้ทำเช่นนั้น ต่างฝ่ายมีความเห็นขัดข้องกันอยู่ดังนี้หลายวัน ข้าพเจ้าได้รับหน้าที่ไปเจรจา ทามความเห็นกันหลายครั้งหลายคราว ในที่สุดได้ตกลงกันว่าในวันเข้าเฝ้านั้น จะประดิษฐานพระราชสาสน์ไว้บนพานทอง ซึ่งต้องมีคนทำด้วยทอง ยาวประมาณสองศอกเศษ ท่านราชทูตจึง

จะค่าหรือทุนพานพระราชสาสน์ขึ้นไปถึงที่ประทับ ณ สีหบัญชรนั้นได้

ถึงกำหนดวันเข้าเฝ้า บรรดาขุนนางชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลายได้ลงเรือกัญญามาที่ศาลาที่พักของท่านราชทูต มีเรือพระที่นั่งและเรือราชการแผ่นดินนำหน้ามาก่อน เรือบัลลังก์หรือเรือกัญญานี้เป็นเรือเล็กๆ ที่ใช้กันแพร่หลายในประเทศนี้มีเป็นจำนวนมากเหลือที่จะนับถว้นได้ ถ้าไม่มีเรือเหล่านี้แล้วก็ไปไหนมาไหนไม่ได้ เพราะว่าในปีหนึ่งน้ำท่วมถึงหกเดือนด้วยว่าพื้นที่ดินต่ำมาก และเวลาฤดูฝนก็ตกไม่หยุดหย่อนเลย

เรือกัญญาเหล่านี้ทำด้วยไม้ทั้งต้น ชุกลงไปให้กลวง บางลำแคบมากจนฝีพายลงไปนั่งแทบไม่ได้ ลำที่ใหญ่ที่สุดนั้นกว้างไม่เกินสองศอกครึ่งถึงสามศอก แต่ลำเรียวยาวมาก เพราะฉะนั้นไม่เป็นการประหลาดเลยที่จะต้องใช้ฝีพายถึงแปดสิบคน และที่ต้องใช้ฝีพายถึงร้อยยี่สิบคนก็มี พายนี้รูปร่างคล้ายเสียม กว้างราวเจ็ดนิ้ว ปลายเรียวลงไป ยาวเกือบสองศอก ฝีพายได้รับการฝึกหัดพายตามจังหวะเสียงนายท้ายเรือ เขาพายพร้อมกันเรียบร้อยจนน่าพิศวงมาก ในบรรดาเรือกัญญาเหล่านี้จะเห็นบางลำที่วิจิตรงดงามมาก โดยมากเป็นรูปสัตว์น้ำ เรือพระที่นั่งนั้นปิดทองอร่ามทั้งลำ

เรือที่มาที่ศาลาที่พักของท่านราชทูตนั้น ที่ไม่งามมีน้อย ลำนักเมื่อขุนนางผู้ใหญ่ขึ้นมาบนบกแสดงความเคารพท่านราชทูต

แล้วก็กลับลงไปในเรื่องกัญญาอีก พายไปเป็นกระบวนดังจะเล่าต่อไปนี้ พระราชสาสน์ของพระเจ้าอยู่หัวของเรา ซึ่งประกิจฐานอยู่ในบุษบกบนเรือกัญญานั้นนำหน้าท่านราชทูต ท่านเจ้าวัดเคอะซัวสี และผู้ที่มาในคณะทูตต่างคนต่างลงไปในเรื่องพระที่นั่งบังเรือราชการแผ่นดินบ้าง ขุนนางไทยลงไปในเรื่องที่เขานั่งมา เรือเหล่านี้ได้ล่องขึ้นไปเป็นกระบวนตามลำดับนี้ในท่ามกลางเสียงปี่และกลองสนั่นหวั่น ไหวทลอคสองข้างฝั่งแม่น้ำจนถึงท่าเรือที่เราจะไปขึ้นนั้น เต็มไปด้วยประชาชนพลเมืองนับไม่ถ้วนซึ่งพากันมาดูแก่พระราชสาสน์ อันเป็นของใหม่ซึ่งไม่เคยมีมาแต่ก่อนนี้

กระบวนเรือนี้ไปหยุดที่ท่าไม่ห่างจากพระบรมมหาราชวังนัก เมื่อท่านราชทูตได้ขึ้นไปบนบก ก็พบเสลี่ยงหุ้มผ้ากำมะหยี่สีแดงพนักทองเสลี่ยงหนึ่ง กับเสลี่ยงอีกสองเสลี่ยงงามน้อยกว่า ซึ่งเจ้าพนักงานไทยเตรียมไว้สำหรับท่านเจ้าวัดเคอะซัวสีเสลี่ยงหนึ่ง และหัวหน้าผู้สอนศาสนาอีกเสลี่ยงหนึ่ง ท่านทั้งสามได้นั่งบนเสลี่ยงแล้ว มีคนهامไปจนถึงพระบรมมหาราชวัง ส่วนข้าราชการฝรั่งเศษในคณะทูตนั้นได้ขี่ม้าตามเสลี่ยงไป

แรกเริ่มเดิมที่เราได้ไปถึงพระลานกว้างขวางแห่งหนึ่งมีข้างเป็นจำนวนมากยืนอยู่สองแถว เราผ่านไปในระหว่างกลางและได้เห็นข้างเผือกข้างหนึ่ง ซึ่งคนไทยนิยมมากยืนอยู่ห่างจากข้างอื่นๆ ผ่านจากพระลานนี้เราเข้าไปอีกพระลานหนึ่ง ซึ่งมีกองทหารประมาณห้าหรือหกร้อยคน ที่ต้นแขนหาเป็นปลอกสี

น้ำเงิน อันเป็นเครื่องหมายว่าทหารยามรักษาพระองค์ เมื่อได้ผ่านพระลานไปอีกหลายพระลานแล้วเราได้มาถึงพระที่นั่งที่เสด็จออกขุนนางเป็นรูปยาววิธีเหลี่ยมมีฉัตรขึ้นไปเจ็ดหรือแปดชั้น

ท่านราชทูตนั่งบนเก้าอี้ ถือพานพระราชสาสน์ ท่านเจ้าวัดเคอะชวสีนั่งอยู่ข้างขวาบนตั่งต่ำกว่าเก้าอี้ เจ้าคณะเคอะเมเตลโลโปลิสนั่งอยู่ข้างซ้ายบนพรมผืนเล็กที่ปูทับพรมที่ลาดพื้นพระที่นั่ง พรมผืนเล็กนั้นจักไว้เฉพาะเจ้าคณะเคอะเมเตลโลโปลิส และสะอาดกว่าพรมผืนใหญ่ ขุนนางฝรั่งเศสที่มาในคณะทูตนั้นขัดสมาธิบนพื้น เจ้าพนักงานได้แนะนำเราว่าให้ระวังอย่าให้เท้ายื่นออกมา ถ้าเหยียดเท้าออกมาแล้วนับว่าเป็นการหยาบขี้มาก ท่านราชทูต ท่านเจ้าวัดเคอะชวสีและเจ้าคณะเคอะเมเตลโลโปลิสนั่งแถวเดียวกัน หันหน้าไปทางพระราชบัลลังก์ พวกเราชาวฝรั่งเศสนั่งอยู่ข้างหลังเรียงกัน เป็นแถวเหมือนกัน ทางซ้าย ขุนนางผู้ใหญ่ นั่งเรียงตามลำดับยศฐานันดรศักดิ์ ตลอดไปจนจดพระทวารพระที่นั่ง

เมื่อทุกคนเข้านั่งตั้งแล้ว เราได้ยินเสียงกลองใหญ่ดังขึ้นหนึ่งที่บรรดาขุนนางไทยซึ่งมีเครื่องแต่งกาย คือ นุ่งผ้าพื้นคลุมตั้งแต่สะเอวลงไปครึ่งน่อง ใส่เสื้อมัสลินแขนสั้น และสวมลอมพอกขาว ได้ยินอาณัติสัญญาณนั้นแล้ว หมอบลงราบหัวเข้าและข้อศอกยันกับพื้น ที่ขุนนางไทยหมอบลงเป็นแถว เสียงกลองที่ดังขึ้นที่หนึ่งนั้นได้ดังขึ้นอีกหลายทีเว้นเป็นระยะๆ ไป

พอลี้ภัยที่ที่หก พระนารายณ์มหาราชทรงเผยพระบัญชาเสร็จจ้ออก
ให้เราเฝ้า

พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงพระมาลาหยอดแหลม คล้าย
กันกับหมวกยอที่เราเคยใช้กันมาในประเทศฝรั่งเศสในกาลก่อน
แต่ริมไม่กว้างกว่าหนึ่งนิ้ว พระมาลาอันนี้มีสายรัดทำด้วยไหมทาบ
ใต้พระหนุทรงฉลองพระองค์เย็บบับสี่เหลี่ยมสลับทอง สอดพระ-
แสงกริชไว้ที่รัดพัสดุอันวิจิตรงดงาม และทรงพระธำมรงค์อันมี
ค่าทุกนิ้วพระหัตถ์พระเจ้าแผ่นดินไทยพระองค์นี้ทรงมีพระชนมายุ
ราวห้าสิบพรรษาชูประองค์มาก พระสรีรรูปแบบบาง ไม่ทรง
ไว้พระทาสีเกะ ที่เบื้องซ้ายพระหนุมีพระคินดิมเม็ดใหญ่ ซึ่งมี
พระโกลมาสองเส้นห้อยลงมายาว เมื่อท่านราชทูตกัมพูชาลงถวาย
อภิวาทแล้ว ก็กล่าวคำกราบบังคมทูลพระกรุณา เจ้าพระยาวิช-
เยนทร์มีหน้าที่เป็นล่าม เสร็จแล้วท่านราชทูตเดินเข้าไปจนใกล้
สี่หีบัญชรและยื่นพระราชสาสน์ขึ้นไป เพื่อทรงรับพระราชสาสน์
พระนารายณ์มหาราชต้องทรงเอื้อมพระหัตถ์ก้มพระองค์ออกมา
นอกสี่หีบัญชรเกือบครึ่งพระองค์ ที่ท่านราชทูตถวายพระราช-
สาสน์ต่อพระหัตถ์เช่นนั้น คงเกลี้ยงทำด้วยความตั้งใจ หรือเห็น
ว่าคันทองที่จะทูลพานพระราชสาสน์ขึ้นไปนั้นยาวไม่พอ (๑)

๑. ดูหมายเหตุเทียบแผนที่ราชทูตเจ้าเฝ้าถวายพระราชสาสน์ ที่พิมพ์อยู่
ท้ายบันทึกความจำนี้

พระนารายณ์มหาราชได้ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับท่านราชทูตพอเป็นสังเขป ครั้นถามว่าพระเจ้าอยู่หัวของเราทรงพระราชสำราญที่อยู่หรือ พระราชวงศ์ทรงมีความสุขสบายดีหรือ และประเทศฝรั่งเศสมีความวัฒนาถาวรเพียงไร ในที่สุดเสียดกลองใหญ่ดังขึ้นอีกทีหนึ่งพระนารายณ์มหาราชเสด็จขึ้นข้างใน และขุนนางไทยลุกขึ้นนั่ง

เสร็จการเฝ้าถวายพระราชสาส์นแล้ว เราเดินเป็นกระบวนออกจากท้องพระโรงพระที่นั่ง และเจ้าพนักงานได้นำท่านราชทูตไปอาศัยอยู่ที่ตึกหลังหนึ่ง ซึ่งได้จัดเตรียมไว้พร้อมสรรพแล้ว ตึกนี้ก่ออิฐเป็นตึกที่นับว่างามที่สุดในราชธานี พระบรมมหาราชวังนั้นกว้างขวางมากจริง เกษตนาอาคารอื่นๆ ในกรุงนั้นมีแต่เรือนฝากระดาน หรือเรือนซัดตะมุงหลังคาจากทั่วไป เว้นแต่ตึกในถนนแถวหนึ่งซึ่งมีราวสองร้อยหลังที่ก่อด้วยอิฐ แต่ก็เล็กมากและมีชั้นเดียวเท่านั้น ตึกเหล่านี้เป็นที่อาศัยของแขกมัวร์และจีน ส่วนวัดวาอารามนั้นสร้างด้วยอิฐ พระอุโบสถมีรูปคล้ายวัดของเรา กุฏิที่จำวัดของพระภิกษุสงฆ์นั้นทำด้วยไม้ ไม่ผิดกันกับบ้านเรือนคนอื่น ๆ

นอกจากเฝ้าถวายพระราชสาส์นแล้ว ท่านราชทูตได้เฝ้าเป็นทางราชการอีกหลายครั้ง เมื่ออะไรไม่เมื่อเท่ากับไปในงานพระราชพิธีในประเทศนี้ ต้องตระเตรียมทำความตกลงโน่นนี่กันหน่อยร้อยพันครั้ง ไม่มีการเบิกเฝ้าเป็นทางส่วนตัวเลย ในหน้าที่

ควบคุมคณะทูตรับใช้ท่านราชทูตข้าพเจ้าต้องคอยรับบัญชาไป
เรียนพระราชปฏิบัติไม่หยุดหย่อน ที่ต้องทวนไปทวนมาเช่นนั้น
ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทก็ พระนารายณ์มหาราชจึงโปรด
ปรานข้าพเจ้ามาก ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะควรกล่าวลงในบันทึกนี้
หรือไม่ว่าที่ข้าพเจ้าเป็นคนโปรคนั้น จะเรียกว่าเป็นกุศลบุญหรือ
กรรมของข้าพเจ้า อย่างไรก็ดีได้มีพระราชกระแสรับสั่งกับเจ้าพระ-
ยาวิชเยนทร์ ว่ามีพระราชประสงค์ที่จะเอาตัวข้าพเจ้าไว้ในประเทศ
นี้ อัครมหาเสนาบดีผู้ซึ่งมีความเห็นไกลและมีสาเหตุหลายประ-
การที่ไม่ต้องการให้ข้าพเจ้ากลับไปประเทศฝรั่งเศส ได้กราบ
บังคมทูลพระกรุณาว่าในการที่จะแต่งตั้ง ราชทูตไทยไป เจริญทาง
พระราชไมตรีกับพระเจ้าอยู่หัวของเรานั้น ต้องเอาตัวข้าราชการ
ฝรั่งเศสคนใดคนหนึ่งไว้เป็นประกันความ มิติมิ ร้ายที่ราชทูตไทย
พึงได้ประสบที่พระราชสำนักของเรา เพราะฉะนั้นเจ้าพระยา-
วิชเยนทร์เห็นชอบด้วยพระราชดำริที่จะเอาตัวข้าพเจ้าไว้

วิชเยนทร์จึงไปพูดทาบถามความเห็นท่านราชทูต ท่าน
ราชทูตตอบว่าท่านหาไม่มีสิทธิในทางอาชีพของข้าพเจ้าไม่ ยิ่ง
ข้าพเจ้าเป็นผู้มีตระกูลดีและมีตำแหน่งหน้าที่ในราชการฝรั่งเศส
เป็นสำคัญอยู่แล้ว ก็ย่อมเป็นการยากที่จะบังคับความสมัครใจ
ของข้าพเจ้าได้ ถึงแม้ว่าวิชเยนทร์ต้องจำนงเช่นนี้ก็หาขัดไม่
เขาเรียนท่านราชทูตโดยตรงว่า พระนารายณ์มหาราชมีพระราช
ประสงค์จะเอาตัวข้าพเจ้าไว้เป็นประกัน

ท่านราชทูตตกใจมากที่ได้ยินคำพูดเช่นนั้น จึงปรึกษาหารือท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์ต่อหน้าวิเชนทร์ เพื่อหาทางอนุโลมตามพระราชประสงค์ ท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์รับฉันทะมาถามความเห็นข้าพเจ้าว่าจะสมควรรับราชการอยู่ในประเทศนี้หรือไม่ ข้าพเจ้าตอบว่านอกจากความรำคาญที่พึงจะได้รับในการที่จะต้องอยู่ไกลจากบ้านเกิดเมืองมารดรเช่นนี้แล้ว ขนบธรรมเนียมของประเทศนี้ก็ตรงกันข้ามกับขนบธรรมเนียมของเรา ข้าพเจ้าไม่สมการที่จะสละหน้าที่ราชการของข้าพเจ้ามารับราชการในประเทศนี้ จะได้ตำแหน่งหน้าที่ใหญ่โตสักเพียงไรก็ไม่เท่าเทียมตำแหน่งหน้าที่อันน้อยที่ข้าพเจ้ามีอยู่ในขณะนี้

ท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์เห็นพ้องด้วยความเห็นของข้าพเจ้า จึงไปเล่าความคิดเห็นนี้ให้วิเชนทร์ทราบ วิเชนทร์พูดว่า “เซวาลิเออร์เคอะฟอร์บังไม่ต้องวิตกว่าจะไม่ได้บำเหน็จความชอบ” ลากยศนั้นยกไว้เป็นหน้าที่ของเขาเถิด วิเชนทร์พูดว่าข้าพเจ้ายังไม่รู้จักประเทศนี้ดีพอ เขาจะตั้งให้ข้าพเจ้าเป็นนายพลผู้บัญชาการทัพบกและทัพเรือ และผู้ว่าราชการเมืองบางกอกด้วย ในเวลาไม่ช้าเขาจะสร้างป้อมปราการขึ้นที่เมืองนั้น และให้ทหารฝรั่งเศสมาควบคุม

ท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์มาเล่าข้อความนี้ให้ข้าพเจ้าทราบ ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นว่าตำแหน่งหน้าที่นั้นจะประเสริฐอย่างไร ท่านราชทูตจึงมาพูดปลอบใจข้าพเจ้าว่า ตามความเห็นส่วนตัวของ

ท่านแล้ว ท่านเห็นว่าข้าพเจ้าควรอยู่รับราชการในประเทศนี้ตามพระราชประสงค์ของพระนารายณ์มหาราช

เห็นว่าท่านราชทูตมาพูดเข้าชี้ ข้าพเจ้าจึงตอบท่านว่า ท่านจะมีความเห็นอย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าไม่ยอมอยู่ในประเทศไทยเป็นอันขาดเว้นเสียแต่ว่าท่านจะบัญชาสั่งว่าพระเจ้าอยู่หัวของเรามีพระบรมราชโองการให้ข้าพเจ้าอยู่ที่นี้ ท่านราชทูตจึงพูดว่า ถ้าเช่นนั้นท่านสั่งให้ข้าพเจ้าอยู่รับราชการในประเทศนี้ ไม่ทราบว่าจะพูดบ่อย่างไรได้อีก ข้าพเจ้าจึงยอมทำตามคำสั่งของท่าน แต่ได้ขอร้องให้ท่านทำคำสั่งเป็นลายลักษณ์อักษรมอบไว้แก่ข้าพเจ้า ท่านราชทูตก็มีความกรุณาเขียนคำสั่งให้ข้าพเจ้า ล่วงมาสัปดาห์ข้าพเจ้าก็ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพลเรือและผู้บัญชาการทหารบกพร้อมกันกับกระบี่และเสื่อยศตามตำแหน่งนั้น

ในขณะนั้นวิชเยนทร์หาอุบายที่จะเอาตัวข้าพเจ้าไว้ในประเทศไทย เพื่อประโยชน์ส่วนตัวของเขาโดยเฉพาะ เขาหาสิ่งที่จะพยายามให้ชาวฝรั่งเศสเห็นแต่ความดีความงามของประเทศนี้ไม่ เขาได้จัดให้ม้านั่งรีนวิ่งเรื่อยไปตลอดเวลา ได้เอาสิ่งของอันมีค่าที่มีอยู่ในพระคลังมหาสมบัติมาแจกจ่ายราชทูตและชาวฝรั่งเศส ปักบังข้อความว่าภษณะเงินทองและเพชรนิลจินดาเหล่านั้นเป็นพระราชทรัพย์ที่ได้สะสมมาไว้หลายรัชกาลแล้ว เพราะว่าในประเทศนี้เห็นกันว่าถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดได้ทรงสะสมพระราชทรัพย์ไว้ได้มากเพียงไร ก็เป็นการเชิดชูพระเกียรติยศ

พระมหากษัตริย์พระองค์นั้น และถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์มีพระราชประสงค์ที่จะจำหน่ายสิ่งของเหล่านั้น พระองค์เองก็ยังไม่กล้าแตะต้องสิ่งที่ดีติดมหาราชได้ทรงสะสมไว้

วิชเณตรยังได้พาพวกเราไปดูวัดวาอารามที่งามที่สุดทั้งในกรุงและหัวเมือง พระพุทธรูปนั้นสร้างด้วยปูนแล้วปิดทองอันเป็นศิลปหัตถกรรมอย่างประณีต งดงาม ๆ ก็ว่าเป็นทองแท้ วิชเณตรไม่ละเลยที่จะบอกเราว่าพระพุทธรูปเหล่านั้นหล่อด้วยทองคำแท้ ๆ คนเราก็เชื่อเอาง่าย ๆ เพราะว่าเอามือไปลูบคลำไม่ได้ และโดยมากพระพุทธรูปเหล่านั้นก็ประดิษฐานอยู่บนที่สูง บางวัดก็มีลูกกรงเหล็กกั้นพระพุทธรูปไว้ ไม่เปิดประตูให้เข้าไปดูใกล้ ๆ เลย

เครื่องราชบรรณาการที่วิชเณตรจัดส่งไปถวายพระเจ้าอยู่หัวของเราและพระราชวงศ์นั้น ก็เป็นความมุ่งหมายอันสลับซับซ้อนอย่างหนึ่งเหมือนกัน เขาผลาญประเทศไทยเพื่อให้ชาวฝรั่งเศสเห็นว่าประเทศนี้มั่งมีเพียงไร ถ้าอ่านรายงานและจดหมายเหตุรายวันของแปร์ตาซาร์ตและของลบบเบเคอะชัวส์แล้ว ก็จะเห็นได้ว่าวิชเณตรจัดทำทุกสิ่งทุกอย่างจนเกินไป ไม่พักแต่เพียงจะแสวงหาสิ่งที่หาได้ในประเทศนี้ ยังเข้าไปบรรทุกสิ่งของที่หายากมาจากประเทศจีนและญี่ปุ่นอีกด้วย และไม่ยอมหยุดส่งไปลงเรือรบของเรา จนไม่มีที่เหลือพอที่จะบรรทุกไปได้

แม้ทหารเรือฝรั่งเศสก็ได้รับของกำนัลทุกคน จะไม่พากันรู้สึกว้าวิชเยนทร์เป็นคนใจกว้างขวางอย่างไรได้ ท่านสมุหนายก (หรืออัครมหาเสนาบดีไทย) ผู้ฉลาด หลอกลวงราชทูตและชาวฝรั่งเศสได้ด้วยประการฉะนี้ ทั้งนี้นั้นเป็นกุศโลบายของวิชเยนทร์ที่จะยั้งความสำเร็จแก่ความมั่งคั่งใหญ่ใฝ่สูงของเขา

ในขณะที่ท่านราชทูตกำลังเตรียมตัวที่จะกลับไปประเทศฝรั่งเศสเข้าเฝ้ากราบบังคมทูล และข้าพเจ้าต้องอยู่ในประเทศนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่รู้ว่าเขาเงินสี่สิบชั่ง ค่าแก้วประพาฬของนางรุษเลต์ไปซื้ออะไรได้ ข้าพเจ้าจึงนำเอาเงินจำนวนนั้นไปมอบให้สมุหนายกซึ่งของบริษัทยักษ์บียอนด์สแอนด์ซันส์ และรับใบแลกเงินส่งไปให้นางรุษเลต์ แก้วที่ว่าหาซื้ออะไรตามความประสงค์ของเขาไม่ได้ เมื่อถึงกำหนดวันที่ราชทูตจะออกเรือไป วิชเยนทร์และข้าพเจ้าได้ตามไปส่งท่านถึงในเรือรบ เมื่อได้แสดงความอาลัยที่จะต้องจากกัน และอำลากันตามอัธยาศัยไมตรีแล้ว เราทั้งสองลงเรือกลับไปเมืองละโว้

บัดนี้ ถึงเวลาที่จะบรรยายนโยบายการเมืองของวิชเยนทร์ไว้ตอนหนึ่ง และภายหลังจะเล่าสาเหตุที่เขาต้องการเอาตัวข้าพเจ้าไว้ในประเทศนี้ สมุหนายกไทยผู้นี้เป็นชาวประเทศกรีซ (โยนกรประเทศ) เป็นบุตรเจ้าของร้านขายสุราที่หมู่บ้านคัสโตท ซึ่งตั้งอยู่บนเกาะเซฟาโลนี ที่มาได้ตำแหน่งสูงและคงอยู่ได้นั้น ทำให้

ขุนนางไทยทั้งหลายและประชาชนพลเมืองเกลียดชังและริษยา
มาก

แรกเริ่มเดิมทีเขาไปรับใช้เจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งเป็น
สมุหนายก^(๑) ก็ริษยาและเกลียดชังด้วยความเพียร และความ
เฉลียวฉลาดของเขานั้น เป็นที่ถูกใจท่านเจ้าพระยาพระคลังมาก
นายของเขาไว้วางใจ ให้สมบัติพัสถานเป็นอันมาก และนำไป
ถวายตัวพระนารายณ์มหาราชว่าจะเป็นกำลังในราชการมาก

พระนารายณ์มหาราชได้ทรงรู้จักคนคนนี้นาน ก็ไว้วาง
พระราชหฤทัยมาก แต่ด้วยความอกตัญญูที่น่าชังนัก คนโปรกใหม่
นี้ไม่ชอบมีคู่แข่ง แอบอิงอำนาจในราชการเพื่อกดขี่ว่าร้ายหา
ความผิดใส่ตัวเจ้าพระยาพระคลัง ทำให้ทรงสงสัยความประพฤติ
ท่านผู้นี้แล้วยุให้ปลดข้าราชการที่มีความจงรักภักดีและซื่อ-
สัตย์ออกเสียจากราชการ เจ้าพระยาพระคลังผู้มีพระคุณแก่เขาคณ
นี้แหละเป็นคนแรกที่เขาประทุษร้าย เพื่อความมั่งคั่งใหญ่ไผ่สูงของ
เขา คนทั้งประเทศจึงเริ่มเกลียดคนคนนี้นาน

ขุนนางผู้ใหญ่และผู้น้อยแค้นเคืองวิษเณทร์เป็นอย่างยิ่ง
ขุนนางพวกนี้เกรงว่าจะถูกกล่าวร้ายเช่นเดียวกัน จึงสมรู้ร่วมคิด

(๑) ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖ ว่าเจ้าพระยาโกษา ฯ (ขุนเหล็ก)
ให้วิษเณทร์เข้ารับราชการในกรมพระคลังสินค้า และรับราชการอยู่ในบังคับบัญชา
ของเจ้าพระยาโกษา ฯ จนถึง พ.ศ. ๒๒๒๖ ซึ่งเป็นปีที่เจ้าพระยาโกษา ฯ (ขุน-
เหล็ก) ถึงอสัญกรรมพระนารายณ์มหาราชจะทรงตั้งให้วิษเณทร์เป็นที่โกษาธิบดี
แต่วิษเณทร์ไม่รับ จึงทรงตั้งขุนนางเชื้อแซ่เป็นที่โกษาธิบดี แต่การต่างประเทศ
อยู่กับวิษเณทร์

กันลับ ๆ ที่จะสำเร็จโทษวิชเณทร์เสีย แต่ไม่ทันมีโอกาสน คน
คนนี้รู้ตัวก่อนจึงกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ลงพระราชอาญา
ประหารชีวิตผู้ร่วมคิดชิงความชอบเสียมากกว่าสามร้อยคน แต่นั้น
ไปวิชเณทร์รู้ดีว่าพระนารายณ์มหาราชทรงมีพระราชนิสัยอ่อนแอ
จึงได้อ้างพระราชอำนาจมากดขี่รีดเนื้อประชาชนพลเมือง สะสม
พระราชทรัพย์ไว้เป็นอันมาก โดยริบสินค่าประการหนึ่งและทำ
การค้าขายอีกประการหนึ่ง เพราะว่าเขาเป็นคนคนเดียวที่ทำการ
ค้าขายกับต่างประเทศได้

การล่วงพระราชอำนาจจนเหลือเกินดังนี้ วิชเณทร์ แก่
ตัวว่าเขาได้ทำเพื่อสาธารณประโยชน์ แต่คนทั้งประเทศไม่ชอบ
พอเขาเลยได้ร่วมคิดกันลับ ๆ ยังไม่มีใครกล้าทำการเปิดเผยเลย
รอคอยเวลาจะก่อการกบฏ เมื่อโรคาพยาธิเบียดเบียนพระนารายณ์
มหาราช โอกาสนั้นใกล้เข้ามาแล้ว เพราะว่าเวลานี้ก็ทรงพระชรา
และประชวรอยู่บ้างแล้ว

วิชเณทร์รู้ตัวอยู่ดีแล้วว่า ชุมนางทั้งหลายไม่ชอบพอเขา
เขามีไหวพริบและความเชื่อมั่นมากเกินไปว่าที่ไต่ลงพระราชอาญา
อย่างหนักแก่ชุมนางที่เอาใจออกหากมาแล้วคงเป็นตัวอย่างที่จะไม่
ให้คนอื่น ๆ ลืมตัวและกลับสมรู้ร่วมคิดกันก่อการจลาจลขึ้นอีก
นอกจากนี้วิชเณทร์รู้ดีว่าใคร ๆ ว่าเขาต้องพึ่งพระบารมีพระนา-
รายณ์มหาราช ครอบงำที่ไม่ประชวรและมีพระกำลังแข็งแรงแล้ว
ทราบนั้นก็ไม่ต้องมีความวิตก เขารู้ดีว่าถ้าเกิดการกบฏขึ้นแล้ว

เขาจะเอาตัวรอดไม่ได้ ถ้าประเทศต่างค้าวประเทศหนึ่งไม่ช่วยเหลือและคุ้มครองให้เขาค้ำประกันอยู่ในพระราชอาณาจักนี้ได้

ความมุ่งหมายของเขามีอยู่อย่างเดียวเช่นนี้ วิชเณทร์จึงได้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงรับรองชาวต่างประเทศ และทรงมอบป้อมปราการให้ควบคุม ต่อมาได้กราบบังคมทูลแนะนำว่า ถ้าได้มีพระราชสัมพันธไมตรีกับชาวต่างประเทศแล้ว ประเทศไทยจะได้รับประโยชน์นานัปการ พระนารายณ์มหาราชก็ทรงเชื่อยอคำของสมุหนายกผู้นี้ ความยากลำบากนั้นจะเลือกทำพระราชสัมพันธไมตรีกับพระมหากษัตริย์ต่างประเทศพระองค์ใด

วิชเณทร์ซึ่งทำอะไรก็เพื่อประโยชน์ส่วนตัวของเขาหากินที่จะทำสัมพันธไมตรีกับพระมหากษัตริย์แห่งประเทศใกล้เคียงไม่เขารู้สึกว่าพระมหากษัตริย์ที่ปกครองประเทศ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงประเทศไทยนั้นไม่มีความสัจย์ เขาจึงเกรงว่าเมื่อพระมหากษัตริย์นั้นๆ ได้สืบทอดเปลี่ยนสมพระราชประสงศ์แล้ว คงจะทรงมอบตัวเขาให้ขุนนางไทยนำตัวขึ้นศาลว่าทรยศแก่แผ่นดิน หรือมิฉะนั้นก็ทรงขอให้ประหารชีวิตเขาก่อนจะตั้งต้นทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี

เขาไม่เห็นลู่ทางที่จะเอาอะไรไปล่อชาวอังกฤษ วิลันดา สเปน หรือโปรตุเกสได้ เพราะว่าประเทศไทยไม่มีสินค้ำมากพอที่จะแลกเปลี่ยนกับประเทศนั้นๆ ได้ จึงนึกว่าหลอกลวงชาวฝรั่งเศสได้ง่ายกว่า เหตุฉะนั้น วิชเณทร์จึงได้กราบบังคมทูล

พระกรุณาให้ทรงทำพระราชสัมพันธ์ไมตรีกับพระเจ้าอยู่หัวของเรา โดยแต่งตั้งคณะทูตไทยที่กล่าวมาข้างบนนี้ให้ออกไปชี้แจงว่า พระนารายณ์มหาราชมีพระราชดำริที่จะทรงเข้ารับนับถือคริสต์ศาสนา ความจริงพระนารายณ์มหาราชไม่เคยมีพระราชดำริเช่นนั้นเลย พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงเชื่อว่า พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทยทรงมีพระราชศรัทธาที่จะทรงเข้ารับจริง จึงทรงแต่งตั้งเซวาลิเออร์ เคอะโซมองต์ เป็นราชทูตมาเชื่อมทางพระราชไมตรีกับพระนารายณ์มหาราช

วิชเยนทร์เห็นว่าความคิดของเขาสมประสงค์ไปบ้างแล้ว จึงคิดการที่จะให้นโยบายนั้นสำเร็จผลตลอดไปตามความมักใหญ่ใฝ่สูงของเขา เขาได้บอกเซวาลิเออร์ เคอะโซมองต์ว่าชาววิลันดาคิดที่จะขยายการค้าขายในประเทศนี้ให้กว้างขวาง และมีความประสงค์มานานแล้ว ที่จะมาตั้งคลังสินค้าในประเทศไทย แต่พระนารายณ์มหาราชไม่ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย ทรงเกรงว่าชาววิลันดา ซึ่งมีความโลภมากจะมาเป็นเจ้าเป็นใหญ่ในประเทศนี้ เหตุฉะนั้นถ้าพระเจ้าอยู่หัวของเราซึ่งเขามีความเชื่อมั่นว่า ทรงมีพระราชอัธยาศัยเที่ยงธรรม มีพระราชประสงค์ที่จะทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับพระนารายณ์มหาราชแล้ว เขาจะจัดการมอบป้อมปราการที่บางกอกให้ชาวฝรั่งเศส ป้อมปราการนี้เป็นที่มั่นสำคัญนัก นับว่าเป็นบุญแดงของประเทศไทยก็ได้ เขาขอ

แต่ให้ทรงจัดส่งกองทหารพร้อมทั้งช้างและเงินมาลงมือควบคุมก่อสร้างให้แข็งแรงขึ้นเท่านั้น

เชวาลิเออร์ เคอะโซมองต์ และท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์ซึ่งทราบความนี้ไม่เห็นว่าจะทำตามได้ง่ายนัก จึงไม่ยอมรับรู้ด้วยแปร่ตาซาร์ต์ไม่ขัดข้อง เริ่มแรกตกตะลึงเห็นไปว่าประโยชน์ที่พึงได้จากการทำหนังสือสัญญาเช่นนี้มีมาก แต่แท้จริงประโยชน์ที่ยกขึ้นพุดนั้นเกินความจริง ท่านนักบวชเยซูอิตนิกายรูปนี้ ถูกวิเชเยนทร์สมุหนายกผู้ฉลาด และไม่มีความจริงใจหลอกลวงทั้งนั้น เขาสวมหน้ากากซ่อนเร้นความมุ่งหมายไว้ได้ความศรัทธาแก่กล้าในศาสนา เขายกข้อความขึ้นพุดว่า ข้อเสนองานของเขานั้นจะช่วยให้ศาสนิกแฉ่ไพศาลไป พระนารายณ์มหाराชต้องทรงเข้ารีตแน่ และกองทหารฝรั่งเศสที่จะมาควบคุมป้อมปราการที่บางกอกนั้นก็ จะอุทหนุนให้ผู้สั่งสอนศาสนาทำกิจการได้ดีปราศจากอุปสรรคทั้งปวง นอกจากนี้วิเชเยนทร์ยังได้สัญญาว่าจะอุปการะลัทธิเยซูอิต จะสร้างวิทยาลัย และหอคูดาวขึ้นที่เมืองละโว้ด้วย สรุปรวมความทั้งมวล แปร่ตาซาร์ต์ เห็นว่าการทำหนังสือสัญญาที่มีข้อความดังที่ระบุมาช้างบนนี้ยังประโยชน์แก่พระมหากษัตริย์ ศาสนา และบริษัทค้าขายฝรั่งเศสเป็นอเนกประการ จึงไม่ยับยั้งที่จะให้คำมั่นสัญญาแก่วิเชเยนทร์ว่าจะรับภาระไปเป็นผู้เจรจากับการทำหนังสือสัญญา และพุดว่าหวังใจว่าแปร่เคอะลาเซสคงจะช่วยเหลือและเพ็ดทูลพระเจ้าอยู่หัวของเราให้ทรงเห็นชอบด้วย

แต่นั้นมา แปร้ตาคารต์เป็นผู้ที่ทราบความลับของคณะทูต
ดี ได้ตกลงใจที่จะกลับไปประเทศฝรั่งเศสและควบคุมคณะทูต
ไทยไปด้วยพร้อมกัน เมื่อเขาทำความตกลงกันเช่นนี้แล้ว ถ้า
ข้าพเจ้ากลับไปประเทศฝรั่งเศสด้วย ความคิดของวิชเอนทร์อาจ
มีอุปสรรค จึงกักตัวข้าพเจ้าไว้ สาเหตุที่กักตัวข้าพเจ้าไว้มีดังนี้
เล่าต่อไป ในหน้าที่ควบคุมคณะทูตฝรั่งเศสนั้น ข้าพเจ้าได้ทำ
การติดต่อกับวิชเอนทร์หลายคราว เขาจึงรู้ว่าข้าพเจ้ามีนิสัยพูด
จาตลกคคะนอง และพูดตรงไปตรงมา ไม่เคยอำพรางเลย เขาจึง
เกรงว่าข้าพเจ้าจะไปเที่ยวพูดว่าประเทศไทยไม่มั่งคั่ง และไม่มี
การค้าขายเป็นล่ำสันพอที่ชาวฝรั่งเศสจะพากันมาอยู่ในประเทศนี้
โดยเหตุที่ข้าพเจ้าไม่เคยมีความสงสัยเลยว่าความมุ่งหมายของ
วิชเอนทร์มีอยู่อย่างไร เขาจึงเกรงว่าถ้าข้าพเจ้ากลับไปประเทศ
ฝรั่งเศสแล้ว ก็คงจะประพาศิตัวเช่นเดียวกันกับอยู่ในประเทศนี้
และถ้าข้าพเจ้าไปโฆษณาว่าข้าพเจ้ามีความคิดความเห็นว่าเป็น
ประเทศไทยเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น ถ้อยคำนั้นอาจทำลายนโยบายที่เขาตั้ง
ใจไว้ว่า จะให้สำเร็จตามความมุ่งหมายของเขาจนได้

ถ้าพูดตามความเป็นจริงแล้ว วิชเอนทร์ก็คิดไม่ผิดเลยที่ไม่
ไว้วางใจข้าพเจ้า เพราะว่าข้าพเจ้าจะละเลยเสียมิได้ที่จะไม่เล่าข้อ
ความที่ข้าพเจ้าได้รู้เห็น ความจงรักภักดีที่ข้าพเจ้ามีแต่พระมหา
กษัตริย์ และชาติ บังคับใจไม่ให้ข้าพเจ้านิ่งดูการตระเตรียมจัดส่ง

คณะทูตฝรั่งเศสออกไปประเทศไทยอันเป็นการเปลื้องพระราชหฤทัยและไว้ประโยชน์อย่างยิ่ง วิชเยนทร์เกรงว่าข้าพเจ้าจะไขความจริงในเรื่องนี้ แล้วทำลายนโยบายของเขา เขาจึงชวนชวายทุกทางที่จะกักตัวข้าพเจ้าไว้ในประเทศนี้จนได้

สาเหตุเหล่านี้สะกุดใจข้าพเจ้าเมื่อคณะทูตฝรั่งเศสและไทยได้ออกเรือไปแล้ว และภายหลังเวลาที่ข้าพเจ้าได้สนทนากับกับวิชเยนทร์เป็นเวลานาน ในเวลาที่พูดกันนั้นเขาได้ขยายสาเหตุที่ข้าพเจ้าได้เล่ามาข้างบนนี้ให้ทราบโดยมาก นอกนั้นข้าพเจ้าสืบทราบความถี่ถ้วนชัดเจนจากการสนทนากับผู้ที่รู้ความจริง และจากการสังเกตการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นลำดับมา อันพิสูจน์ให้เห็นว่าข้อความที่ได้บรรยายมาแล้วนั้นมีมูล บัดนี้ข้าพเจ้าจะเล่าพฤติการณ์ที่บังเกิดขึ้นแก่ตัวข้าพเจ้าในเวลาอยู่ในประเทศนี้

เมื่อคณะทูตฝรั่งเศสและไทยลงเรือไปแล้ว ข้าพเจ้ากลับไปเมืองละโว้พร้อมกับกับวิชเยนทร์ เมืองละโว้ (ลพบุรี) นั้นเป็นที่ประทับในชนบทของพระนารายณ์มหาราช ตามปกติประทับอยู่ที่เมืองนั้นเป็นนิตย์ เสด็จไปพระนครศรีอยุธยา ซึ่งอยู่ห่างกันประมาณเจ็ด ร้อย เส้นนาน ๆ ครั้งหนึ่งและเมื่อมีงานพระราชพิธี เมื่อข้าพเจ้ามาถึงเมืองละโว้เขานำข้าพเจ้าไปในพระราชวังเป็นครั้งแรก ภาวะของขุนนางไทยที่ข้าพเจ้าได้ประสบนั้น ทำให้ข้าพเจ้าประหลาดใจเป็นอย่างยิ่ง

ขุนนางทั้งปวงนั้นนั่งอยู่บนเสื่ออ่อนจับกลุ่มกันเป็นวง ๆ ไป ข้าพเจ้าได้เห็นเครื่องแต่งลานพระราชวังที่ผิดกันไกลกับเครื่องแต่งพระราชสำนักของเรา ข้าพเจ้าจึงถามวิษเณทร์ว่า ความเป็นสง่าผ่าเผยของขุนนางไทยมีเพียงภาพที่สะกูดตาข้าพเจ้าเพียงนี้หรือ เขาตอบว่า มีเพียงเท่านั้นแหละ เมื่อเขาพูดออกมาเช่นนั้นแล้ว และเห็นข้าพเจ้านิ่งอั้น เขากะซิบบอกความออกมาโต้ ๆ ซึ่งแต่ก่อนนั้นก็ไม่เคยปริปากออกมาเลยว่ที่ข้าพเจ้าเห็นภาพนั้นอย่าประหลาดใจความจริงประเทศนี้จนมาก แต่ข้าพเจ้าไม่ต้องวิตกว่าจะไม่มีทั้งลาภและยศ กูตัวเขาเองซิ เขาได้สะสมทรัพย์สมบัติไว้ไ้ไ้มากแล้ว ในตอนท้ายการสนทนาเขาขยายสาเหตุที่เขาักตัว ข้าพเจ้าไว้ในประเทศนี้ออกมาตรง ๆ ก็มีข้อความที่ข้าพเจ้าได้บันทึกไว้ข้างบนนี้แล้ว

ตลอดเวลาสองเดือน ข้าพเจ้าเข้าไปในพระราชวังทุกวัน แต่ไม่เห็นพระองค์พระนารายณ์มหาราชสักครั้งเดียว ต่อมาภายหลังจึงได้เข้าเฝ้าบ่อย ๆ วันหนึ่งมีพระราชกระแสถามข้าพเจ้าว่าข้าพเจ้าไม่รู้สึกสบายใจหรือที่ไ้มาอยู่ในพระราชสำนักนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เป็นการจำเป็นที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบความจริงใจของข้าพเจ้า จึงสนองพระราชกระแสว่า ข้าพเจ้ามีความปิติยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้มารับราชการฉลองพระเดชพระคุณ อย่างไรก็ตาม สิ่งใดในโลกก็คงไม่มีความเท็จเท่าคำที่

ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลมานี้ความเสียใจที่ไม่ได้กลับไปประเทศฝรั่งเศสนั้นทวีมากขึ้นทุกขณะ

พระนารายณ์มหาราชเป็นผู้ทรงพระวินิจฉัยคดีทั้งปวงและให้ลงพระราชอาญาเอง เหตุฉะนั้นจึงไม่มีใครที่จะรอกพันพระราชอาญาไปได้เลย แม้พระราชโอรสและพระเจ้าน้องยาเรอก็ไม่ได้ความยกเว้นผิดแผกไปจากคนอื่น ๆ

ตกใจที่ได้เห็น ชุน นาง ผู้ใหญ่ ถูก ลง พระ ราช อาญา ดังนั้นข้าพเจ้าจึงถามวิชเยนทร์ว่า ข้าพเจ้าจะต้องถูกลงพระอาญาเช่นนี้บ้างหรือไม่ เขาตอบว่าไม่ต้องวิตก ไม่เคยลงพระราชอาญาชาวต่างประเทศเลย แต่คนคนนั้นผูกปด เพราะว่าข้าพเจ้าได้ทรมานภายหลังว่า เมื่อเขารับราชการอยู่ได้บังคับบัญชาเจ้าพระยาพระคลังคนก่อน เขาเคยถูกลงโทษบ่อยครั้งหนึ่งแล้ว

ในที่สุดพระนารายณ์มหาราชพระราชทานบ้านให้ ข้าพเจ้าอยู่หลังหนึ่งและทาสไว้รับใช้สามสิบคน กับช้างอีกสองเชือก ค่าอาหารสำหรับเลี้ยงคนใช้นั้น ข้าพเจ้าจ่ายเพียงวันละหนึ่งเฟื้องเท่านั้นเพราะว่าคนเหล่านี้ไม่กินเหล้า และอาหารก็ถูกมาก ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นข้าพเจ้ารับประทานอาหารกับวิชเยนทร์ ที่บ้านของข้าพเจ้านั้นเขาจัดเครื่องเรือนไม่สู้งามนัก ให้ไว้สองสามชั้นเท่านั้น แต่ให้ใช้จานเงินหนึ่งโหลจานเงินขนาดใหญ่สองจาน บางทั้งนั้นผ้าเช็ดมือสีโหลและเทียนสีเหลือง ๆ วันละสองเทียน นี่แหละเป็นภาชนะเครื่องใช้สอยของ “ท่านนายพลเรือเอกและผู้บัญชา

การทหารบกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” กวารู้สึกพอใจ
เสียบ้าง จริงไหม

เวลาเสด็จประพาสตามหัวเมืองหรือคล้องช้าง ไปรด
เกล้า ฯ ให้จัดอาหารมาเป็นของพระราชทานแก่ราชบริพารมักมี
ข้าวและแกง เป็นต้น คนไทยเห็นว่าอาหารนั้นโอชะรสมาก แต่
ชาวฝรั่งเศสซึ่งไม่ชินกับอาหารเช่นนี้ ไม่รับประทานได้คล่องคอ
นัก ความจริงวิชเยนทร์ซึ่งโดยเสด็จพระราชดำเนินเสมอ จัดหา
อาหารที่อร่อยไปแบ่งให้ข้าพเจ้ารับประทานด้วย แต่ถ้าเขามี
ราชการที่บังคับให้ทำอยู่ที่เคหสถานของเขา ข้าพเจ้าต้องผินใจรับ
ประทานของที่โปรดเกล้าฯ ให้ห้องเครื่องต้นส่งออกมา

เวลาเสด็จประพาสเพื่อสำราญพระราชอิริยาบถเช่นนั้น
โปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าเข้าเฝ้าบ่อย ๆ และทรงพระราชปฏิ
สันถารด้วย ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลสนองพระราชกรณียกิจทาง
ล่ามผู้หนึ่ง ซึ่งวิชเยนทร์จัดไว้ประจำตัวข้าพเจ้า โดยเหตุที่ทรง
พระเมตตาข้าพเจ้ามาก ข้าพเจ้าจึงกล้าแสดงความเห็นบางอย่าง
ซึ่งถ้าออกจากปากของผู้อื่นแล้ว อาจมีผลร้ายเป็นอย่างยิ่ง วันหนึ่ง
มีพระราชประสงค์จะลงพระราชอาญาฆาตเล็กคนหนึ่ง ที่ลี้มจัด
เตรียมผ้าเช็ดพระพักตร์ไว้ถวาย^(๑) ข้าพเจ้าไม่รู้จักขนบธรรมเนียม

(๑) ฆาตเล็กคนนี้ คือ พระปีย์ เจ้าราชินิกุลองค์หนึ่ง พระนารายณ์
มหาราชทรงพระเมตตาเหมือนอย่างเป็น พระราชบุตร ออกพระศักดิ์สงคราม เล่าว่า
ชอบพอกับพระปีย์มาก พระปีย์รู้สึกบุญคุณที่เขาได้ช่วยให้พ้นพระราชอาญาได้

ของประเทศนี้เห็นแล้วว่าตนเองเป็นคนโปรกปราน จึงขอพระราชทานอภัยโทษเพื่อเป็นการสงเคราะห์คนอันน่าสมเพชนั้น

พระนารายณ์มหาราชประหลาดพระราชหฤทัยมากที่ข้าพเจ้ามีปากกล้า จึงทรงพระพิโรธมาก วิชเณทร์ซึ่งเฝ้าอยู่ในที่นั้นด้วยหน้าซีดลงทันที เกรงว่าข้าพเจ้าคงจะได้รับพระราชอาญาอย่างแสนสาหัส ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นข้าพเจ้าหาคกตะลึงไม่ ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลว่า พระเจ้าอยู่หัวของข้าพเจ้านั้นทรงพระโสมนัส เมื่อได้ทรงเห็นว่ามีคนขอพระราชทานอภัยโทษแก่ผู้มีความผิด เพราะว่าเป็นการเตือนพระราชสติให้ทรงกลายพระโทโสแล้วพระราชทานอภัยโทษ ข้าราชการที่นิรโทษนั้นก็รู้สึกในพระมหากรุณาธิคุณ และตั้งหน้ารับราชการฉลองพระเดชพระคุณด้วยความจงรักภักดีแล้วมอบกายถวายชีวิตแก่พระเจ้าอยู่หัวด้วยความกตัญญูกตเวที พระนารายณ์มหาราชได้ทรงทราบความเห็นของข้าพเจ้าดังนี้แล้ว พระราชทานอภัยโทษแก่มหาดเล็กคนนั้น และมีพระราชกระแสว่า มีพระราชประสงค์ที่จะเอาเยี่ยงอย่างพระมหากษัตริย์ราชฝรั่งเศส

เรื่องนี้้อจาวไปทั่วพระราชอาณาจักร และทำให้ขุนนางไทยตกใจมาก เขาคิดว่าข้าพเจ้าคงถูกเย็บปาก เพราะพูดไม่เหมาะสมกับกาลเทศะ วิชเณทร์เองมาเตือนข้าพเจ้าว่าต่อไปภายหน้าขอให้ข้าพเจ้าระวังปากคำจงมาก และข้าดิเคียนข้าพเจ้าว่าเป็นคนปากไวใจเร็ว ซึ่งหาความฉลาดมิได้เลยข้าพเจ้าตอบเขาว่าข้าพเจ้า

ไม่มีความเสียใจแม้สักนิดเดียวเลยที่ได้หลุดไปเช่นนั้น เพราะว่า
ความเห็นที่ได้แสดงไปแล้วนั้นยังความสำเร็จผลมาเป็นอย่างดี

แท้จริงข้าพเจ้าหาตระหนกตกใจไม่ ตั้งแต่วันนั้นมา
ข้าพเจ้ายังได้สังเกตเห็นว่า พระนารายณ์มหาราชทรงยินดีที่จะทรง
พระราชปฏิสันถารกับข้าพเจ้ามากขึ้น ข้าพเจ้าจึงหาเรื่องราว
ต่าง ๆ นานาที่ข้าพเจ้าแต่งขึ้นให้เหมาะกับกาลเทศะตามอำเภอใจ
ของข้าพเจ้ามากราบบังคมทูล ข้าพเจ้าได้ความสนุกใจ เพราะ
รู้สึกว่าการทูลพอพระราชหฤทัยมาก วันหนึ่งเวลาเสด็จประพาส
คล้องช้าง ได้มีรับสั่งถามข้าพเจ้าว่าที่ได้ทรงจัดพลและทรงแนะ
นำให้ความรู้เตรียมตัวคล้องช้างนั้น อันที่จริงพระกิริยามารยาท
นั้นก็สง่าผ่าเผยมาก ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างไรข้าพเจ้ากราบ
บังคมทูลพระกรุณาว่า “ขอเดชะ เถาที่ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นได้
ผ่าละของธูตีพระบาท แวดล้อมไปด้วยเสนาอำมาตย์ราชเสวกณะนี้
ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกเหมือนได้เห็นพระองค์พระเจ้าอยู่หัวของ
ข้าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในท่ามกลางกองทหาร ทรงจัดทัพ
เตรียมการทุกอย่างด้วยพระองค์เอง ก่อนที่จะทรงนำทัพเข้าสู่
สนามรบ” พระนารายณ์มหาราชทรงพอพระราชหฤทัยในถ้อยคำ
สนองพระราชปณิธานนั้นเป็นอันมาก ข้าพเจ้าก็ได้คาดคะเนไว้แล้ว
เช่นนั้น

ถ้าจะต้องพูดตามความที่เป็นจริงแล้ว การเปรียบเทียบ
ความสง่าผ่าเผยและอลังการภายนอก ของพระมหากษัตริย์สอง
พระองค์นี้แล้วก็ไม่เป็นการเปรียบที่ปราศจากความเที่ยงธรรมนัก

เพราะว่าจะหาสิ่งใดในโลกนี้ เลิศยิ่งกว่ายุรยาตราของพระเจ้าแผ่นดินไทยพระองค์นี้ไม่ ถึงแม้ว่าพระราชอาณาจักนี้ไม่มั่งคั่ง และพระนารายณ์มหาราชก็ประทับอยู่แต่ข้างในพระราชวัง ไม่มีใครแม้ผู้ที่ทรงคุ้นเคย ก็เข้าไปข้างในไม่ได้ ได้แต่เฝ้าเวลาที่เสด็จออกที่สัทนต์ขึ้นเท่านั้น แต่ถึงเวลาเสด็จออกจากพระราชวังแล้ว ความสง่าผ่าเผยของกระบวนแห่ก็สมพระเกียรติยศพระมหากษัตริราชเป็นอย่างยิ่ง

การเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคที่นับว่ามโหฬารที่สุดนั้นคืองานพระราชพิธีโล้เรือ^(๑) ซึ่งมีทุกปีและเป็นงานพระราชพิธีการส่งให้หน้าในแม่น้ำลคน้อยลง ข้าพเจ้าได้เคยเล่าแล้วว่าในประเทศนี้น้ำท่วมตลอดเวลาหกเดือนทุกปี ที่น้ำในแม่น้ำหลากไหลลงมาท่วมแผ่นดินนั้น เพราะว่ามีฝนภูเขาในประเทศ-คาร์คาร์ละลาย^(๒) แต่เมื่อถึงฤดูหนาวหิมะก็หยุดละลาย น้ำจึงลคน้อยลง ทำให้ประเทศแห้งแล้ง เมื่อถึงฤดูนี้คนไทยเกี่ยวข้าว ซึ่งเป็นพืชที่เพาะปลูกมากกว่าประเทศใด ๆ ในโลกนี้

เมื่อถึงฤดูนี้ และเมื่อสังเกตเห็นว่าน้ำถึงต้นลคน้อยลง พระนารายณ์มหาราชก็เสด็จออกทรงทำพระราชพิธีที่กล่าวมาข้างบนนี้ประทับอยู่บนพระราชอาสน์เปิดทองอร่าม ซึ่งประดิษฐานอยู่

(๑) พระราชพิธีโล้เรือนี้ ต่อมาในรัชกาลพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่าพระราชพิธีโล้หน้า

(๒) แสดงให้เห็นว่าคนในสมัยนั้นมีความรู้ภูมิศาสตร์น้อยเพียงไร

ทรงกลางเรือพระที่นั่ง อันวิจิตรงดงามมีขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยทุก
มณฑลโดยเสด็จพระราชดำเนิรมาในเรือกัญญาซึ่งงามไม่น้อยเลย
และยังมีเรืออื่นๆ อีกนานัปการตามมาในกระบวนนั้น เรือพระที่
นั่งล่องลงไปถึงตำบลหนึ่งในแม่น้ำแล้ว ทรงชักพระแสงดาบออก
ฟันน้ำแล้วคำรัสสั่งให้น้ำลดน้อยลง เสร็จพระราชพิธีแล้วโปรด
เกล้า ฯ พระราชทานรางวัลเป็นอันมากแก่เรือลำแรกที่ล่องขึ้นไป
ถึงพระบรมมหาราชวังก่อนลำอื่น อะไรมิให้นำมาทำการแข่งขัน
ระหว่างเรือเหล่านี้ เพราะว่าได้เห็นฝีมือฝีพายที่ต่างพยายามหลัก
เลี้ยวแหวกทางขึ้นหน้าเพื่อเอาเปรียบกันตลอดทางไป(๑)

ย้อนกลับมาเล่าเรื่องคลองช้าง เมื่อความคล่องช้างได้แล้ว
พระนารายณ์มหาราชเห็นพระพักตร์มาตรัสกับข้าพเจ้าว่าสวัชฌิก
นี้มีความฉลาดเฉลียวเพียงไรดังนี้ “ช้างตัวที่เราซื้ออยู่เดี๋ยวนี้เป็น
ตัวอย่างช้างฉลาด ได้ไม่สู้นานมานัก ความญคนหนึ่งได้ตัดอาหาร
ลงให้มันกินแต่ครึ่งหนึ่งเท่านั้น มันจะกล่าวโทษความญก็พูดไม่ได้
มันจึงแผดเสียงดังลั่นไปทั่วพระราชวัง เราเราไม่ถูกว่าเหตุไรมัน
จึงร้อง เราจึงมีความสงสัยสั่งให้ความญคนใหม่ไปเลี้ยงช้างตัวนี้

(๑) ตอนนี้ออกพระศักดิ์สงครามหมายความว่าถึงพระราชพิธีไล่เรือหรือ
ไล่ไฟ ที่มีในเดือนอ้ายแต่ตอนท้ายกลับกลายเป็นพระราชพิธีอัฐษุขแข่งเรือ
ที่มีในเดือนสิบเอ็ด ในจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัดเดอะชวี่ ท่านเจ้าวัด
เดอะชวี่ก็ปะปนพระราชพิธีสองอย่างนี้เช่นเดียวกันท่านเจ้าวัดเดอะชวี่เรียกว่า
พระราชพิธีตักน้ำในบันทึกความจำนี้ได้รับความขัดคำที่ว่า “ตักน้ำ” นั่นก็คือเอา
พระแสงดาบฟันหรือตักน้ำนั่นเอง

ความคุณนี้เป็นคนชื่อจัทหาข้าวให้มันเต็มเม็ดเต็มหน่วย ช้างตัวนี้ ยืนงวงออกไปแบ่งข้าวเป็นสองส่วน กินแต่ส่วนหนึ่งเท่านั้น แล้ว แผลดเสียงดังลั่นขึ้นอีก คนที่วิ่งไปดูจึงรู้ว่าความคุณก่อนโก่ง อาหารของช้าง อ้ายความคุณนั้นรับสารภาพว่าได้ขโมยข้าวช้าง จริง เราจึงลงโทษความคุณนั้นอย่างหนัก”

พระนารายณ์มหาราชได้ทรงพรรณนาความฉลาดของช้าง อีกหลายเรื่อง ซึ่งถ้าออกจากปากผู้อื่นแล้วก็ไม่น่าเชื่อนัก ต่อไปนี้เป็นอุทาหรณ์ที่ข้าพเจ้าได้เห็นแก่ตาและได้ยินแก่หูข้าพเจ้าเอง เมื่อช้างถึงเวลาผสมหรือตกมัน มันคร่ำครวญมาก เพื่อให้มันสงบ เสื่อยมต้องนำเอาช้างพังเข้าไปอยู่ใกล้ๆ มันเวลามันไปอาบน้ำ ช้างพังนั้นเดินไปข้างหน้า มีความขี้อายไปคนหนึ่ง ความคุณนี้เป่าแตร ชนิดหนึ่ง เพื่อเป็นอาณัติสัญญาณให้ประชาชนระวังตัวและหลีกเลี่ยงไป

วันหนึ่งเขานำช้างตกมันตัวหนึ่งไปลงน้ำ มันหนีความไป ได้แล้วลงไปอาละวาดอยู่กลางแม่น้ำ ทำให้คนตกใจแตกตื่นกัน มากข้าพเจ้าขึ้นม้าตามมันไปดูว่ามันจะทำอะไร ได้พบภรรยา ความคุณยืนอยู่ริมฝั่ง แม่น้ำกำลังพ้อต่อว่า ช้างตกมันตัวนั้นถึงกับ “พอจะให้ผิวของข้าถูกตักตะโพกหรือ พอรู้ที่อยู่แล้วว่าความที่ ปล่อยให้ช้างหนีไปได้นั้นต้องได้รับพระราชอาญาเช่นนั้น นี่แน่ โดยเหตุที่ผิวของข้าจะต้องตาย มาลูกของข้าเสียด้วยก็แล้วกัน” พุชชากำลังดังนี้แล้ว หญิงคนนั้นเอาลูกวางลงที่พื้นดินแล้ววิ่ง

หนีไป เด็กคนนั้นร้องไห้อยู่อยู่กับที่ ช่างแลเห็นเด็กร้องให้ก็นอน
อยู่ตงนั้นก็ใจอ่อน ขึ้นจากน้ำแล้วเอางวงอุ้มเด็กคนนั้นพากลับไป
โรงและยื่นหนึ่งสงบเสงี่ยมอยู่

อีกวันหนึ่งข้าพเจ้าเห็นเขานำช้างอีกตัวหนึ่งไปลงน้ำ ใน
ขณะที่มันเดินโยกเยกไปตามถนน มันเอางวงชูขึ้นไปใกล้ช้าง
ตัดเสื้อคนหนึ่ง ช่างตัดเสื้อคนนั้นเล่นสัปคอนเอาเข็มแทงวงของ
มัน เพื่อให้มันหงวหงส เวลากลับจากอาบน้ำมันเอางวงไปหยอก
ช้างตัดเสื้ออีก ช่างตัดเสื้อเอาเข็มแทงมันค่อย ๆ อีกทีหนึ่ง ใน
ทันใดนั้นมันพ่นน้ำโคลนที่มันอมมาถูกช่างตัดเสื้อมอมแมม เมื่อ
มันแก้เผ็ดได้แล้วก็แล่มองไปเห็นช่างตัดเสื้อเบียดข่มทั้งตัว มัน
เอางวงปักไปปักมา ทำหน้าทำทางแสดงความพอใจ เหมือนกับ
คนปรบมือและยิ้มเยาะเมื่อรู้สึกว่าได้แก้เผ็ดได้สาแก่ใจ

คนไทยใช้สัตว์โตเหล่านี้ทำงานต่าง ๆ มันทำงานเหมือน
กันกับคนรับใช้ เช่นให้เลี้ยงเด็กเป็นต้น มันเอางวงอุ้มเด็กลงใน
เปล ไกวและกล่อมจนเด็กหลับ และแม่ของเด็กต้องการอะไร
ก็สั่งให้ช้างไปหยิบมาได้

พระนารายณ์มหาราชได้ทรงพระกรุณาข้าพเจ้ายังขึ้นทุกวัน
ไปรดเกล้า ๆ ให้เข้าเฝ้ามากขึ้น วันหนึ่งเสด็จพระราชดำเนิน
กลับจากการคล้องช้างแล้ว ทรงไม่สบาย รุ่งขึ้นอาการประชวร
หนักขึ้น แพทย์มีความเห็นว่าควรเจาะพระโลหิตออก การรักษา
พระโรคครั้งนี้ก่อความยากลำบากมาก เพราะว่าคนไทยนับถือพระ-

มหากษัตริย์เหมือนกันกับนับถือเทพเจ้า เขาไม่กล้าแตะต้องพระวรกาย ได้มีผู้เสนอความเห็นของแพทย์ให้ที่ประชุมเสนาบดีวินิจฉัย ชุมนางผู้หนึ่งแสดงความคิดเห็นว่าควรแหะมานแล้วให้ยื่นพระกรออกมาทางช่องที่แหะนั้นให้แพทย์เจาะเอาพระโลหิตออกที่ตำแหน่งนี้แพทย์ก็ไม่ทราบว่าจะเอาพระกรหรือแขนผู้ใด

ความเห็นอันน่าขันของชุมนาง ผู้นี้ไม่ถูกใจข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้าจึงแสดงความคิดเห็นบ้าง ความเห็นของข้าพเจ้านี้ก็ไม่มีใครท้วงว่าเลวนัก ข้าพเจ้าพูดว่าพระมหากษัตริย์นั้นเปรียบได้เหมือนพระอาทิตย์ ถึงแม้ว่าถูกเมฆหมอกบังให้มืดไปชั่วคราวมิซาก็ส่องแสงสว่างออกมาอีกเสมอ ใครจะคิดทำอะไรกับพระองค์พระมหากษัตริย์ ก็ซ่อนไม่ให้คนอื่นรู้ไม่ได้ ต้องแสดงพระองค์ออกมาแจ่มแจ้งให้คนทั้งปวงรู้เสมอ ถ้าเป็นการจำเป็นที่จะเจาะพระกรเอาโลหิตออกแล้ว ในพระราชสำนักนี้ก็มีแพทย์ชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง จะเรียกมาให้นำบัตพระโรคก็ได้ แพทย์ผู้นี้มาจากประเทศที่นิยมตำรารักษาโรค เช่นนี้ แม้พระเจ้าอยู่หัวและเจ้านายในพระราชวงศ์ฝรั่งเศสก็เคยโปรดเกล้า ฯ ให้แพทย์เจาะเอาพระโลหิตออก เพราะฉะนั้นควรไว้วางพระราชหฤทัยให้แพทย์ฝรั่งเศสจัดการรักษาได้ พระนารายณ์มหาราชทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยความเห็นของข้าพเจ้า แต่แพทย์ยังไม่ทันที่จะเอาพระโลหิตออก ก็หายประจวบเสียแล้ว

ในเวลาใกล้ ๆ กันนี้ อุบัติเหตุเกิดขึ้นโดยที่ไม่มีใคร
 นึกว่าจะมีขึ้นได้ ทำให้เราเห็นชัดเจนว่าวิชเยนทร์ได้หลอกลวง
 เซวาลิเออร์เคอะโซมองค์และคณะทูตฝรั่งเศสไว้ฉันทน์โค ข้าพเจ้าได้
 เคยเล่าว่าในเวลาที่เขาอวดความมั่งคั่งของประเทศนี้ เขาได้พา
 คณะทูตไปชมพระพุทธรูปที่งามที่สุด และบอกว่าพระพุทธรูป
 เหล่านั้นหล่อด้วยทองคำแท้ ๆ ทั้งนี้ ในบรรดาพระพุทธรูป
 เหล่านี้ มีองค์หนึ่งขนาดใหญ่เหลือเกินสูงประมาณเก้าศอกครึ่ง
 ถึงสิบศอก วิชเยนทร์พูดว่าหล่อด้วยทองคำแท้ ๆ เหมือนพระ-
 พุทธรูปองค์อื่น ๆ แปร้ตาซาร์และท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์ถูกตบตา
 เช่นเดียวกันกับพวกฝรั่งเศสคนอื่น ๆ^(๑) ท่านทั้งสองนั้นเชื่อมั่น
 เสียด้วย แล้วไปจดลงในรายงานจดหมายเหตุรายวันของตน
 เกราะห้ร้ายจริง ๆ อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นนั้น คือหลังคาพระอุโบสถ
 ที่พระพุทธรูปองค์นั้นประดิษฐานอยู่ พังลงมาทับพระพุทธรูป
 แตกหักเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย เพราะส่วข้างซ้ายปูนปิดทองทั้งนั้นคำ
 พุทธเท็จของวิชเยนทร์ปรากฏออกมาด้วยประการฉะนี้ แต่คณะทูต
 ฝรั่งเศสนั้นก็ลงเรือไปไกลเสียแล้ว ข้าพเจ้าจะข่มใจอดหนึ่งไว้

(๑) ท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์ได้บรรยายความสวยงามของวัดวาอารามและ
 พระพุทธรูปไว้ในจดหมายเหตุรายวันจริง ได้กล่าวว่าพระพุทธรูปนั้นหล่อด้วย
 ทองคำแท้ เพราะว่าท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์ได้เฝ้าเมื่อไปดูโดยใกล้ ๆ อันเป็นความ
 ตรงกันข้ามกับคำพูดของออกพระศักดิ์สงคราม

อย่างไรก็ตามไม่ได้ จึงยกเรื่องนี้มาพูดล่อวิซเยนทร์ เขาไม่พอใจใน
ถ้อยคำของข้าพเจ้าเลย

ต่อไปไม่ช้าโปรตุเกสเล่า ๆ ให้วิซเยนทร์และข้าพเจ้าลงไป
เมืองบางกอก เพื่อสร้างป้อมปราการขึ้นอีกป้อมหนึ่งสำหรับมอบ
ให้ทหารฝรั่งเศสควบคุม ทหารฝรั่งเศสนั้นพระนารายณ์มหา
ราชได้ทรงขอให้ส่งออกมาพร้อมกันกับคณะทูตไทยที่ได้เดินทาง
ออกไปกับเซวาลิเออร์ เดอะโซมองต์ เราได้วาดรูปป้อมปราการ
มีหอรบเป็นรูปห้าเหลี่ยม โดยเหตุที่บางกอกเป็นกึ่งของพระ
ราชอาณาจักนี้ จึงมีทหารอยู่สองกอง กองละสิบคนควบคุมป้อม
ขนาดเล็กรูปสี่เหลี่ยม ทหารเหล่านั้นเป็นชาวโปรตุเกสและครึ่ง
ชาติ ทหารครึ่งชาติเหล่านั้นทราบว่าข้าพเจ้ามีตำแหน่งเป็นนายพล
และจะมาเป็นผู้บัญชาการทหาร ก็ก่อการกบฏ

นักบวชโปรตุเกสรูปหนึ่งเป็นต้นเหตุของการกบฏนี้ เมื่อ
ท่านแสดงเทศนาเสร็จแล้ว ท่านทำตนเป็นผู้วิเศษหันหน้าไปพูด
กับพวกครึ่งชาติดังนี้ “อูกร เพื่อนร่วมชาติทั้งหลาย แต่ไหน
แต่ไรมาชาติโปรตุเกสได้เป็นใหญ่ในมัธยมประเทศ วันนี้ประเทศ
ของเราจะได้รับความอับอาย เพราะว่าชาวฝรั่งเศสจะมาเป็นผู้
บัญชาการพวกเรา จงก้าวหน้าไปด้วยความกล้าหาญ อย่ายอมให้
ใครมาดูหมิ่นเรา อย่าครั่นคร้ามเลย พระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ใน
สกลโลกที่เคยทรงเอ็นดูพวกเราตลอดมาจนกาลบัดนี้ ก็จงทรง
กรุณาคุ้มครองอารักขาเราต่อไป จงรับพรที่ทรงประกาศไว้เถิด”

เมื่อได้ยินคำคังนั้นแล้ว พวกครึ่งชาติก็พากันเดินตรงมาที่บ้อม
ปราการ

ในขณะที่วิชเยนทร์และข้าพเจ้ากำลังจัดการแบ่งหน้าที่คน
งานเพื่อชุกคุรอบบ้อมปราการ เราได้เห็นนายทหารชั้นนายพันเอก
ชาติโปรตุเกสเดินเข้ามาบอกวิชเยนทร์ว่าทหารได้ก่อการกบฏขึ้น
แล้ว วิชเยนทร์ถามว่าเหตุไฉนจึงกบฏ นายพันเอกผู้นั้นตอบว่า
ทหารเหล่านั้น ไม่ต้องการฟังคำสั่งนายทหารชาติฝรั่งเศส

เมื่อข้าพเจ้าได้ยินถ้อยคำคังนั้น ข้าพเจ้าเดินไปที่เชิงเทิน
เห็นกองทหารแบกปืนทุกคนเดินตรงมาที่บ้อม ข้าพเจ้าจึงกลับเข้า
ไปบอกวิชเยนทร์และจุดมือมาพูดกระซิบบว่า นายพันเอกผู้นี้คงรู้
เห็นด้วยการกบฏนี้ เพราะว่าเขามอบอกได้เท่าในเวลาที่ทหาร
เหล่านั้นกำลังเดินมาพวกกบฏคงเกลียด ได้เท่าเท่ากันกับเกลียด
ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะลงมือจับนายทหารผู้นี้ก่อน และสั่งให้นาย
ทหารผู้นี้ไล่พลทหารกลับไป ถ้าเขาขัดข้อง ข้าพเจ้าจะฆ่าเขาเสีย
พูดคังนั้นแล้วข้าพเจ้าชักกระบี่ออกจากฝัก กระโจนเข้าไปปลด
อาวุธนายพันเอกชาติโปรตุเกส คนคนนั้นยอมให้ข้าพเจ้าปลดอาวุธ
เหมือนเด็กทารกฉะนั้น ข้าพเจ้าเอาปลายกระบี่จิ้มไว้ที่หน้าอก
ของเขา แล้วพูดขู่ว่าจะแทงให้ตาย ถ้าไม่ร้องตะโกนสั่งให้พวก
กบฏกลับไป

วิชเยนทร์ได้เดินออกจากบ้อมปราการโดยไม่เสียกายชีวิต
ด้วยอาการกิริยาองอาจและไม่สะทกสะท้านตรง ไปยังพวกทหาร

กบฏ ที่อยู่ห่างประตูบ้อมไม่เกินสี่วา เขาถามพวกทหารกบฏว่าจะต้องการอะไร พวกทหารกบฏร้องตอบมาพร้อมกันว่าไม่ต้องการผู้บัญชาการที่เป็นชาวฝรั่งเศส วิชเอนทร์ซึ่งเป็นคนมีปัญญาเฉียบแหลมและความกล้า ได้ให้คำมั่นสัญญาว่าข้าพเจ้าจะมาเป็นผู้บัญชาการกองทหารไทยต่างหาก หามาเป็นผู้บัญชาการกองทหารโปรตุเกสไม่ ที่แรกคำตอบนั้นดูเหมือนจะให้พวกทหารกบฏพอใจ แต่ทหารคนหนึ่งในบรรดาพวกทหารกบฏเห็นว่าพรรคพวกแสดงความลังเล และได้ยินนายพันเอกชาติโปรตุเกสร้องตะโกนลงมาจากเชิงเนินว่าให้เชื่อฟังถ้อยคำของวิชเอนทร์ เขาจึงเอามือกุมกระบี่และพูดว่า “พวกเราไปโดยหาสารประโยชน์มิได้ ข้อสำคัญมีว่าพวกเราจะควรเชื่อคำมั่นสัญญานี้หรือไม่” วิชเอนทร์เห็นท่าทีว่าจะถูกทำร้าย จึงกระโจนเข้าไปแย่งกระบี่มาจากมือทหารคนนั้น แล้วพุกพลอบพวกกบฏ และวิ่งวอนให้กลับไปโรงทหาร

โดยเหตุที่การพยายามจะประทุษร้ายนี้อาจนำความอันตรายมามาก ถ้าปล่อยให้ทหารเหล่านั้นพันโทไป วิชเอนทร์จึงสั่งให้จับนายพันเอก นายทหารและพลทหารโปรตุเกสที่สมรู้ร่วมคิดกัน และตั้งศาลอัยการขึ้น ซึ่งความจริงออกจะกะว่องกะแฉ่ง แต่เราอยู่ในประเทศที่ไม่มีใครจะพินิจพิจารณามากนัก จึงไม่ต้องกลัวความติเตียน อย่างไรก็ตามข้าพเจ้า ไม่ยอมให้ลงโทษตัดมือทหารที่กุมกระบี่ โดยที่ยังไม่ทันจะชักออกมาจากฝัก ทหารอีกสองคนที่พิจารณาได้ความเป็นสัจย์ว่าเป็นหัวหน้ากบฏได้ถูก ลง

โทษประหารชีวิต มีนายทหารบางคนถูกเนรเทศ และพลทหารถูก
ลงโทษจำคุกทำงานหนักด้วย แต่ก่อนที่จะส่งตัวไปจำคุก เราได้
ให้จำโทษตรวนติดกันเป็นคู่ ๆ เหมือนนักโทษในประเทศฝรั่งเศส
และให้ทำงานขุดคูบ่อ เมื่อเราได้จัดการทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อสร้าง
บ่อให้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว วิชเยนทร์และข้าพเจ้าก็กลับ ไปเมือง
ละโว้

เมื่อเรากลับไปถึงเมืองละโว้ มีเรื่องน่าเกลียดเกิดขึ้น
วิชเยนทร์ได้รับความยากลำบากมาก เกือบจะลงจากตำแหน่ง
หน้าที่ ความจริงถ้าข้าพเจ้าไม่ช่วยเหลือแล้ว ก็คงเอาตัวรอดไม่
ได้ เรื่องเกิดขึ้นเพราะความโลภอยากเป็นคนมั่งมีเท่านั้น ก่อน
เดินทางไปบางกอกวิชเยนทร์ต้องการซื้อไม้จันทร์ที่ชาวฝรั่งเศสผู้
หนึ่ง ซึ่งถือลัทธิคัลวินิสต์หรือชูเกอนอต ชื่อ เคอะรูอัง บรรทุก
มาจากเกาะติมอร์ ชาวฝรั่งเศสชูเกอนอตผู้นี้ได้ขายไม้จันทร์ไป
บ้างแล้ว ได้กำไรเป็นอันมากวิชเยนทร์ต้องการซื้อไม้ที่มีเหลืออยู่
ในเรือ และต้องการราคาถูก ๆ พ่อค้าผู้นั้นไม่ยอม เมื่อไม่ตกลง
ราคากันได้ วิชเยนทร์พาลทะเลาะวิวาท ใช้อำนาจในตำแหน่ง
หน้าที่ให้จับชาวฝรั่งเศสผู้นี้จำตรวน

ในขณะที่เราเดินทางไปบางกอก ผู้อำนวยการบริษัท
บูรพาภิเศกฝรั่งเศสทราบ ว่า เคอะรูอัง ต้องโทษ เห็นว่าเป็นการค
หมิ่นชาติฝรั่งเศส จึงไปร้องทุกข์ที่เมืองละโว้ในเวลาที่เราไม่อยู่
ได้เอารถขาวไปปักไว้ที่หน้าพระราชวัง พระนารายณ์มหาราช

ทอดพระเนตรเห็นธงนั้น ตกพระราชหฤทัยจึงโปรดเกล้าฯ ให้ขุนนางผู้หนึ่งไปสอบถามผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศส ผู้อำนวยความสะดวกของบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศสตอบว่า เข้ามาขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยในคดีที่ชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง ถูกจำตรวนโดยที่ไม่ได้ทำความผิดอย่างหนึ่งอย่างใดเลย อันเป็นการดูหมิ่นชาติฝรั่งเศส ขอพระราชทานค่าทำขวัญ มิฉะนั้นขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ปล่อยชาวฝรั่งเศสผู้นั้นออกไปนอกพระราชอาณาจักรพร้อมกันกับทรัพย์สินสมบัติของเขา

พระนารายณ์มหาราชไม่ทรงทราบว่ามีสมุหนายกของพระองค์ได้ทำอะไรไว้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้บอกผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศสว่า ให้กลับไปบ้านเสียก่อนเถิด เมื่อวิษเณทร์และข้าพเจ้ากลับมาถึงละโว้แล้ว จะทรงสอบสวนและพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยให้ต้องตามความยุติธรรม ตั้งแต่คณะทูตฝรั่งเศสได้เข้ามาในประเทศนี้ พระนารายณ์มหาราชโปรดชาวฝรั่งเศสมาก ทรงอุปการะคุ้มครองเสมอ และเสียดพระราชหฤทัย เมื่อชาวฝรั่งเศสต้องไปจากประเทศนี้

ครั้นเรามาถึงเมืองละโว้มีข้ากัมีคนมารายงานวิษเณทร์ว่า ผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศสได้มาร้องทุกข์ไว้อย่างไร โดยที่ไม่ต้องพักให้เวลาผ่านไป วิษเณทร์ได้รับเข้าไปในพระราชวังทันที คิดว่าพูดคำเดียวก็ล้างคำกล่าวหาได้ทั้งสิ้น แต่การหาได้เกินไปตามความกิดของเขาไม่ พระนารายณ์มหาราชทรงพระ-

พิโรธมาก และทรงขู่ว่าจะลงพระราชอาญาถ้าวิชเยนทร์ไม่กราบ
บังคมทูลขอความตามความสัจสุจริต

วิชเยนทร์ได้กราบบังกับทูลพระกรุณาขอเป็นสังเขปว่า
เขาหาได้ประทุษร้ายชาติฝรั่งเศสไม่ ไม่มีชาติใดในพระราชอาณา-
จักรนี้ที่เขาชอบยิ่งกว่าชนชาติฝรั่งเศส ขอพระบารมีปกเกล้าฯ
ให้ทรงสอบถามปากคำข้าพเจ้า ซึ่งเป็นผู้มีตระกูลและตำแหน่ง
หน้าที่ในราชการดีกว่าผู้อำนวยการบริษัทบурพทิสฝรั่งเศส ข้าพเจ้า
คงจะเป็นพยานยืนยันถ้อยคำของเขา ถ้าเขาได้ถูกชนชาติฝรั่งเศ-
สแล้ว เขาก็เชื่อว่าข้าพเจ้าคงจะร้องทุกข์เสียก่อนแล้ว เพราะ
ฉะนั้นข้าพเจ้าคงเป็นพยานว่าเขาไม่มีความผิด และเขาได้กราบ
บังคมทูลพระกรุณา ให้ทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่าเขาไม่ได้
เคยทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เป็นการก่อกวนชนชาติฝรั่งเศสเลย

ออกจากพระราชวังแล้ว วิชเยนทร์ตรงมาหาข้าพเจ้าพูด
กับข้าพเจ้าคงมีความต่อไปนี้ “ข้าพเจ้าขอความกรุณาท่าน
สงเคราะห์ข้าพเจ้าสักครั้งหนึ่ง ในคดีที่ผู้อำนวยการบริษัทบурพทิส
ฝรั่งเศสได้กล่าวโทษข้าพเจ้าเรื่องสั่งให้จองจำเคอะรุอั้ง ท่าน
ทราบที่อยู่แล้วว่าถึงแม้ว่าคนคนนี้เป็นคนชาติฝรั่งเศส แต่เป็น
ชุกเกอนอก นับถือลัทธิศาสนาที่ผิดพระราชนิยมพระมหากษัตริ-
ราชฝรั่งเศส เหตุฉะนั้นจึงต้องหนีภัยออกจากประเทศบ้านเกิด
เมืองมารตร คนคนนี้ได้มาทำงานกับชนชาติอังกฤษหลายปี และ
ไม่เคยเป็นคนของบริษัทบурพทิสฝรั่งเศสหรือทำงานให้บริษัทนั้น

เลย ถึงแม้ว่ารู้กันเช่นนั้นก็ดี ผู้อำนวยการบริษัทฝรั่งเศสยังถือสิทธิมากุมครองคนคนนั้น และถึงแม้ว่าบริษัทฝรั่งเศสปฏิเสธไม่ได้ว่า เดอะรูอ้ง ได้มีสัญชาติเป็นคนอังกฤษแล้ว ด้วยว่าทั้งประเทศฝรั่งเศสและถือลัทธิคัลวินิสม์ บริษัทฝรั่งเศสก็ยังขึ้นช่วยร้องทุกข์แทนคนคนนั้น และพยายามที่จะให้ เดอะรูอ้ง คืนมา มีสัญชาติเป็นชาวฝรั่งเศส สัญชาติที่เขาได้ละทิ้งเสียแล้วท่านคงจะเห็นว่าที่ผู้อำนวยการบริษัทฝรั่งเศสมาร้องทุกข์นั้นหาความเที่ยงธรรมมิได้ ข้าพเจ้าหวังว่าท่านคงจะกราบบังคมทูลพระกรุณายืนยันถ้อยคำของข้าพเจ้า ถ้าท่านสงเคราะห์ข้าพเจ้าครั้งนี้ ข้าพเจ้าจะสนองคุณเช่นเดียวกัน เมื่อมีเหตุขัดข้องขึ้นแก่ตัวท่าน”

วิชเณตร์ยังนั่งอยู่ที่บ้านข้าพเจ้าเมื่อโปรดเกล้าฯ ให้มหาดเล็กมาตามตัวข้าพเจ้า ในทันทีนั้นข้าพเจ้ารีบเข้าไปในพระราชวัง ขุนนางผู้ใหญ่ทั้งมวลนั่งประชุมกันอยู่หนึ่ง ๆ หน้าห้องพระโรงพระที่นั่งโดยที่ไม่มีใครกล้าปริปากเลย ไม่มีขุนนางคนใดที่ปรารถนาให้วิชเณตร์รอดพ้นพระอาญาไปได้โดยมากเห็นว่าการหลีกเลี่ยงพระราชอาญาไปไม่ได้เป็นแน่ ขุนนางทั้งหลายเชื่อว่าข้าพเจ้าเป็นชนชาติฝรั่งเศสคงจะเข้ากับคนชาติเดียวกัน จึงไม่มีความสงสัยเลยว่าข้าพเจ้าจะไม่ออกหนุนถ้อยคำของผู้อำนวยการบริษัทฝรั่งเศส ความคิดเห็นของขุนนางเหล่านั้นผิดหมด ข้าพเจ้ายืนยันถ้อยคำของวิชเณตร์ทุกประการ เมื่อข้าพเจ้าชมวิชเณตร์

ว่าเป็นคนที่จงรักภักดีแก่หน้าที่ราชการแล้ว ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลว่าคนฝรั่งเศสที่จะละเมิดพระราชกำหนดกฎหมายนั้น ไม่ควรถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของชาติ เพราะว่าพระเจ้าอยู่หัวของข้าพระพุทธเจ้าได้ทรงเนรเทศออกจากพระราชอาณาจักรแล้ว ผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศสคงจะไม่ทราบความข้อนี้ ถ้าทราบแล้ว ก็คงไม่มาร้องทุกข์แทนคนที่ไปพึ่งพาอาศัยชนชาติอังกฤษข้าพระพุทธเจ้ารับฉันทะที่จะพุดจาซึ่แจงเหตุผลให้ผู้ที่มาร้องทุกข์ทราบความโดยตลอด ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกในพระมหากษัตริย์คุณที่ทรงคุ้มครองชนชาติฝรั่งเศส ขอให้พระราชทานความคุ้มครองนั้นสืบไป พระเจ้าอยู่หัวของข้าพระพุทธเจ้าคงจะทรงพระโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง

คำให้การของข้าพเจ้านั้นยืนยันถ้อยคำวิชเยนทร์ทุกประการ พระนารายณ์มหาราชทรงส่งบพระอารมณลงทันทีและมีพระราชดำรัสว่า “เรายินดีและพอใจมาก” ข้าพเจ้ารีบไปบ้านวิชเยนทร์เล่าข้อความทั้งนี้ให้ทราบโดยตลอด เขากระโดดมากอดคอข้าพเจ้าและจูบแก้มข้าพเจ้าหลายพันครั้ง ให้คำมั่นสัญญาว่าจะไม่ลืมบุญคุณที่ข้าพเจ้าสงเคราะห์เขาครั้งนี้

ข้าพเจ้าแนะนำวิชเยนทร์ว่า เพื่อให้เรื่องนี้อยู่ติดการถอดถอนปล่อยชาวฝรั่งเศสผู้นั้นให้พ้นโทษไป และคืนสินค้ายไม้จันทน์ให้เขาด้วย ต่อไปภายหลังขอให้ชาวฝรั่งเศสมีเสรีภาพในการค้าขายในประเทศนี้ ถ้าผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศสทราบข้อนี้แล้วข้าพเจ้าก็ทำการปรองดองได้ง่าย วิชเยนทร์รับ

คำว่าจะทำตามคำแนะนำของข้าพเจ้าเรื่องจึงจบลงโดยที่วิษเณทร์
ไม่ได้รับความเสียหายอย่างไรเลย

เมื่อได้ช่วยเหลือวิษเณทร์ครั้งนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็นึกว่าเขา
จะเป็นมิตรที่ดีคนหนึ่ง แต่บุญคุณที่ได้ทำนั้นกลับกลายเป็นต้น
เหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่เขาตั้งต้นทำการประทุษร้ายข้าพเจ้าสืบไป

เรามีความริษยาข้าพเจ้ามาก และไม่ไว้วางใจข้าพเจ้าอีก
เขาไม่ชอบให้พระนารายณ์มหาราชทรงพระเมตตากรุณาข้าพเจ้า
และให้ข้าพเจ้าผิดทุกอย่างได้ตามชอบใจ ที่พระราชทาน
พระบรมราชานุมัติให้ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลความเห็นได้เช่นนั้น
วิษเณทร์หวาดหวั่นมาก เขาเห็นชัดเจนว่าที่ข้าพเจ้าช่วยให้เขา
พ้นโทษได้นั้น ก็เพราะว่าข้าพเจ้ารู้จักพูด เขาจึงเกรงว่าคำพูด
ของข้าพเจ้านั้นอาจประหารเขาได้วันหนึ่งเป็นแน่ หรือมิฉะนั้น
เขาก็ต้องเป็นเบี้ยล่าง เขาจึงหาทางขัดขวางโดยเต็มสติปัญญาที่
จะไม่ให้พระนารายณ์มหาราชทรงพระเมตตากรุณาข้าพเจ้าอีก
ต่อไป

ในขณะที่วิษเณทร์คิดหาทางที่จะกำจัดข้าพเจ้านั้น ก็มี
พระราชประสงค์ที่จะพระราชทานบรรดาศักดิ์ ให้ข้าพเจ้าเป็นออก
พระศักดิ์สงคราม อันเป็นบำเหน็จความชอบสำคัญเพราะว่ายศ
บรรดาศักดิ์นี้ก็ เทียบ เท่ากัน กับชั้น จอมพลของ ประเทศ ฝรั่งเศส
ราชทินนามนี้แปลว่า “เทพเจ้าซึ่งมีแสงสว่างและอำนาจในการ
สงคราม” และในเวลาเดียวกันนั้นโปรดเกล้าฯ ให้วิษเณทร์

เตรียมการพระราชทานบรรดาศักดิ์ข้าพเจ้าตามวัน และเวลาที่ทรงกำหนดเอง ประเพณีพระราชทานบรรดาศักดิ์นั้นมันถึงจะเล่าต่อไปนี้

ขุนนางไทยมารับข้าพเจ้าที่บ้าน และนำเข้าไปภายในพระราชวังเมื่อเราเดินเข้าไปห่างจากสี่หับญชรราวสี่สิบลวา ข้าพเจ้าและขุนนางผู้ใหญ่อื่นๆ หมอบลงราบกับพื้นถวายบังคมครั้งหนึ่งแล้ว คลานศอกและเข้าเข้าไปห่างจากที่ประทับประมาณยี่สิบลวา มีเจ้าพนักงานพระราชพิธีคู่หนึ่งคลานศอกและเขานำหน้าข้าพเจ้าเมื่อเข้าไปถึงที่ที่กำหนดไว้ แล้วเราคุกเข่าขึ้นเอามือพนมเหนือศีรษะ แล้วก้มศีรษะลงราบกับพื้นถวายบังคมเป็นครั้งที่สอง พอเข้าไปใกล้สี่หับญชรเราถวายบังคมอีกเป็นครั้งที่สาม เสร็จแล้วพระราชทานหมาก มีพระราชกระแสว่า “เรารับเจ้าไว้ในราชการของเรา”

หมากนั้นเป็นบำเหน็จความชอบ สำคัญที่พึงพระราชทานแก่พสกนิกร มันเป็นผลไม้ชนิดหนึ่ง เปลือกสีเขียวประกอบกันเป็นเส้นๆ ทั้งนั้นและมีน้ำฝาด คนไทยผ่าหมากออกเป็นสี่ซีก เอาปูนทำด้วยเปลือกหอยทาใบพลู อันเป็นใบของ ต้นไม้เลื้อยชนิดหนึ่งแล้วรับประทานรวมกันกับหมากคนไทยชอบเคี้ยวหมากมาก

การพระราชทานบรรดาศักดิ์นั้นจบลงเช่นเดียวกันกับแรกเข้ามาเราคลานศอกและเข้าถอยออกมา และถวายบังคมสามครั้งค่อยๆ ถอยหลังออกมา ตาจับอยู่ที่ประทับ ณ สี่หับญชร

เมื่อถอยออกมาถึงที่เดิมแล้ว สมุหพระราชพิธีมอบหีบกับตลับและกล่องทาสีแดงสำหรับบรรจุหีบหานั้น หีบนั้นขนาดเล็กทำด้วยทองและเงิน บางมาก แกะเป็นรูปมังกร ในหีบนั้นมีตลับทองบาง ๆ สองใบ ตลับหนึ่งสำหรับใส่หมาก และอีกตลับหนึ่งสำหรับใส่พลูและยังมีเต้าปูนกับพายเล่มหนึ่งทำด้วยทองและมีคด้ามทองสำหรับเจียนหมากด้วย

มอบให้เสร็จแล้ว ขุนนางที่ไปรับข้าพเจ้าที่บ้านนั้นเอามือพนมที่หน้าอกแล้ว ก้มศีรษะลงพูด คำอวยพรสอง สาม คำตามประเพณี แล้วพาข้าพเจ้าไปส่งถึงที่บ้าน ภายหลังเข้าเฝ้าแล้วยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ส่งผ้าเยียรบับลายดอกไม้ทองของมัธยมประเทศมาเป็นของพระราชทานอีกสองผืน กว้างพอสำหรับเย็บเป็นเสื้อได้สองตัว

ที่พระนารายณ์มหาราชทรงพระเมตตากรุณาข้าพเจ้ามากถึงปานฉะนี้ ก็ยังทำให้วิษเณตร์ธิดาข้าพเจ้ามากขึ้นเขาไม่รังรองที่จะลงมือกำจัดข้าพเจ้าอีกต่อไป โดยเหตุที่เขาไม่สามารถที่จะเพ็ดทูลให้ทรงระแวงข้าพเจ้าได้ เขาจึงตกลงใจที่จะวางยาพิษข้าพเจ้า เพื่อนของข้าพเจ้าคนหนึ่งมาบอกให้รู้ตัวก่อน ตั้งแต่นั้นมาข้าพเจ้าจึงรับประทานอาหารแต่ที่บ้านของข้าพเจ้าเท่านั้น

ที่ข้าพเจ้าไม่ไปรับประทานอาหารกับวิษเณตร์นั้นย่อมทำให้เขาสงสัยว่าข้าพเจ้ารู้เบาะแสว่าเขามีอุบายที่จะทำกับข้าพเจ้าอย่างไร แต่ถึงเช่นนั้นเขาหาเปลี่ยนความคิดที่จะทำร้ายข้าพเจ้า

ไม่ วันหนึ่งข้าพเจ้าป่วยเป็นไข้ เขาไม่รู้ว่าข้าพเจ้าเจ็บเขาได้หา
นมชั้น ซึ่งเขารู้ว่าข้าพเจ้าชอบมากส่งมาให้ เมื่อข้าพเจ้ามีอาการ
ปรกติ ข้าพเจ้าหาแกะต๋องของที่วิษเณทร์ส่งมาให้ แต่วิษเณทร์
มีความเลินเล่อที่ได้มอบนมชั้นนั้นไว้แก่คนใช้ของข้าพเจ้า คนใช้
สี่คนได้กินนมชั้นเข้าไปแล้วตายทันที ข้าพเจ้าได้เล่าข้อความนี้แก่
ท่านเจ้าคณะเคอะเมเตลโลโปลิส ท่านบอกข้าพเจ้าว่าท่านไม่ทราบ
ว่าจะมีอะไรที่จะแก้ยาพิษชนิดนี้ได้ เคือนให้ข้าพเจ้ามอบกาย
ถวายชีวิตไว้แก่พระผู้เป็นเจ้า เป็นใหญ่ในสกลโลกและให้ระวังตัว
จงมาก

เมื่อวิษเณทร์พยายามที่จะทำร้ายข้าพเจ้าครั้งแรกนี้ ไม่
สำเร็จ เขาจึงคิดที่จะแยกก้ายข้าพเจ้าไปเสียจากพระราชสำนัก
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพระราชอาณาจักรในครั้งนั้นให้โอกาสเขา
ช่วยในการที่จะจัดให้ข้าพเจ้าไปไกลจากพระนครนั้น เขามีความ
มุ่งหมายที่จะให้ข้าพเจ้าไปตายเสียด้วย เขามีความเกลียดชัง
รอบคอบที่จะหาทางให้ข้าพเจ้าไปจนได้และเชื่อว่าข้าพเจ้าคงจะเอา
ชีวิตรอดไปไม่ได้ เหตุการณ์ที่มีขึ้นและเขาฉวยโอกาสอย่างไหน
ก็จะกล่าวต่อไป

เจ้าแหม่มกัจะสันตนหนึ่งเห็นความก่อกวนของชาว
วิลันดาเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในประเทศนี้ มีพรรค
พวกตามมาด้วยสามร้อยคน เมื่อมาถึงเจ้าแหม่มคนนั้นยอมสวามิภักดิ์
แก่พระนารายณ์มหาราช พระนารายณ์มหาราชทรงเห็นภาวะอัน

นำสมเพชของชาวมักกะสัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินแห่งหนึ่งให้ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่กับคนที่อพยพมานั้นตามโบราณราชประเพณี

เจ้าแขมมักกะสันคนนี้ไม่ชอบอยู่เยียบๆ เป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูงไม่ยอมอยู่เป็นปรกติสุข ได้สมรู้ร่วมคิดกันกับเจ้าเขมร เจ้าแขมกลายูและเจ้าจาม จะจับพระนารายณ์มหาราชสำเร็จโทษเสียและแบ่งประเทศนี้ให้เป็นสมบัติของพรรคพวกตน โดยเหตุที่พวกกบฏเหล่านี้ถือศาสนาอะหะหมัด จึงพร้อมใจกันจะจับชาวโปรตุเกสและญี่ปุ่นที่นับถือคริสต์ศาสนาฆ่าเสียไม่ให้เหลือสักคนเดียว วิชเยนทร์ได้ทราบว่ามีคนสมรู้ร่วมคิดกันจะก่อการจลาจลโดยตลอด แม้วันที่จะลงมือก่อการกบฏก็ทราบ จึงเข้าเฝ้าเรียนพระราชปฏิบัติแล้วมีบัญชาสั่งให้เตรียมการป้องกันพระราชอาณาจักร

โอกาสใดที่จะให้ข้าพเจ้า ไปเสียจาก พระราชสำนักนี้ก็ไม่เหมาะยิ่งกว่าครั้งนี้ โดยเหตุที่ข้าพเจ้ามีตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองบางกอกซึ่งเป็นเมืองที่มั่นคงสำคัญแห่งหนึ่ง จะทิ้งไว้ไม่ให้มีผู้ปกครองตำแหน่งในเวลาฉุกเฉินเช่นนี้ย่อมมีอันตรายมาก ข้าพเจ้าจึงได้รับคำสั่งให้ลงไปเมืองบางกอก โดยปัจจุบันทันด่วน ให้สร้างป้อมปราการให้แล้วเสร็จโดยเร็ว ให้เกณฑ์ทหารไทยให้ได้จำนวนสองพันคน และฝึกหัดทหารให้ชำนาญตามยุทธวิธีฝรั่งเศส

เพื่อชดเชยการใช้จ่ายให้ สมกันกับ ตำแหน่ง หน้าที่ นายพลเอกวิชเยนทร์ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุมัติให้จ่ายเงินให้ข้าพเจ้าร้อยชั่ง ซึ่งเป็นเงินเท่ากันกับหมื่นห้าพันลิฟรของเงินตราต่างประเทศของเรา แต่ข้าพเจ้าได้รับเพียง (หนึ่งพันเอคูส์) ยี่สิบชั่งเท่านั้นนอกนั้นวิชเยนทร์แก้ตัวว่าจ่ายให้ยังไม่ได้ เพราะว่าไม่มีเงินสำรองไว้เชาขอบแต่ไปส่งจ่ายไว้เท่านั้น และให้กำนันสัญญาว่าถ้าเรือสำเภาก็จะมาจากประเทศจีนมาถึง เขาจะจ่ายเงินที่ขาดอยู่อีก (หนึ่งหมื่นสองพันลิฟร) แปรสิบชั่งให้^(๑)

โดยเหตุที่มีพระราชประสงค์ที่จะให้ประชาชนพลเมืองเชื้อฟังและนับถือข้าพเจ้า ไต่โปรตเกล้าฯ ให้ส่งเพชรฆาต ๔ คนไปพร้อมกันกับข้าพเจ้าด้วย แต่ข้าพเจ้ามีอำนาจเพียงส่งให้ลงโทษเพียงเท่านั้นเพราะว่าตามปรกติการ พระมหากษัตริย์หรือบางคราวสมุหนายกเท่านั้นให้ลงพระราชอาญาหรือให้ลงโทษประหารชีวิตได้

ข้าพเจ้าได้ลงไปบางกอกโดยที่ไม่ทราบว่ามีคนสมรู้ร่วมคิดกันจะก่อการกบฏเมื่อไร และไม่ทราบว่าจะส่งข้าพเจ้าไปทำอะไรแน่ วิชเยนทร์ทราบความดีถ้วนแม้วันที่พวกกบฏประชุมกันเป็น

(๑) เงินตราฝรั่งเศสหนึ่งมื้อตราดังนี้ ๒๐ โซลเท่ากับ ๑ ลิฟร (ซึ่งต่อมาภายหลังเรียกว่าแฟรงค์) ๓ ลิฟร เท่ากับ ๑ เอคูส์ ตามความในจดหมายเหตุร้ายวันของท่านเจ้าวัดเดอะซัวส์ บันทึกความจำและหนังสือเรื่องประเทศไทยของราชทูตฝรั่งเศส เดอะลา ดูแบร์ก็มีกล่าวต้องกันว่า ๕๐ เอคูส์เท่ากับ ๑ ชั่ง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงจัดเป็นเงินไทยลงในบันทึกความจำนี้

ครั้งสุดท้ายก็ถึงหูเขา เขาจึงกำหนดวันจัดการให้ข้าพเจ้าลงไป
บางกอก เพื่อจะได้ตกไปอยู่ในเงื้อมมือของพวกกบฏ ในเวลา
ข้าพเจ้าเดินทางไปนั้นพวกกบฏก็ประชุมกัน และไม่ทราบว่
เหตุไรคนเหล่านั้นยอมให้ข้าพเจ้าผ่านลงไปได้ ความมุ่งหมาย
ของพวกเขมมกัจะสันนั้นจะก่อการกบฏในวันรุ่งขึ้นที่ข้าพเจ้าไป
ถึงหรืออย่างช้าก็วันหนึ่งภายหลังวันรุ่งขึ้น

เมื่อไปถึงบางกอกข้าพเจ้าต้องผจญอันตรายอีกอย่างหนึ่ง
คือเมื่อแรกวิชเยนทร์ได้ข่าวว่าจะมีผู้ก่อการกบฏ เขาได้ส่งคน
คนหนึ่งลงไปก่อนโดยที่ไม่ได้บอกให้ข้าพเจ้าทราบเลย ให้จัด
การปล่อยทหารโปรตุเกสที่ศาลอัยการศึกได้ลงโทษจ้องจำทำงาน
หนัก เขาสั่งให้พวกโปรตุเกสรวบรวมกันเป็นกองทหารคงเดิม
และให้เรียกนายทหารที่ถูกเนรเทศไปแล้วนั้นเข้าประจำการด้วย

ในการที่ส่งตัวข้าพเจ้าลงไปเมืองบางกอกโดยที่ไม่ได้บอก
ให้ทราบสักคำเดียวว่ามีการเปลี่ยนแปลงในกองทหารคงนี้ ก็เท่า
กันกับมดมีมดตืนข้าพเจ้าไปมอบให้แก่ศัตรูของข้าพเจ้า เมื่อลง
ไปถึงเมืองนั้น ข้าพเจ้าได้เห็นคนที่ข้าพเจ้าได้สั่งให้จำตรวนไว้
กลับมาแบกอาวุธอีก ก็เข้าใจทันทีว่าวิชเยนทร์คิดทำกลอุบายไว้
อย่างไร แต่ความทารุณร้ายกาจของเขานั้นหาทำให้ข้าพเจ้าวิตกไม่
ข้าพเจ้าได้ระมัดระวังตัวเต็มที่แต่เริ่มแรกแล้ว ข้าพเจ้าได้พูดจา
เอาใจเอื้อเฟื้อเพื่อทั้งนายและพลทหาร คือให้อาหารแก่พลทหารกิน
ให้อุ้มและพูดกับนายทหารเมื่อมีการจำเป็นที่จะต้อง พูดตามหน้าที่

ฉลาดทำดังนี้ไม่ช้าเขาก็นับถือข้าพเจ้าเป็นผู้บังคับบัญชาการของเขา ผู้ที่เคยเป็นศัตรูแต่ก่อนนี้ก็กลับมาเป็นมิตรรักใคร่กันโดยความจริงใจและสัจยสุจริต

วิชเยนทร์ยังไม่พอใจแต่เพียงกำจัดข้าพเจ้าไปได้จากพระราชสำนักเท่านั้น ยังแค้นที่ข้าพเจ้าไม่ประสบเหตุร้ายตามความมุ่งหมายของเขา เขาจึงลงมือวางดักไว้อีกดักหนึ่งซึ่งเขาเชื่อแน่ว่าข้าพเจ้าคงจะรอดพ้นไปไม่ได้เป็นแน่ ข้าพเจ้าคงติดดักนั้นแน่นอนทีเดียว ถ้าพระผู้เป็นเจ้าผู้เป็นใหญ่ในสกลโลกไม่ทรงอารักขา เตะพระบารมีข้าพเจ้าหลีกเลียงไม่ได้รับความบาดเจ็บแม้สักนิดเดียว นอกจากความเหน็ดเหนื่อยแล้ว มีคนเลือนองหลายคนคงจะเล่าต่อไปนี้

ต้นหนเรือสำเภาลำหนึ่งซึ่งเข้ามาทำการค้าขายในประเทศนี้จากเกาะมัทกะสันได้เป็นพรรคพวกร่วมคิดการกบฏด้วยคนหนึ่งคนคนนั้นเห็นว่าการก่อการจลาจลจะไม่สำเร็จจึงหนีลงไปในเรือตั้งใจไว้ว่าถ้ามีโอกาสเหมาะจะกลับออกไปบ้านเกิดเมืองเดิมของเขา หรือยอมสละชีวิตถ้ามีใครใช้กำลังไปจับตัวเขาเพื่อให้มีศัตรูน้อยลง วิชเยนทร์มีความประสงค์จะแยกคนคนหนึ่งจากพวกกบฏอื่น ๆ จึงทำหนังสือเบิกทางยอมให้ต้นหนเรือสำเภากับกะลาสีอีก ๕๓ คน ออกไปจากประเทศนี้และไม่ขัดข้องที่จะหนีไปได้

ต้นหนเรือสำเภานั้นดีใจที่วิษเณทร์จะออกหนังสือเบิกทางให้จึงไม่รังรองที่จะรับหนังสือเบิกทางนั้น ในขณะที่เดียวกันนั้น วิษเณทร์เห็นว่ามีโอกาสเหมาะที่จะแยกศัตรูและทำลายข้าพเจ้า กว๋ย จึงให้คนเชิญกระแสดพระบรมราชโองการมายังข้าพเจ้าว่าให้เอาโซ่ซึ่งกลางแม่น้ำกันไม่ให้เรือสำเภาผ่านไป วิษเณทร์ให้คนของเขายกข้าพเจ้าว่าต้นหนและกะลาสีเรือสำเภานั้นเป็นพรรคพวกกบฏ และสั่งว่าอย่าเคารพหนังสือเบิกทางนั้น ที่เขาออกหนังสือเบิกทางก็เพื่อหลอกลวงพวกกบฏให้ตายใจและให้อ่อนน้อมเท่านั้น

คำสั่งนั้นยังมีความเพิ่มเติมอีกว่า เมื่อเรือสำเภามาถึงโซ่แล้วให้ข้าพเจ้าขึ้นไปบนเรือ ทำบัญชีสินค้าที่บรรทุกกลงไปในเรือลำนั้นโดยถี่ถ้วน เมื่อทำบัญชีเสร็จแล้วให้จับตัวต้นหนและกะลาสีทั้งปวงจองจำไว้จนกว่าจะมีคำสั่งมาใหม่ นอกจากนี้ยังมีความอีกข้อหนึ่งว่าห้ามเป็นอันขาดไม่ให้ข้าพเจ้าเล่าข้อความนี้แก่ผู้หนึ่งผู้ใด ราชการแผ่นดินให้ถือว่าคำสั่งที่ได้รับไว้นั้นเป็นความลับอย่างยิ่ง ที่วิษเณทร์สั่งให้ข้าพเจ้าปฏิบัติการเป็นระยะไปตามลำดับโดยพิศดารเช่นนี้ ก็ไม่ผิดกันกับมัดตัวข้าพเจ้าไปส่งโรงฆ่าสัตว์

ข้าพเจ้ารอเรือสำเภาลำนี้อยู่เป็นเวลานาน ก็ยังไม่มีท่าทางว่าจะมาถึง ข้าพเจ้าจึงหาความเพลิดเพลินใจในการฝึกหัดทหารที่ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้เกณฑ์มา หน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย

มานั้นไม่ยากลำบากเลย การเกณฑ์ทหารในพระราชอาณาจักรนี้
ทำได้เร็วและง่ายคายมาก เพราะว่าพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่ง
พระราชอำนาจสิทธิขาด ผู้ว่าราชการเมืองเพียงแต่อ้างกระแส
พระบรมราชโองการว่าเป็นการดีการงามแก่คนทั่วไปเท่านั้น
ราษฎรที่เป็นคนว่านอนสอนง่าย ก็พากันมาหาข้าพเจ้าและเชื่อ
ฟังคำสั่งโดยไม่บ่นสักคำเดียวเลย

ข้าพเจ้าจัดทหารที่เกณฑ์มานั้นเป็นกอง กองละ ๕๐ คน
ทุกกองมีนายทหารผู้นำคือ นายร้อยเอก ๑ นายร้อยโท ๑ นาย
ร้อยตรี ๑ นายสิบเอก ๒ นายสิบโท ๔ และนายสิบตรี ๔
ข้าพเจ้าตั้งใจฝึกหัดทหารเหล่านี้โดยเต็มความสามารถ ด้วยความ
ช่วยเหลือของทหารชาติโปรตุเกสที่รู้ภาษาไทย และชาวฝรั่งเศสผู้
หนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าตั้งให้เป็นนายสิบเอก ไม่ถึงสิบวันทหารเหล่านั้น
ก็เลียนถ่ายแบบได้เรียบร้อยดี เข้าแถว แยกแถว ยืนยามและ
เปลี่ยนยามได้คล่องแคล่วเหมือนทหารฝรั่งเศส

ข้าพเจ้าได้พูดแล้วว่าคนไทยเป็นคนว่านอนสอนง่ายเพราะ
ฉะนั้นจะสั่งให้ทำอะไรก็ทำตามความต้องการ ทหารสอง
พันคนนี้ได้รับความฝึกหัดและมีวินัยดี ไม่ผิดกว่าทหารทั้งปวง

ข้าพเจ้ารอคอยพวกมกกะสันอยู่เป็นนิตย์ โดยเหตุที่ไม่มี
ลูกที่จะจำคนเหล่านั้น ข้าพเจ้าจึงสร้างคุกขึ้นคุกหนึ่ง อยู่ติดกัน
กับเชิงเนินของบ້อมที่สร้างขึ้นใหม่ คุกนี้มีเสาขนาดโตล้อมรอบ

ทำเนียบไม่ต้องใช้ผู้คุมหลายคน และโทพซังนักโทษได้
ประมาณห้าสิบคน

เรือสำเภาลำนั้นมาถึงบางกอกยี่สิบวัน ภายหลังที่ข้าพเจ้า
ได้รับคำสั่ง แต่ตลอดเวลานั้นข้าพเจ้าได้เอาโซ่ขึงตึงกันทางเรือไว้
ทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะเกรงว่าเรือลำนั้นจะล่องลงมาไม่
ทันรู้ตัว แผนการที่ข้าพเจ้ากะไว้เพื่อปฏิบัติตามหน้าที่นั้น ผิด
แผกจากคำสั่งของวิเชยน์ทร์บ้าง โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เป็น
การปลอดภัยและไม่สมกันกับเกียรติยศของข้าพเจ้าที่จะขึ้นไปบน
เรือลำนั้น ด้วยว่าพวกมกกะสันมีอำนาจสิทธิ์ขาดและเป็นใหญ่อยู่
บนเรือ ข้าพเจ้าจึงตั้งใจไว้ว่าจะเรียกคนเหล่านั้นให้ลงจากเรือขึ้น
มาบนบก แล้วลงมือจับทันทีที่เสร็จแล้วข้าพเจ้าจะขึ้นไปบนเรือและ
ทำบัญชีสินค้าตามความประสงค์ของวิเชยน์ทร์ เมื่อคิดดังนี้แล้ว
ข้าพเจ้าสั่งให้ส่งทหารไปซุ่มไว้ในที่ต่าง ๆ ตามที่พวกแขก
มกกะสันจะเดินมาและให้ล้อมจับคนเหล่านั้น เมื่อข้าพเจ้าให้
อาณัติสัญญาณสั่งให้จับ

ครั้นเรือสำเภามาถึงตำบลที่ซึ่งโซ่ไว้ ทันหนเรือเห็นว่า
เรือผ่านไปไม่ได้ จึงขึ้นมาบนบกกับกะลาสี ๗ คน และขอมา
พูดกันกับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าให้พาคนเหล่านั้นมาหาที่บ่อมปรการ
เก่า ข้าพเจ้ายืนคอยรับเขาอยู่ได้ปะรำ ที่ข้าพเจ้าให้สร้างขึ้นด้วย
ไม้ไผ่บนหอรบหอหนึ่งทางด้านที่จะออกไปจากหอรบนั้นเอาม่าน
ผืนใหญ่กันไว้

เมื่อพวกแขกมกกะสันเข้ามาในปะรำ ข้าพเจ้าก็ต้อนรับตามอัธยาศัยไมตรี และให้นั่งลงรอบโต๊ะ ที่ตามเวลาปกติใช้สำหรับตั้งอาหารให้ข้าพเจ้ารับประทานกับนายทหารอื่น ๆ ข้าพเจ้าถามทันหนเรือสำเภามาจากไหนและจะไปไหน เขาตอบว่าเขามาจากกรุงศรีอยุธยา จะกลับไปเกาะมกกะสัน และในเวลาเดียวกันนั้นเขายื่นหนังสือเบิกทางให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าทำเป็นตรวจดูหนังสือเบิกทางแล้วพูดว่า หนังสือนี้เรียบร้อยดีแต่โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเป็นชาวต่างประเทศ ฟังจะมารับราชการเมื่อเร็ว ๆ นี้ ข้าพเจ้าจะต้องระมัดระวังให้ยิ่งกว่าผู้อื่นและไม่ทำอะไรไปให้ผิดจากคำสั่ง เนื่องจากเรื่องที่มีผู้สมรู้ร่วมคิดกันจะก่อการกบฏตามที่ทันหนก็คงจะทราบติดอยู่แล้ว ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ห้ามไม่ให้คนไทยและคนหนึ่งคนใดออกไปจากพระราชอาณาจักวัน ทันหนตอบข้าพเจ้าว่าในเรือสำเภานั้นมีแต่แขกชววมกกะสัน ข้าพเจ้าพูดว่าข้าพเจ้าไม่มีความสงสัยในถ้อยคำของเขาเลย แต่โดยเหตุที่ข้าพเจ้าอยู่ท่ามกลางคนไทย ซึ่งคอยสังเกตดูข้อปฏิบัติของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอให้ทันหนส่งคนที่อยู่ในเรือนั้นขึ้นมาบนบกเพื่อป้องกันไม่ให้ทางราชการตำหนิโทษข้าพเจ้าว่ามีความเลินเล่อ ข้าพเจ้าพูดต่อไปว่าเมื่อข้าพเจ้าตรวจดูเห็นว่าคนเหล่านั้นเป็นชาวแขกมกกะสัน ก็จะยอมให้กลับไปลงเรือ ปลดโซ่ที่ขึงไว้กลางแม่น้ำและปล่อยให้เรือผ่านไปสู่แห่งหนใด ๆ ได้ตามชอบใจ

ทันหนเรือสำเภาผู้นั้นตอบข้าพเจ้าโดยไม่ยับยั้งว่าเขาเห็นชอบด้วย เขาจะให้กะลาสี่ขึ้นมานบนบก แต่ต้องมีอาวุธติดมือมาด้วย ข้าพเจ้าจึงอุหน้ำเขา หัวเราะพลางแล้วพูดว่า “เวลานี้เราทำสงครามกันอยู่หรือ” ทันหนตอบว่า “เราไม่ได้ทำสงครามกันจริงอยู่ แต่กรีซที่ข้าพเจ้าเห็นอยู่ข้างตัวนี้เป็นอาวุธที่เราติดอยู่กับตัวเสมอ เป็นเครื่องหมายอันมีเกียรติที่ประจำตัวเรา และเราไม่ยอมวางอาวุธนั้นให้ได้รับความอับยศ” เมื่อเขาอ้างสาเหตุนั้น ข้าพเจ้าไม่ได้พูดอะไรอีกต่อไป ยอมให้พวกแขกมกักระสันมีอาวุธนั้นมาด้วย นึกเสียว่าอาวุธนั้นไม่น่ากลัวเลย แต่การหาเป็นเช่นนั้นไม่มันเป็นอาวุธที่ร้ายกาจมากดังที่ข้าพเจ้าได้เห็นด้วยตาเอง

กรีซนั้นเป็นมีดแหลมชนิดหนึ่ง ยาวประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว^(๑) และที่ต่อกับท้านั้นกว้างประมาณนิ้วครึ่ง^(๒) รูปคดเหมือนระลอกในกระแสน้ำ ปลายแหลมคล้ายลันงู ทำด้วยเหล็กกล้า ทั้งสองข้างคมเหมือนมีดโกน เหน็บไว้ในฝักซึ่งทำด้วยไม้

ทันหนได้ใช้คนของเขาสองคนไปตามพวกกะลาสี่ที่เหลืออยู่ในเรือสำเภาลำนั้น ข้าพเจ้าได้ให้จัดหาน้ำชามาเลี้ยงเขาในระหว่างเวลาที่คอยคนมารายงานว่าพวกกะลาสี่ได้ขึ้นมานบนบกแล้วในเวลาเดียวกันนั้นข้าพเจ้าก็คิดว่าจะมีคำสั่งให้จับคนเหล่านั้น

(๑) ตันฉบับว่าชาวหนึ่งปีเอท์ Pieb ซึ่งเท่ากับ ๓๓ เซนติเมตร หนึ่งคืบเท่ากับ ๕๒ เซนติเมตร ข้าพเจ้าจึงประมาณว่าคงยาว ๑ คืบ ๔ นิ้ว

(๒) ตันฉบับว่ากว้างปุตกรัง Pouce ปุตหนึ่งเท่ากับ ๐.๐๒๕๕ มิลลิเมตร เหตุฉะนั้นจึงคำนวณว่าคงกว้างราวหนึ่งนิ้วครึ่ง

โดยเหตุที่พวกกะลาสีมาชักว่าความคาดหมายของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงลุกขึ้นยืน ทำที่พูดว่ามีฐานะที่จะต้องสั่งการบางอย่าง ข้าพเจ้าขอให้ขุนนางไทยผู้หนึ่งที่อยู่ในที่นั้นให้นั่งเป็นประธาน แทนตัวข้าพเจ้า ข้าพเจ้าบอกว่าจะรีบกลับมาในเวลาไม่ช้า

คนไทยที่คอยสังเกตการณ์อยู่ในที่นั้น ไม่เข้าใจว่าเหตุไร ข้าพเจ้าจึงจกทหารไปซุ่มไว้ในที่ต่าง ๆ เมื่อข้าพเจ้าออกไปจาก ปะรำแล้ว ข้าพเจ้าพบนายทหารโปรตุเกสแก่คนหนึ่งเป็นคนซื่อ สัตย์คึกคัก ข้าพเจ้าได้ตั้งให้เป็นนายพันตรี ยืนรอคอยฟังคำสั่ง ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าพูดว่า “จงไปบอกพวกเรว่าเมื่อพวกแขก มักกะสันผ่านตำบลที่เราจกทหารซุ่มไว้ ให้ตรงเข้าล้อมปลดอาวุธ และจับตัวไว้จนกว่าจะมีคำสั่งมาใหม่”

นายทหารโปรตุเกส ผู้นั้นตกใจที่ได้ยินข้าพเจ้าพูดดังนั้น จึงตอบว่า “ขอรับพระทานโทษ ที่ท่านสั่งเช่นนั้นไม่มีใครจะ ปฏิบัติตามได้ท่านไม่รู้จักแขกมักกะสันเหมือนตัว ข้าพเจ้ารู้จักมัน ข้าพเจ้าเกิดมาในบุรพทิศประเทศรู้จักมันดีขอให้เชื่อถ้อยคำ ข้าพ- เจ้าเถิด คนเหล่านี้หายอมแพ้ง่าย ๆ ไม่ ต้องฆ่ามันเสียก่อน จึงจะจับตัวมันได้ ข้าพเจ้าขอเรียนให้ทราบด้วยว่า ถ้าท่านทำ ทำทางที่จะจับมันหนที่อยู่ใประรำนั้น เขาและคนของเขาจะฆ่า พวกเราไม่ให้เหลืออยู่สักคนเดียว”

ข้าพเจ้าไม่ได้ตรึงครองคำเตือนของนายทหารโปรตุเกสผู้นั้นตามควรแก่กาล ขึ้นที่จะทำตามแผนการที่ข้าพเจ้าได้ดำริไว้

นึกเสียว่าคงจะไม่ยากลำบากอะไรเลย จึงสั่งข้าไปว่าให้ไปบอกทหารตามคำสั่งของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเชื่อว่าก่อนที่จะแตกมักจะสั่นจะถูกฆ่าตาย มันควรจะต้องทวนคิดเสียหลายหนแล้ว นายทหารโปรตุเกสผู้นั้นเดินไป สีนหน้าเศร้าหมอง พูดว่า “ขอให้ท่านระมัดระวังตัวให้มาก มันคงฆ่าท่านเป็นแน่ เชื่อข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าเตือนโดยความหวังดีแท้ ๆ”

คราวนี้ข้าพเจ้าทำตามคำเตือนของนายทหารผู้นั้นเพื่อให้เป็นการเสี่ยงโชคอย่างหนึ่งอย่างใด ข้าพเจ้าเลือกทหารไทยได้ยี่สิบคนสั่งให้ตามข้าพเจ้ามาทางค้ำที่จะเข้าไปในหอรบ ให้ถือหอกเป็นอาวุธสิบคนและอีกสิบคนถืออาวุธปืน ข้าพเจ้าให้รู้ความที่กันปะรำอยู่นั้นแล้ว เดินเข้าไปสั่งให้ขุนนางไทยผู้หนึ่งไปบอกต้นหนแขกมักจะสั่นว่าข้าพเจ้ามีความเสียใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้รับคำสั่งให้จับตัวเขาแต่ขอให้เชื่อเถิดว่าข้าพเจ้าจะเลี้ยงดูเขาเป็นอย่างดี ตีตลอดเวลาถูกคุมขัง

ขุนนางไทยผู้นำสมเพชคนนั้น ซึ่งเป็นล่ามของข้าพเจ้า ได้ปฏิบัติตามคำสั่งของข้าพเจ้า พออัปากพูดคำแรกแขกมักจะสั่นหกลิ้นนั้นโยนหมวกลงที่พื้น ชักกริชออกจากฝัก กระโจนเข้ามาคุ่มจักรราชแทงและฆ่าล่ามกับขุนนางไทยอีกหกคนซึ่งอยู่ในปะรำนั้น ข้าพเจ้าถอยออกมาสมทบทหารไทยที่มีอาวุธอยู่ในมือ ข้าพเจ้าฉวยหอกได้เล่มหนึ่งแล้วสั่งให้ทหารยกปืนยิงกราดไป

แขก มัก กะ สัน คน หนึ่ง วัง ตรง เข้ามา จะ ทำ ร้าย ขำพเจ้า
 ขำพเจ้าเอาหอกแทงท้องของมัน มันหารู้สึกเจ็บไม่ กันเข้ามา
 ทั้งปลายหอกที่มติดอยู่ในตัวเช่นนั้น มันพยายามโดยสุดกำลังที่จะ
 เข้ามาแทงขำพเจ้าให้จนได้ มันคงแทงขำพเจ้าตายเป็นแน่ ถ้า
 ทหารไทยคนหนึ่งไม่ป้องกันไว้ได้ ขำพเจ้าได้แต่ถอยหลังไปและ
 เอาหอกที่มติดอกมันไว้ ไม่กล้าที่จะถอนหอกออกมาแทงมันอีก
 ในที่สุดทหารหอกคนอื่น ๆ ได้มาช่วยขำพเจ้า และฆ่าแขกมัก-
 กะสันคนนั้น

ในจำพวกแขกมักกะสันบ้าหอกคนนั้น เราฆ่าเสียสี่คน
 อีกสองคนถึงแม้ว่าบาดเจ็บมากได้กระโดดลงจากบ่อหนีไปได้
 ความกล้าหาญหรือจะเรียกว่าความบ้าของแขกมักกะสันหอกคนนั้น
 พิสูจน์ให้เห็นว่าคำพูดของนายทหารโปรตุเกสมีมูลความจริง มัน
 ไม่ยอมให้จับเป็นได้ง่าย ๆ เมื่อคิดได้ดังนี้แล้ว ขำพเจ้าหวาด
 หวั่นว่าพวกแขกมักกะสันอีก ๔๗ คน ที่ขึ้นบกมาแล้วนั้น จะ
 อาละวาดอย่างไรอีก เมื่อมีความวิตกเช่นนั้น ขำพเจ้าเปลี่ยน
 คำสั่งที่ให้จับ เป็นตกลงให้ฆ่ามันเสียทั้งสิ้นเพราะว่าไม่มีทางอื่น
 ใดที่จะดีกว่านั้น คิดเช่นนั้นแล้วขำพเจ้าสั่งให้ไปตามทหาร และ
 ตัวเองก็ไปตามด้วยมาสมทบรวบรวมเป็นกองขึ้น

ในขณะนั้นแขกมักกะสันที่ขึ้นมานบนบกแล้ว เดินตรง
 มายังบ่อมปรการ ขำพเจ้าสั่งให้นายทหารชาติอังกฤษผู้หนึ่ง
 เป็นชั้นนายร้อยเอกซึ่งวิชเยนทร์ตั้งให้ เป็นผู้บังคับการกองทหาร

โปรตุเกส ๔๐ คน ให้ไปกั้นทาง อาย่ายอมให้แขกมกกะสันเดินเข้ามา ถ้ามันขึ้นเดินมาให้เอาปืนยิง ข้าพเจ้าจะรับนำทหารที่ระคมได้เท่าไรตามไปช่วยในเวลาไม่ช้า เมื่อนายทหารอังกฤษได้ห้ามแขกมกกะสันไม่ให้เดินต่อมามันก็หยุดอยู่หนึ่ง ๆ ในขณะนั้นข้าพเจ้านำทหารเดินไปเป็นระ เบียด เรียบร้อย มีหอกและปืนเป็นอาวุธครบมือ แต่จะไว้วางใจทหารพวกนี้นักก็ไม่ได้เพราะว่าเป็นทหารที่เกณฑ์มาใหม่ ๆ และยังไม่เคยชินกันกับการสงคราม

เราหยุดอยู่ห่างจากพวกแขกมกกะสันประมาณหนึ่ง เส้น ต่างฝ่ายต่างเจรจาซักถามความประสงค์ซึ่งกันและกัน ข้าพเจ้าสั่งให้บอกมันว่าถ้าอยากรจะกลับไปลงเรือสำเภาก็กลับไปได้ ข้าพเจ้าคิดว่า ถ้ามันยอมกลับไปลงเรือแล้วเราจะต้องเสียให้ตายทุกคนก็ได้ง่าย เพราะว่ามันไม่มีที่กำบังและไม่มีอาวุธปืนสักกระบอกเดียว มันตอบว่ามันยินดีจะกลับไปบนเรือ แต่ก่อนอื่นขอให้ส่งตัวต้นหนเรือของมันลงมาด้วย ถ้าไม่ได้ตัวก็ขึ้นมาแล้วก็จะไม่ขึ้นไปบนเรือ

นายทหารอังกฤษไม่ชอบพุกกัน ไปพุกกันมาอันเป็นการชักช้าเสียเวลา จึงใช้คนมาบอกข้าพเจ้าว่า เมื่อแขกมกกะสันไม่ยอมฟังเหตุผลของเรา เราจะจับมันมัดไว้ และยังไม่ทันรอฟังคำสั่งของข้าพเจ้า เชนำทหารตรงเข้าไปโดยที่ไม่ใช้ปัญญาตรองให้รอบคอบ

พอนายทหารอังกฤษกระตีกตัวจะก้าวหน้าไป แคมมักกะสัน ๔๗ คน ซึ่งนั่งยอง ๆ อยู่ตามขนบธรรมเนียมของมันลุกขึ้นยืนทันที แก้วรั้วพุง ของมันออกแล้วเอาฟันแซนซ้ายของมันเป็นโล่ มันยกแซนซ้ายนั้นบังตัว มือขวาชักกริชออกมาจากฝัก แล้วกระโจนเข้าหาพวกทหารโปรตุเกสก็ล้มหัวลงวิ่งถลันเข้าไปโดยแรง ทางทหารโปรตุเกสเนื้อขาดเป็นชิ้น ๆ ไป ก่อนที่พวกเรารู้ตัวว่ามันก็คืบ จากที่นั่นไม่ทันพักหยुकหายใจ มันแหวกทางวิ่งตรงมายังกองทหารที่อยู่ในบังคับบัญชาของข้าพเจ้า ถึงแม้ว่าข้าพเจ้ามีทหารกว่าหนึ่งพันคนถือหอกและปืน แต่ทหารเหล่านั้นไม่ทันรู้ตัว แคมมักกะสันเอากิริชแหวกท้อง ทหารเหล่านั้นพบคนใดก็ฆ่าคนนั้นจะไปทั้งซ้ายและขวา ล้มตายทับถมกันน่าสยงของพองชน

ในขณะที่ประชาชนพลเมืองแตกตื่นกันอยู่นี้ พวกเรากู้กันมาจนถึงกำแพงป้อมที่สร้างขึ้นใหม่ แคมมักกะสันซึ่งบ้าเลือดมากกว่าคนอื่น ๆ ได้ไล่ตามคนที่วิ่งหนี มันตามไปจนถึงคูที่อยู่ริมแม่น้ำใกล้ป้อมรูปสี่เหลี่ยมแล้ว ข้ามไปอีกข้างหนึ่งของป้อม ฆ่าใคร ๆ ที่ขวางทางมัน ไม่เลือกว่าเป็นเพศหญิงหรือชาย ผู้ใหญ่หรือเด็กเลือกคนองไป น่าสยงกลัว

ในภาวะอันยากลำบากเช่นนี้ ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะควบคุมทหารไว้ได้ และโดยเหตุที่ข้าพเจ้ามีหอกเป็นอาวุธอยู่ แต่เล่มเดียวข้าพเจ้าจึงเดินเลียบริมคูไป ตั้งใจไว้ว่าจะกระโดดลง

ไปในฤดู ถ้าแขกมักกะสันติดตามข้าพเจ้ามา ที่คิดดังนี้เพราะทราบว่าคุณนั้นเต็มไปด้วยเลน มันจะลุยโคลนมาโดยเร็วไม่ได้ ข้าพเจ้าจะต้องสู้มันก็ได้เปรียบกว่ามันมาก

แขกมักกะสันวิ่งผ่านข้าพเจ้ามาห่างประมาณสี่วา ไม่เห็นข้าพเจ้าเพราะว่ามันมุ่งแต่จะฆ่าคนที่อยู่ใกล้มันเท่านั้น ไม่มีคนอื่น ๆ สักคนเดียวคิดจะประชันหน้าเพื่อต่อสู้มันเลยเพราะว่าตกใจเกินไป ในที่สุดไม่เห็นทางหนึ่งทางใดที่จะเรียกทหารให้เข้ามารวมกันต่อสู้มันได้ ข้าพเจ้าจึงวิ่งไปทางประตูที่จะเข้าไปในป้อมปราการที่สร้างขึ้นใหม่ ซึ่งมีรั้วกันไว้เท่านั้น กระโดดข้ามรั้วแล้ว ข้าพเจ้าขึ้นไปบนป้อมหยิบปืนมายิงพวกแขกมักกะสัน ซึ่งอาละวาดอยู่ข้างล่าง เมื่อไม่มีใครที่มันจะฆ่าได้อีกแล้ว มันก็ถอยไปริมฝั่งแม่น้ำ มันปรึกษากันอยู่สักครู่หนึ่ง โทมนัสที่ไม่เห็นทางที่จะหนีรอดไปได้ มันจึงตกลงใจที่จะรบราฆ่าฟันกันต่อไป มันไปบนเรือสำเภา เอาไฟเผาเรือแล้วต่างคนก็ต่างฉวยโล่และหอกกลับขึ้นมานบนบกอีก พบใครก็ฆ่าเสียสิ้น

มันเอาไฟเผาโรงทหาร ซึ่งเป็นเรือนทำด้วยไม้ไผ่ แล้วเดินเลียบฝั่งแม่น้ำขึ้นไป ฟันและฆ่าใคร ๆ ไม่เลือกหน้าที่ขวางทางมัน ฆาตกรรมนี้ทำให้ประชาชนพลเมืองตัวสั่นขวัญหายมาก

ภาพที่ได้เห็นนั้นทำให้ข้าพเจ้าสลดใจมาก แค้นเคืองที่ได้เห็นพื้นดินเต็มไปด้วยซากศพคน ข้าพเจ้าจึงรวบรวมทหารปืนได้

ยี่สิบคนนำลงไปในเรื่องกัญญาลำหนึ่ง ให้พายเรือตามพวกแขก
มักกะสัน ได้ไปทันมันที่หนทางห่างจากป้อมปราการประมาณ
ร้อยเส้น ข้าพเจ้าสั่งให้เอาปืนยิงมันมันหลบไปห่างจากฝั่งแม่น้ำ
แล้ว เดินเข้าไปในที่รกชัฏ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีทหารมากพอที่จะ
ติดตามมันไป เพราะว่าพวกแขกมักกะสันมากกว่าพวกเรา จึงไม่
กล้าที่จะเข้าไปทำรบใกล้ๆ เหตุฉะนั้นจึงตกลงใจกลับมายังป้อม
ปราการ

ครั้นกลับมาถึงมีคนมารายงานว่าแขกมักกะสันหกคนที่
ข้ามคูไปอีกฟากหนึ่งนั้น ได้บุกรุกเข้าไปในวัดวัดหนึ่ง มาพระ
ภิกษุสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่ในวัดนั้นทั้งหมด กับขุนนางผู้ใหญ่ผู้อื่น
หนึ่ง ซึ่งมันเอากริชแทงคาติดตัวไว้ คนที่มารายงานข้าพเจ้านั้น
ได้นำเอากริชมาให้ข้าพเจ้าเป็นพยานด้วย ข้าพเจ้าจึงรีบไปที่วัด
นั้น นำทหารไปช่วยแปดสิบคน ให้ถือหอกทุกคน เพราะว่าทหาร
พวกนี้ยังไม่ชำนาญการใช้ปืน เมื่อข้าพเจ้าไปถึงวัดนั้น ได้ทราบ
ว่าคนไทยที่อยู่ในบริเวณวัดนั้นไม่มีอาวุธที่จะต่อสู้ได้ จึงต้องเอา
เพลิงเผาวัดนั้น

มีคนมารายงานข้าพเจ้าว่าพวกแขกมักกะสันได้หลบไป
จากวัดนั้นหนีเข้าไปหมอบอยู่ในทุ่งซึ่งเต็มไปด้วยหญ้ารกเกือบสอง
ศอกและทึบมาก ข้าพเจ้านำทหารเข้าไปในทุ่ง แยกออกเป็นสอง
แถวให้ร้องตะโกนเข้าไปว่าจะฆ่าคนใด ๆ ที่พยายามกระดิกตัวจะวิ่ง

บันทึกความจำของออกพระศักดิ์สงคราม

๑๓๓

หนี ทหารหอกของข้าพเจ้านั้นเดินแหวกทางเข้าไปช้า ๆ แต่เมื่อเห็นข้าพเจ้าเดินประชิดเข้ามา ก็มีใจกล้าขึ้น

ແຂກມັກກະສັນຄົນແກ່ທີ່ຮາບບໍ່ນັ້ນຂຶ້ນເຈັກຮົງຄຸກບ້າ ຈະນັ້ນຕັ້ງທ່າຈະກະໂຈນເຂົ້າແຫງທາງຫາກ ຫ້າພູເຈົ້າປ້ອງກັນໄວ້ໄດ້ ເອົາປືນຍິງຖູກຫຸ້ມນັ້ນລົ້ມລຽດຕາຍຕາທີ່ ທາງຂອງຫ້າພູເຈົ້າເຫັນດັ່ງນັ້ນ ໄມ່ ຫວາດຫຸ້ນຕ່າງຄົນຕ່າງຊ່ວຍກັນເອົາຫອກແຫງແຂກມັກກະສັນຕາຍອີກສີ່ ຄົນ ແຂກມັກກະສັນອື່ນນຳສມເພຈເລ່ານ້ຳຕູ່ສູ່ທ່ານອງເຄີຍວັກນ ຄື ມັນວິງຣີເຂົ້າມາຍອມຕາຍຕົກວ່າດອຍຫຼັງຫຼີ

ในขณะที่ข้าพเจ้าคิดจะกลับมาที่ป้อมปราการ มีคนมาบอกว่ายังมีແຂກມັກກະສັນຄົນທີ່ຫຍັງເລືອຍຢູ່ ມັນເປັນຄົນເດັກໜຸ່ມ ທີ່ໄດ້ຮຸ່ນຮາງໄທຍແລະທັງກຣົງຄຸກໄວ້ກັບຊາກສພ ເຮົາຈຶ່ງຍ້ອນກັບ ເຂົ້າໄປໃນພຸງຫຼັກກຸກອີກ ເພື່ອເອົາຕົວມັນໄດ້ ຫ້າພູເຈົ້າໄດ້ສັ່ງທາງ ວ່າຍ່າໃຫ້ຮ່າມັນໃຫ້ຈັບເປັນເພຣະວ່າມັນໄມ່ມີອາວຸ ແຕ່ທາງເລ່ານັ້ນ ເພີ່ມໂຫດມາກໄມ່ຟັງຄຳສັ່ງຂອງຫ້າພູເຈົ້າໃຫ້ຮາບຊັດເຈນ ເອົາຫອກ ແຫງມັນຕັ້ງພັນແຫ່ງ

กลับมาถึงป้อมแล้ว ข้าพเจ้าเชิญขุนนางไทยมาประชุม ประชุมหารือกันว่าทำอะไรต่อไป เราได้พร้อมใจกันตกลงว่า จะระดมทหารทั้งหมดที่มีอยู่แล้ว ติดตามศัตรูไปจนถึงที่เราทราบ ว่ามันหลบซ่อนอยู่ ข้าพเจ้าใคร่ทราบว่า จะมีจำนวนคนตายสักกี่ คน สอบสวนได้ความว่าในวันเคราะห์ร้ายนั้นมีคนของเราเสียชีวิต

ไป ๓๖๖ คน พวกมักกะสันตายเพียง ๑๗ คน คือถูกฆ่าบนบ้อม ๖ คน ที่วัด ๖ คน และในสมรภูมิต่อหน้าบ้อม ๕ คน

เวลาข้าพเจ้าเดินเข้าไปในปะรำ เพื่อพักผ่อนสักครู่หนึ่ง เพราะว่าได้รับความเหน็ดเหนื่อยมาก ข้าพเจ้าได้พบภาพที่ทำให้เศร้าสลดใจอย่างยิ่ง คัวยว่าไม่ได้คิดว่าจะได้เห็นเช่นนั้นเลย นอกจากชาคศพแซมมักกะสันและคนไทย ซึ่งไม่มีเวลาจะห้ามไปจากบ้อมได้ ข้าพเจ้าได้พบนายทหารหนุ่มผู้หนึ่ง นอนนิ่งอยู่ข้างเตียงนอนของข้าพเจ้า นายทหารหนุ่มชาวฝรั่งเศสผู้นี้ ชื่อ โบเรอะ-การท์ ซึ่งเดินทางมาพร้อมกันกับข้าพเจ้าและสมัครอยู่ในประเทศนี้ ข้าพเจ้าได้ตั้งให้เป็นนายพันตรีในกองทหารไทย เมื่อข้าพเจ้าเห็นเขานอนนิ่งอยู่เช่นนั้นก็เชื่อว่าตายแล้ว จึงมีความเศร้าโศกสลดใจเป็นอันมาก

แต่เรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ ผู้อ่านคงจะไม่เชื่อถ้อยคำของข้าพเจ้า เพราะว่าแท้จริงมันเป็นเรื่องที่คล้ายกันกับนิทานมากกว่าอย่างอื่น ข้าพเจ้าขอปฏิญาณให้คำมั่นสัญญาว่าข้าพเจ้าไม่ได้ต่อเติมแต่งขึ้นตามอำเภอใจเลย จะเขียนแต่ความจริงแท้ๆ เมื่อข้าพเจ้าเข้าไปใกล้เตียงนอน และตรวจดูร่างกายของนายทหารหนุ่มผู้นั้นแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่ายังมีลมหายใจอยู่ แต่พูดไม่ได้เสียแล้ว ที่ปากของเขานั้นมีน้ำลายเป็นฟอง ท้องแหะ ใต้พุงและกระเพาะอาหารทะลักออกมาข้างนอกห้อยอยู่ที่ตะโพก ไม่ทราบ

ว่าจะช่วยเหลืออย่างไร เพราะว่าไม่มียาและไม่มีแพทย์ ข้าพเจ้าจึงลองช่วยชีวิตของเขาตามสติปัญญาความสามารถของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าเอาไหมมาสนเข็มสองเล่มแล้ว ยกไส้ฟุ้งและกระเพาะเข้าไปในที่เดิมของมันในท้อง ข้าพเจ้าได้เย็บแผลตามทำนองที่ได้เคยเห็นมาและขมวดสองทบให้ติดกันไว้ เอาไขขาวมาตีแล้วเอาเหล้า “รั๊ก” ซึ่งเป็นเหล้า “โอเคอะวี” ชนิดหนึ่งผสมเข้าแล้วชะล้างคนปากเจ็บ ชะล้างอยู่ดังนี้ ต่อมาสิบวัน การรักษาพยาบาลของข้าพเจ้าเป็นผลสำเร็จ โบเรอะการที่รอดชีวิตมาได้ ความจริงเขาไม่มีไข้และไม่มีอาการที่ทำให้วิตกกังวลเลย ข้าพเจ้าสังเกตเห็นว่าเมื่อเวลาข้าพเจ้ายกไส้ฟุ้งและกระเพาะของเขาเข้าไปในท้องนั้น มันแห้งเหมือนกระดาษหนังสือจะนั้น และมีเลือดขึ้นๆ ติดอยู่ด้วย แต่ถึงเช่นนั้นก็หาเป็นอุปสรรคขัดขวางอย่างไรไม่ ไม่กี่วันเขาก็หายเจ็บได้

รุ่งขึ้นข้าพเจ้าได้รับรายงานว่ามีแขกมกกะสันอีกคนหนึ่ง ในจำนวนหกคนที่มาอาละวาดอยู่ในประจันนั้นยังไม่ตาย ทหารไทยจับตัวมันได้ และเกรงว่ามันจะหนีไป จึงเอาเชือกมัดมันแน่นจนกระดิกตัวไม่ได้ ข้าพเจ้าลงจากบ้อมปรากการไปชักปากคำของมัน เพื่อจะได้ทราบข้อความชัดเจนว่ามีสาเหตุอะไรที่มันไปเกี่ยวข้องกันกับการฆาตกรรมครั้งนี้และกับพวกกบฏที่จะก่อการจลาจลที่เมืองละโว้ และกรุงศรีอยุธยา มัจจุราชผู้นี้ถูกแทงด้วยหอกตามร่างกายถึง ๑๗ แผล แต่มันไปหมกซ่อนอยู่ในโคลนใต้ตลอดคืน

อย่างใจเย็นจนน่าพิศวง ข้าพเจ้าเรียกมันว่ามัจจุราช เพราะว่ากำลังกายและใจของมนุษย์ชาติหาทนได้เท่านี้ไม่ ข้าพเจ้าซักถามมันทั้งสองคำแล้วมันตอบว่ามันจะให้การเป็นที่พอใจข้าพเจ้าไม่ได้ ถ้าข้าพเจ้าไม่ให้คนแก่เชือกที่มัดมันไว้ ข้าพเจ้าไม่เกรงว่ามันจะหนีไปได้ จึงสั่งให้นายสิบชาติฝรั่งเศสซึ่งไปกับข้าพเจ้าให้แก่เชือก นายสิบผู้นี้เองหัวของเขาดึงไว้ที่ต้นไม้เล็ก ๆ ต้นหนึ่งที่อยู่ใกล้ตัวเขามักกะสันคนนั้น นึกว่ามันไม่มีกำลังที่จะทำอะไรได้ จึงวางไว้ในที่นั้นแล้วแก่เชือกที่มัดตัวมันไว้

พอมันหลุดจากเชือกที่มัดไว้แล้ว มันยืนขาและยืดแขนเพื่อให้หายเหน็บ ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นว่าเวลามันตอบคำถามของข้าพเจ้านั้น มันหันหน้าไปรอบ ๆ ตัว และทำท่าทางที่จะหนีและค่อย ๆ กลานเข้าไปจะหยิบง้าว ข้าพเจ้ารู้เลศนัยของมัน จึงร้องบอกนายสิบว่าให้เขายืนใกล้ง้าวของเขา ยังไม่รู้อีกหรือว่าคนบ้าเลือดเช่นนี้มูทะลุเพียงไร พอมันเข้าไปใกล้ง้าว มันก็พยายามจะหยิบง้าวนั้นจริง ๆ แต่มันมีความทรหดมากกว่ามีกำลัง มันจึงล้มลงหน้าฟาดลงกับพื้นดินจนจะขาดใจตาย ในทันใดนั้นข้าพเจ้าเห็นว่ามันไม่มีอาการที่จะรอดชีวิตได้จึงสั่งให้ฆ่ามันเสีย

ข้าพเจ้ารู้สึกสังเวชใจมากที่เห็นคนเหล่านี้ ซึ่งเป็นคนที่ผิดแผกกว่าคนอื่น ๆ ถูกฆ่าตาย จึงใคร่ทราบเหตุไฉนชนชาตินี้จึงมีความกล้าหาญ หรืออีกนัยหนึ่งความดุร้ายมากนัก ข้าพเจ้าถามชนชาติโปรตุเกสที่เคยอยู่ในบุรพทิศประเทศตั้งแต่เด็กมา เขา

บอกข้าพเจ้าว่าคนเหล่านี้มาจากเกาะเสลีสเบส หรือเกาะมัทกะสัน
เครื่องในศาสนาอะหะหมัดและถือกลาง เชื่อคาถาอาคมที่พวกอิหม่าม
แจกจ่ายให้ มียันต์ผูกไว้ที่แขน เพราะได้รับคำสั่งสอนว่าถ้ามีไว้
ติดตัวก็ไม่มีใครทำอันตรายได้

คำสั่งสอนอีกข้อหนึ่งที่ทำให้คนเหล่านี้เป็นคนขี้ขลาดไม่ห่อ
ถอยนั้น ก็ความเชื่อมั่นว่าคนทั้งปวงที่เขาฆ่าตายในพิภพนั้นนอก
จากพวกอะหะหมัดแล้วจักไปเป็นทาสรับใช้เขาในปรโลก ตั้งแต่
เด็ก ๆ มา เขากะหะหมัดได้รับความอบรมให้ถือว่าการไม่ยอม
แพ้นั้นเป็นเกียรติคุณที่เลิศที่สุด ยังไม่มีใครละเมือกคำสั่งสอนนี้เลย

เมื่อเขามัทกะสันมีความเชื่อเช่นนั้น ก็ยอมไม่ขอพึ่งหรือ
อุปการะผู้หนึ่งผู้ใด เขามีแต่กรีซเป็นอาวุธก็สู้คนทั้งแสนคนได้
คนที่มัสลัทธิเช่นนี้ยอมไม่มีความกลัว และเป็นคนที่โหดร้ายมาก
ชาวเกาะพวกนี้รูปร่างปานกลาง เนื้อสีดำแดงเป็นคนแคล่วคล่อง
ว่องไวมาก มีเครื่องแต่งกาย คือกางเกงขาสั้นแนบกับเนื้อ เสื้อ
แขนสั้นสีขาวหรือสีเทาคล้ายเสื้ออังกฤษ หมวกชนิดหนึ่งมีผ้าพัน
กว้างประมาณสามนิ้ว ไม่สวมถุงน่องมีแต่รองเท้าแตะ มีผ้ารัด
พุงสอดคกริชอาวุธของมัจจุราช นี่แหละคือคนที่ข้าพเจ้าได้ประ-
ชันหน้า มันพึ่งฆ่าข้าพเจ้าได้เหมือนคนอื่น ๆ โดยปราศจากความ
เมตตาการุณา

โบระะการที่ซึ่งข้าพเจ้ายกใส่พุงกลับเข้าไปในท้อง และ
พยายามรักษาแผลตลอดมานั้น มีอาการดีขึ้นมากและพุทได้แล้ว

ข้าพเจ้าจึงสอบถามว่าถูกทำร้ายได้อย่างไร เพราะว่าในขณะที่เราต่อสู้กับแขกมกกะสันหกคนบนบ้อมปราการนั้นตัวเขาอยู่นอกบ้อม

โบระะการที่เล่าว่าเขาได้เห็นคนสองคนพลัดตกลงมาจากบ้อมสี่ระะฟ่งลงมา และนี่กว่าคนคนหนึ่งทั้งสองคนนั้นคงเป็นทันหนของเรือสำเภา เขาจึงวิ่งเข้าไปเพื่อกันไม่ให้คนไทยฆ่าแขกมกกะสันคนนั้น เมื่อมันเห็นเขาวิ่งเข้ามาใกล้ ดังนั้น มันมารยานอนนิ่งเหมือนคนตาย ครั้นเขาเข้าไปใกล้ตัวมัน มันเอากิริชแหวะท้องของเขาเป็นแผลยาว ดังที่ข้าพเจ้าได้เห็น ไม่ทราบว่าจะวิ่งไปทางไหน จึงเอามือประคองใส่ฟ่งไว้แล้วขึ้นบนปะรำ ไม่เห็นมีใครที่จะช่วยเหลือได้ หมกกำลังลงก็ล้มลงอยู่ข้างเตียงนอนของข้าพเจ้า และนอนนิ่งอยู่ดังที่ข้าพเจ้าได้มาพบเข้า^(๑)

ข้าพเจ้าได้รายงานเรื่องอันน่าเสียใจให้วิษเณทร์ทราบถึงแม้กุศโลบายของเขาแสดงให้เห็นชัดเจนว่า เขาคิดปองร้ายข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นเป็นการสมควรที่จะยั่วให้รู้สึกความผิด ข้าพเจ้าจึงเขียนรายงานเหมือนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าไม่มีความสงสัยเขาเลย ได้รายงานข้อความที่เกิดขึ้นแก่ตัวข้าพเจ้าโดยดีถ้วนและแนะนำให้ระมัดระวังพวกแขกมกกะสันที่ยังมีเหลืออยู่ และ

(๑) ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๖ กล่าวเพียงสั้น ๆ ว่าพวกแขกมกกะสันเป็นกบฏขึ้นในกรุงเทพ ฯ เกือบจะแย่งบ้อมวิไชยประสิทธิ์ ซึ่งชาวลิเอร์เดอะฟอร์มันายทหารฝรั่งเศสต่อสู้รักษาเอาไว้ได้

ขุดสนามเพลาะอยู่ในค่าย อย่าให้วิชเยนทร์ได้รับความยากลำบาก
อย่างตัวข้าพเจ้า เมื่อได้รับรายงานของข้าพเจ้าแล้ว เขากราบ
บังคมทูลพระกรุณา ให้ทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทตามความ
ประสงค์ของเขา ถึงแม้ว่าความประพฤติกของข้าพเจ้าเป็นที่พอใจ
เขา เขายังมีจดหมายมาติเตียนข้าพเจ้า กล่าวหาว่าข้าพเจ้าไม่ใช้
ปัญญาไตร่ตรองให้รอบคอบ ความบกพร่องในหน้าที่ของข้าพเจ้า
เป็นต้นเหตุที่ทำให้ฆ่าฟันกันตาย แต่ในท้ายจดหมายเขาส่งว่าไม่
ให้จับพวกแขกมกกะสันเหมือนคราวแรก ให้ฆ่ามันมากเท่าไร
ก็ยิ่งดี ข้าพเจ้าไม่ได้รอคำสั่งในข้อหลังนี้เลย วันรุ่งขึ้นข้าพเจ้า
เชิญขุนนางไทยทั้งปวงมาประชุมปรึกษาหารือกัน ข้าพเจ้าได้
แบ่งทหารให้เขานำไปตามตำบลต่าง ๆ เพื่อกันไม่ให้ศัตรูที่หนี
เข้าไปซ่อนอยู่ในที่รกชัฏกลับมาทำร้ายคนที่อยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำอีก
เพราะว่าตลอดฝั่งแม่น้ำนั้น มีประชาชนพล เมือง ตำบล บ้าน เรือนอยู่
เป็นอันมาก เป็นท่าเลที่แขกมกกะสันพิงฆ่าคนได้มากที่สุด

ต่อมาอีกสิบห้าวันข้าพเจ้าได้ทราบว่ามีคนพบแขกมกกะ-
สันที่ตำบลหนึ่งห่างจากเมืองบางกอกสองร้อยเส้น ข้าพเจ้าจึง
รวบรวมทหารได้แปดสิบคนลงเรือกัญญาคิดตามขึ้นไป เพราะว่า
เวลานั้นยังเป็นฤดูน้ำท่วม ข้าพเจ้าได้ไปถึงตำบลนั้นทันช่วยเหลือ
ราษฎรในท้องถิ่น

เมื่อข้าพเจ้าไปถึง พวกแขกคูรายเหล่านี้ทั้งเรือกัญญาที่มันยึดไว้ได้แล้วกระโดดลงไปในแม่น้ำว่ายนํ้าหนีไป ข้าพเจ้าสั่งให้เอาปืนระคมยิงมัน แต่มีขำมันก็ว่ายน้ำไปไกลจากระยะปืนและเข้าไปซ่อนอยู่ในที่รกชัฏ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีทางที่จะจับมันได้ จึงกลับมาเมืองบางกอก

เมื่อมาถึงเมืองบางกอก ข้าพเจ้าพบแขกมกกะสันสองคน บาดเจ็บมากหนีไปกับพวกของมันไม่ได้ คนไทยจึงจับตัวมันส่งลงมา ผู้สั่งสอนศาสนาคนหนึ่งชื่อมานูเอล ซึ่งอยู่กับข้าพเจ้าเห็นว่าควรแผ่เมตตาจิตแก่มัน จึงช่วยรักษาพยาบาลและสั่งสอนมัน ในที่สุดมันยอมเลื่อมใสคริสต์ศาสนา แต่พอทำพิธีเข้ารีตได้ไม่ขำมันก็ตาย

ล่วงมาอีกสองสามวันคนไทยจับแขกมกกะสันมาได้อีกคนหนึ่ง ผู้สั่งสอนศาสนาได้ให้โอวาทมันยืดยาว แต่ไม่เป็นประโยชน์อะไรเลย อ้ายคนสุดท้ายนั้นถามว่า ถ้าเข้ารีตเป็นศาสนิกชนแล้วจะให้มันรอกชีวิตหรือไม่ เราตอบว่าไม่รอกไปได้ มันจึงพูดว่าไหน ๆ จะต้องตายแล้ว จะไปสวรรค์หรือไปนรกก็เหมือน ๆ กัน ข้าพเจ้าจึงสั่งให้ตัดคอมันเสีย คนไทยคนหนึ่งเห็นข้าพเจ้าจะเอาหัวแขกมกกะสันเสียบหอกประจานไว้ จึงวอนขอย่าให้ทำเช่นนั้น บอกว่าเวลากลางคืนคงมีคนมาลักศีรษะนั้นไปทำเสน่ห์เป็นแน่ เพราะว่ามีคนนิยมทำกันมาก ข้าพเจ้ารู้สึกขันมากที่เขาพูดเช่นนั้น ข้าพเจ้าได้สั่งให้เสียบศีรษะแขกมกกะสันคน

บันทึกความจำของออกพระศักดิ์สงคราม

๑๔๕

นี้ประจานไว้ในตำบลที่มีคนเห็นได้มาก เพื่อเป็นตัวอย่างให้เขามักกะสันคนอื่น ๆ เกรงกลัว

แปดวันภายหลังชาวสวนสองสามคนมีความตระหนกตกใจ พวกเขามารายงานข้าพเจ้าว่าเขามักกะสันมาที่ริมฝั่งแม่น้ำอีกได้เข้าปล้นสวนผักและผลไม้ไปเป็นอันมาก

ข้าพเจ้าจึงไปที่ตำบลนั้น นำทหารหกและปืนไปด้วยประมาณร้อยคน ข้าพเจ้าได้พบราษฎรมากกว่าสองพันคนไปชุมนุมกันอยู่ที่นั่น บอกตำบลที่อยู่ที่ดินของเขามักกะสันให้ข้าพเจ้าชัดเจน

เมื่อต้องเสียเวลาติดตามศัตรูจำนวนนับร้อยเท่านี้เรื่อยไป ข้าพเจ้าจึงต้องตกลงแก้ไขว่าจะต้องปราบให้ราบคาบลงเสีย ข้าพเจ้าได้แบ่งราษฎรสองพันคนนั้นออกเป็นสองหมู่ ให้แยกกันไปทางขวาหมู่หนึ่งและทางซ้ายหมู่หนึ่ง ตัวข้าพเจ้าและทหารไทยร้อยคนเที่ยวไล่ตามเขามักกะสัน ข้าพเจ้าเดินลุยน้ำไปตามทางที่ผ่านไปในพงก่นั้น โดยเหตุที่พวกเขามักกะสันต้องอดอาหารแทบจะตายอยู่แล้ว เพราะว่าเวลาตลอดหนึ่งเดือนมันมีแต่ผักและหญ้าเป็นอาหารเท่านั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าถึงเวลาเหมาะที่จะไม่ยอมให้หลุคนหนีไปได้อีก ทั้งมีทหารที่สดชื่นแข็งแรงมากด้วยก็ยอมได้เปรียบมาก คิดเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าสั่งทหารให้เร่งฝีเท้าให้เร็วขึ้นเดินไปได้ราวห้าสิบเส้นก็เห็นศัตรู เราจึงรีบจะเข้าไปให้ใกล้มัน

ข้าพเจ้าเข้าไปเกือบถึงตัวมันแล้ว มันหลบเข้าไปในทึรก
 ษฏ์ที่อยู่ข้างซ้าย ไปพบพลทหารของข้าพเจ้า ทหารเหล่านั้นเห็น
 มันแต่ไกลก็ใช้ปืนยิงมัน แต่กระสุนปืนไปไม่ถึง ก็ไม่ทำให้
 ข้าพเจ้าเปลี่ยนความคิด ข้าพเจ้าเดินกระชั้นเข้าไป และสั่งให้
 ทหารเตรียมตัวเข้าประจัญบาน น้ำที่เราลุยไปในนั้นท่วมขึ้นมาถึง
 น่องของเรา พวกเขมมก็กระสันเห็นว่าจะลุยน้ำมาไม่ได้เร็ว มันจึง
 ปีนขึ้นไปบนเนินดินซึ่งมีकुด้ล้อมรอบน้ำในकुด้ถึงคอ

ข้าพเจ้าล้อมมันไว้บนเนินดินนั้น และเข้าไปใกล้ราวสี่ถึง
 สี่วาครึ่งแล้วให้ล่ามร้องตะโกนไปว่าให้มันยอมแพ้ ถ้าจับได้แล้ว
 ให้คำมันสัญญาว่าจะขอพระราชทานอภัยโทษให้ทุกคน มันได้ยิน
 ดังนั้นแล้ว มันโกรธเคืองมาก มันพุ่งหอกตรงมาที่เรา เพื่อเป็น
 พยานว่ามันเห็นว่าเป็นการเสียเกียรติคุณ มันเอปากคาบกริชแล้ว
 กระโดดลงในน้ำว่ายมาสู่เรา

ทหารได้ฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า และเห็นข้าพเจ้าออกหน้า
 เป็นตัวอย่าง ก็ยกปืนขึ้นยิงคนอันน่าสงสารเหล่านั้นจนน้ำตายไม่มี
 เหลือสักคนเดียวเลย คนที่ตายไปนั้นมากกว่าสิบเจ็ดคน นอกนั้น
 ตายอยู่ในทึรกษฏ์ เพราะอดอาหารหรือบาดเจ็บเป็นพิษ ข้าพเจ้า
 พลิกศพบางคนดู มันแห้งเหมือนศพชาวโอยคุปต์ที่ใส่ยาให้แห้ง
 มันมีแต่หนังหุ้มกระดูกเท่านั้น ที่แขนซ้ายมียันต์ดั่งที่ข้าพเจ้าได้
 เล่ามาข้างบนนี้เป็นเครื่องลงที่มันถือว่าถ้ามีติดตัวไว้แล้วไม่มีใคร
 สู้ได้

อุบัติเหตุอันน่าเสียใจ ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าได้รับความเห็น
เห็น้อยเป็นอันมากตลอดเวลาหนึ่งเดือน ตัวเองเกือบเสียชีวิต
ประชาชนพลเมืองตายไปหลายคนนั้น จบลงด้วยประการดังนี้
ฆาตกรรมนี้จะมีขึ้นไม่ได้ ถ้าวิชเยนทร์ผู้ไม่ไว้วางใจข้าพเจ้าและ
คุร่ายทารณแก่ข้าพเจ้าเหลือเกินไม่มีความอิจฉาริษยาข้าพเจ้า

เพื่อแสดงให้เห็นแจ่มแจ้งชัดว่า ที่วิชเยนทร์มีหนังสือมา
ตำหนิโทษข้าพเจ้าว่าไม่ได้ใช้สติปัญญาให้รอบคอบนั้น ยุติธรรม
เพียงไร ข้าพเจ้าจะเล่าพอเป็นสังเขปว่า เจ้าแخمมกกะสันที่เข้ามา
ฟังพระบรมโอรสสมภารพระนารายณ์มหาราชนั้น เมื่อปีตกความที่
สมรู้ร่วมคิดกันจะก่อการกบฏไว้ไม่ได้แล้ว ก็ได้ซุกซ่อนนามเพลาะ
รอบที่คืนที่พระราชทานให้อาศัยอยู่ วิชเยนทร์ตกลงใจที่จะจับเจ้า
แخمมกกะสันคนนั้น จึงระดมทหารจะไปทำลายที่ซ่อนสมุนนั้นเป็น
จำนวนถึงสองหมื่นคนให้ชาวทวีปยุโรป คือ ฝรั่งเศส อังกฤษ
วิลันดา สีสิบคน เป็นผู้นำไป เริ่มแรกพวกแخمมกกะสันเกล้ง
ทำหนี วิชเยนทร์หลงเชื่อ คิดว่ามันแตกตื่นหนีจริง ๆ จึงสั่งให้
ทหารไทยไล่ติดตามมันไป แต่พวกกองทหารนั้นแยกออกเป็นหมู่
เล็ก ๆ พวกแخمมกกะสันก็หันหน้าเข้าต่อสู้ฆ่าฟันนายทหารชาว
ทวีปยุโรปตายสิบเจ็ดคน และคนไทยล้มตายลงบ้างไม่น้อยวิช-
เยนทร์เองเกือบเสียชีวิต ได้กระโดดหนีแخمมกกะสันลงไปใต้ม
น้ำ เกือบจมน้ำตาย หากคนใช้ของเขาคนหนึ่งลงไปช่วยขึ้นมาได้
จึงรอดชีวิต

ศพคนตายที่ลอยน้ำผ่านเมืองบางกอก ลงมาเป็นพยานให้
เราทราบว่ามีวิชนธ์แพ้วพวกแขกมกกะสัน แต่นั้นมาวิชนธ์
ระมัดระวังตัวมากขึ้น ได้เฝ้าหาทางปรองคองกันกับเจ้าแขก
มกกะสัน แต่เจ้าแขกคนนั้นหายอมฟังถ้อยคำไม่ เมื่อวิชนธ์
ไม่เห็นทางที่จะปรองคองกันได้ จึงตกลงใจที่จะรบพวกแขก
มกกะสันอีกสักครั้งหนึ่ง เขาเตรียมการเป็นเวลาถึงสองเดือน
คราวนี้เกียรติคุณไม่มัวหมอง เพราะว่าเตรียมการดีกว่าคราวก่อน
ตัวอย่างครั้งแรกนั้นเป็นบทเรียนว่าไม่ใช่เป็นกรรง่ายนักที่จะระดม
พลเข้าต่อสู้โดยเปิดเผย เขาได้เปลี่ยนยุทธวิธีใหม่ คึกกลอุบาย
เป็นผลสำเร็จจึงเอาชนะได้

โดยเหตุที่ว่าเวลาน้ำท่วม ต้องลุยน้ำที่ขึ้นมาถึงช่อง
วิชนธ์จึงให้หาไม้ไผ่มาสานเข้าเป็นแผงหลายแผง ที่รอยต่อ
กันนั้นเอาตะปู เป็นรูปสามง่ามเสียบไว้ ปลายตะปูยื่นออกไป
เกือบแปดนิ้ว เมื่อกองทหารลุยน้ำไป ก็เอาแผงไม้ไผ่นั้นหมกลง
ในโคลน พวกแขกมกกะสันไม่แลเห็น วังหัวซุนจะมาแทงทหาร
ไทย ตีนก็ติดขวางเหล็ก จะก้าวหน้าหรือจะถอยหลังก็ไม่ได้
ทหารไทยจึงเอาปืนยิงล้มตายลงเป็นอันมาก

คนที่หนีไปได้ ก็ไปซุกซ่อนอยู่ตามเรือนซัดเตะหรือเรือน
ฝากระดาน ทหารไทยเอาไฟเผาเรือนเหล่านั้น คนที่วิ่งออกมาก็
ถูกไฟลวกและถูกฆ่า ไม่มีแขกมกกะสันคนใดยอมอ่อนน้อมเลย

ทหารไทยเว้น ไม่ฆ่าให้ตายแต่โอรสสองตนของเจ้าแหม่มกั๊กะสันเท่านั้น จับตัวส่งไปเมืองละโว้ ต่อไปแปรธาตุชาวศัพทแหม่มกั๊กะสันสองคนนั้นไปประเทศฝรั่งเศสและเวลานี้เข้ารับราชการอยู่ในกองทัพอเรือ

เมื่อได้เขียนเรื่องวิชเยนทร์ได้จัดการปราบปรามแหม่มกั๊กะสันอย่างไรพอเป็นสังเขปแล้ว ข้าพเจ้าขอย้อนมาเล่าเหตุการณ์ที่บังเกิดแก่ตัวข้าพเจ้าในเวลาที่รับราชการอยู่ที่เมืองบางกอกเมื่อไม่มีศัตรูที่จะรบราฆ่าฟันด้วยอีกแล้ว ข้าพเจ้าได้เร่งงานสร้างบ่อนและฝึกพลทหาร เห็นว่าพอจะใช้การได้แล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ออกไปเที่ยวตรวจดูภูมิประเทศ เพื่อให้ประชาชนพลเมืองรู้จักตัวข้าพเจ้า และหาความรู้ส่วนตัว

เพื่อให้ได้รับการรับรองให้สมกันกับเกียรติยศ และตำแหน่งหน้าที่ ข้าพเจ้าผ่านไปแห่งหนใด ก็ให้คนไปบอกล่วงหน้าเสมอว่า ข้าพเจ้าจะมาตรวจราชการ ขุนนางไทยและผู้มีบรรดาศักดิ์ในท้องที่ ได้ตระเตรียมต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดี เขามารหาข้าพเจ้าจัดให้อยู่ที่ศาลากลาง พวกนั้นมาแสดงความเคารพเท่าเทียมกันกับผู้แทนพระองค์ พระมหากษัตริย์คนอื่น ๆ

บางที่ขุนนางหลายคน เพื่อยกย่องความดีของตนและเพื่อแสดงให้ข้าพเจ้าเห็นว่าเขาเป็นคนที่ราชภูรณับหน้าถือตามาก

ได้มาบอกข้าพเจ้าว่าเขาเป็นคนที่พวก “บาทหลวง(๑)” แต่งงานให้ บาทหลวง นั้นคือพวกผู้ส่งสอนศาสนาคาทอลิกนั่นเอง ข้าพเจ้าไม่เข้าใจเลยว่า งานสมรสที่ขุนนางเหล่านั้นยกขึ้นพูดนั้นหมายความว่าอย่างไร ข้าพเจ้าจึงขออธิบายไว้สักสองสามคำในบันทึกนี้ ตามที่ขุนนางไทยมาเล่าให้ฟังนั้นข้าพเจ้าเก็บความได้ว่ามีผู้ส่งสอนศาสนาบางรูปซึ่งเป็นชาวทวีปยุโรป เมื่อต้องการให้คนมาเลื่อมใสศาสนาแล้ววอดอ้างว่าเป็นผู้พิเศษเป็นผู้ชอบด้วยพระราชนิยมแล้วหลอกลวงคนไทยที่เป็นคนว่านอนสอนง่ายว่าทำพิธีแต่งงานให้ได้ แต่งานสมรสเช่นนี้มีความสะดวกอยู่ที่คู่บ่าวสาวอยู่ด้วยกันเพียงตลอดเวลาที่ได้รับความเพลิดเพลินเท่านั้น

คำบอกเล่าที่ไม่เคยนึกเคยฝันว่าจะได้ฟังเลยนั้นน่าขันมาก ข้าพเจ้าอดหัวเราะไม่ได้ ต่อมาเมื่อมีคนไทยจำพวกนี้มาหาข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าเว้นที่จะพูดล้อไม่ได้ คนไทยโดยมากมีความละเอียดมีคนหนึ่งหรือสองคนเท่านั้นที่รู้สึกว่ามันถูกหลอก แต่บาทหลวงซึ่งเป็นชาวโปรตุเกสรูปหนึ่งหาที่มีความรู้สึกเช่นคนไทยไม่ บาทหลวงรูปนี้ข้าพเจ้าทราบว่าเขาทำพิธีสมรสหลายครั้งแล้ว คำล้อเลียนของข้าพเจ้าหาทำให้บาทหลวงรูปนี้ตะขิดตะขวงใจไม่ ท่าน

(๑) ต้นฉบับเขียนไว้ว่า Baloon บาโลอันหรือบาทหลวง ข้าพเจ้าคิดว่าเขียนผิดแต่ไปเห็นหมายเหตุในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖ ว่าคำว่าบาทหลวงนั้น เดิมเรียกว่าบาทหลวง หมายความว่าพระที่พระเจ้าแผ่นดินทรงอุปถัมภ์บันทึกความจำนออธิบายว่าบาทหลวงนั้นก็คือผู้ส่งสอนศาสนาคาทอลิกนั่นเอง

Missionnaire catholique

เห็นไปว่าเป็นเรื่องที่ไม่มีความสสาร จึงหาเรื่องอื่นมาพูดตลกคะนองกับข้าพเจ้า

ความจริงบาทหลวงชนิดนี้ไม่มีในจำนวนมาก ยกเว้นบางรูปที่ไม่มีความละเอียด ผู้ส่งสอนศาสนารูปอื่นๆ มีผู้ที่นับถือลัทธิเยซูอิตเป็นต้นเป็นผู้มีมารยาทดี ความประพฤติหามีมลทินไม่

บาทหลวงจำนวนน้อยที่มาอยู่ในประเทศไทยเช่นนี้ ไม่มีท่านผู้ใหญ่อวยยศเกศความประพฤติ ก็ปล่อยตัวกันไปจึงไม่เคร่งในหน้าที่ แม้ในทวีปยุโรปก็มีผู้หย่อนธรรมจรรยาเช่นเดียวกันนี้เหมือนกัน

เวลาข้าพเจ้าไปตรวจราชการนั้น ข้าพเจ้าได้ผ่านไปที่บ้านแห่งหนึ่ง ซึ่งมีคนมาบอกว่ามีพระภิกษุสงฆ์รูปหนึ่งมีวิชาอาคมมาก และเป็นที่เคารพของราษฎรในท้องที่ พระภิกษุสงฆ์รูปอื่นๆ เห็นว่าท่านเป็นผู้วิเศษจึงพร้อมใจกันตั้งให้เป็นเจ้าอาวาส เพราะฉะนั้นคนไทยทั้งหลายจึงนับถือท่านเป็นอันมาก ข้าพเจ้าแวะเข้าไปเยี่ยมท่านสังเกตเห็นว่าท่านเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่ชราภาพมาก น่านับถือจริงๆ เพราะว่าเป็นผู้อาวุโสกว่าพระภิกษุรูปอื่นๆ และทำทางสงบเสถียร

เพื่อต้อนรับข้าพเจ้าให้สมเกียรติยศ ท่านได้หยิบหมากเข้าไปในปากของท่าน เคี้ยวอยู่เป็นเวลาช้านานแล้ว ก็ควักออกมาจะยื่นให้ข้าพเจ้าเคี้ยว ข้าพเจ้าไม่ยอมรับหมากที่ท่านจะให้ข้าพเจ้า ชุนนางไทยผู้หนึ่งที่นั่งอยู่ใกล้ข้าพเจ้า บอกข้าพเจ้าว่าข้าพเจ้าไม่

ควรปฏิเสธของขวญนั้น ข้าพเจ้าตอบขุนนางผู้นั้นว่า “ข้าพเจ้ายกของขวญนั้นให้แก่ท่าน จงรับชั้นหมากนั้นไปเคี้ยวเถิด ถ้าท่านเห็นว่าน่าลัมรส” ขุนนางผู้นั้นไม่พักต้องให้ข้าพเจ้าพุดซ้ำ อ้าปากขึ้นรับชั้นหมาก ซึ่งข้าพเจ้าไม่ต้องการจากมือพระภิกษุสงฆ์รูปนั้น

เมื่อเดินทางไปกุฎุมิประเทศครั้งนี้ ข้าพเจ้าได้พบสิงหลหลายชนิดเป็นจำนวนมาก ท้องที่นี้เต็มไปด้วยลิง มันชอบอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ และพากันไปเป็นฝูงๆ ฝูงหนึ่งมีลิงเป็นหัวหน้าซึ่งมีร่างใหญ่กว่าตัวอื่น ๆ เมื่อน้ำลดลง มันกินปลาตัวเล็กๆ ที่ติดแหค้างอยู่ที่ชายเลนเมื่อถึงฝูงหนึ่งมาพบสิงหลอีกฝูงหนึ่ง มันเดินเข้าไปใกล้กันแล้วหยุดนิ่งสนิทหรือหัวหน้าฝูงเดินเข้าหากัน มันหยุดยืนอยู่ห่างกันประมาณสี่หรือห้าศอก ต่างแยกเขี้ยวขึงฟันแก่กันดูประหนึ่งว่าเจรจากัน แล้วหันหน้ากลับ ต่างเดินเข้าไปในฝูงของมันแล้วพาฝูงแยกทางไป เมื่อเวลาน้ำท่วมมันปีนขึ้นไปบนต้นไม้และอยู่บนต้นไม้จนกระทั่งน้ำลดลง

ข้าพเจ้าได้รับความเพลิดเพลินใจเป็นอันมากที่ได้สังเกตกิริยาอาการของลิงเหล่านี้ วันหนึ่งข้าพเจ้าเห็นลิงประมาณสิบสองตัวหาเหาอยู่กลางแดด ลิงตัวเมียตัวหนึ่ง ซึ่งถึงเวลาผสม ได้เดินออกไปจากฝูงและมีลิงตัวผู้ตัวหนึ่งไล่ตามไปสิงทโมนเห็นดังนั้นแล้ว ก็วิ่งไล่ตามไป มันจับลิงตัวผู้ไม่ได้เพราะว่าวิ่งหนีไปได้ มันจึงจับลิงตัวเมียลากมาที่ท่ามกลางฝูงของมัน แล้วคบหน้าเสียตั้ง

ห้าสิบครั้งต่อหน้าลิงทั้งหลายดูประการหนึ่งว่าลงโทษลิงตัวเมียที่
เอาใจออกหาก

คนที่ไม่เคยเห็นหอยนางรม เห็นพวกเราชาวฝรั่งเศสกิน
หอยดิบ ๆ นั้นแล้ว ก็คงคลืนได้เหมือนกัน แต่หอยนางรมนั้น
อร่อยมากทีเดียว อาหารสิ่งใดที่คนเห็นว่าอร่อยหรือไม่อร่อย่อม
สุดแล้วแต่ความนิยม เพราะฉะนั้นไม่ควรเถียงกันว่า คนนั้นมีลัษ
มรสเช่นนั้น คนนั้นมีลัษมรสเช่นนั้น

ตรวจราชการทั่วอาณาเขตของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าก็กลับ
ไปเมืองบางกอกเพื่อฆ่าเวลา ข้าพเจ้าได้ฝึกหัดทหารและแรงงาน
สร้างบ้อมปราการที่ทำกันเนื่อง ๆ มา อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นทุกวัน
และไม่มีทางป้องกันได้นั้นเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้งานช้า โดยเหตุ
ที่คนไทยเดินดินเปล่า คนงานของข้าพเจ้าที่ซูดคินนั้นถูกงูกัด
งูชนิดนี้ตัวเล็ก ๆ สีเทาวยกิบเศษ

พิษของงูนี้แรงมาก คนที่ถูกขบได้ชั่วโมงหนึ่งก็ชัก และ
ถ้าช่วยแก้ไขไว้นั้นที่ไม่ได้ ก็ตายภายในเวลาสี่สิบสี่ชั่วโมง หมอ
จีนมียาแก้พิษชนิดหนึ่งดีมาก เขาใช้ศิลาชนิดหนึ่งปัดรอยงูขบ
ศิลานั้นติดแผลแน่น ไม่ช้าคนไข้ก็หยุดชักและมีสติ พอถูกพิษ
ออกหมดแล้ว ศิลาที่หล่นลงเอง ศิลาชิ้นเดียวใช้ถูกพิษได้เสมอ
แต่เพื่อจะใช้ให้ได้ดีเหมือนครั้งแรกต้องเอาเช่นมคนไว้ยี่สิบสี่
ชั่วโมง

ถึงแม้ว่าข้าพเจ้ามีกิจธุระที่จะทำอยู่เสมอ ก็ตั้งต้นรู้สึกเบื่อ
บางกอก เมื่ออยู่ที่ลระไว้นั้นข้าพเจ้าได้รับพระราชทานพระมหา
กรุณาธิคุณเป็นอันมากจึงพอทนอยู่ได้ ตั้งแะไปจากเมืองนั้นแล้ว
ข้าพเจ้าก็เบื่อหน่ายที่ต้องอยู่ในที่ไร้ความสนุกสำราญใจ และไม่
เห็นวันที่จะนำความมั่งคั่งมาให้แก่ตัวข้าพเจ้า โดยเหตุนี้ ข้าพเจ้า
จึงมีความประสงค์ที่จะกลับไปอยู่ในพระราชสำนักพระนารายณ์
มหาราชอีก ข้าพเจ้าได้เขียนจดหมายไปวิงวอนวิชเณทร์ แต่เขา
ไม่ต้องการให้ข้าพเจ้าเข้าไปอยู่ในพระราชสำนัก เขาจึงยกเหตุผล
ต่าง ๆ ขึ้นขัดข้องความประสงค์ของข้าพเจ้า

ในเวลาเดียวกันนั้น ที่เมืองบางกอกข้าพเจ้าได้พบนักบวช
ลัทธิเชฐิตสีรูป ซึ่งได้เดินทางมาประเทศไทยพร้อมกันกับข้าพเจ้า
แบร์ตาซาร์ตตามทีข้าพเจ้าได้เล่าไว้ข้างบนนี้แล้ว ได้กลับไปประ
เทศฝรั่งเศสพร้อมกันกับราชทูตฝรั่งเศสและไทย วิชเณทร์ได้ขอ
ให้แบร์เดอะกองต้อยู่ในประเทศนี้ นักบวชอีกสีรูปคือแบร์เดอะ
ฟองตะเน แบร์บูเอต์ แบร์เจอร์ บิลยองและแบร์วิสตะลูลาเรอที่
จะโดยสารไปประเทศจีนได้ เรือล่องลงมาถึงบางกอก จึงแวะเยี่ยม
ข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าได้ต้อนรับนักบวชสีรูปนี้ตามอัธยาศัยไมตรีเต็ม
ความสามารถ ในขณะที่ท่านนักบวชทั้งสี่อยู่ที่บางกอกนั้น ข้าพเจ้า
ได้เล่าโดยถี่ถ้วนว่าวิชเณทร์ทรมานข้าพเจ้ามากเพียงไร และคิด
ประทุษร้ายพยายามทำลายชีวิตข้าพเจ้า เมื่อข้าพเจ้าเล่าเรื่องกบฏ
แขกมกักะสัน ข้าพเจ้าสังเกตเห็น ได้ว่าท่านทราบบเรื่องอยู่เต็มอก

แล้ว แต่ท่านไม่ทราบหรืออย่างน้อยก็ทราบแต่ผืนๆ ว่าวิชเณทร์
ได้มีบัญชาสั่งอย่างไรมายังข้าพเจ้า และต้องการให้ข้าพเจ้าปฏิบัติ
การอย่างไร

เมื่อ ได้ ทริตรอง ถ้อยคำของท่านนักบวชเหล่านี้แล้ว
ข้าพเจ้าเข้าใจว่าข้าพเจ้าได้พบกับผู้ที่รู้จักนิสัยวิชเณทร์ดีเท่ากับ
ตัวข้าพเจ้าเอง แต่ท่านนักบวชเหล่านี้เป็นผู้มีปัญญา จึงไม่เห็น
เป็นการสมควรที่จะแสดงความเห็นออกมาอย่างเปิดเผย ท่านเห็น
ใจว่าข้าพเจ้ามีความทุกข์จริง ๆ จึงผูกปมใจข้าพเจ้า แล้วก็
แนะนำให้ข้าพเจ้ารีบกลับไปประเทศฝรั่งเศสโดยเร็วที่สุด ตลอด
เวลาสองสามวันที่ท่านนักบวชสี่รูปนี้อยู่ที่บงกอก ข้าพเจ้าบ่นว่า
วิชเณทร์คอยคิดประทุษร้ายข้าพเจ้าคราวใดท่านนักบวชก็ลอบ-
ใจข้าพเจ้าคราวนั้นทุกคราวไป เมื่อต่างคนต่างแสดงมิตรไมตรี
กันมากพอแล้วเราก็อำลากัน น้ำตากลบตา แสดงความเสียใจที่
จะจากกันไปโดยที่ไม่มีหวังจะได้กลับมาเห็นหน้ากันอีกต่อไป

ข้าพเจ้าได้ตั้งใจไว้ก่อนแล้วว่า จะคิดกลับไปประเทศ
ฝรั่งเศสครั้นได้สนทนากับท่านนักบวชทั้งสี่รูปนี้แล้ว ก็เห็นว่า
ความคิดของข้าพเจ้าถูกต้องแน่นอน ความยากจนและความกด
โง่งของวิชเณทร์ฝังอยู่ในดวงจิตของข้าพเจ้าเสมอถึงแม้ว่า
ข้าพเจ้าได้ทำคุณความดีแก่คนคนนี้แล้วก็ดี เขาก็สนองคุณข้าพเจ้า
ไม่เฉพาะแต่ไล่ไปเสียจากพระราชสำนัก ยังได้พยายามจะวางยา
พิษ และคิดกลอุบายที่จะทำลายชีวิตข้าพเจ้า

ในขณะที่ข้าพเจ้าเตรียมตัวจะกลับ ไปประเทศฝรั่งเศสอยู่นั้น ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจชัดเจนว่าความเกลียดชังของวิชเยนทร์นั้นยังหาสูญสิ้นไปไม่

คำสั่งใหม่นั้นเกี่ยวกับเรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ เรื่องอังกฤษลำหนึ่งมาถึงต้นคอนไม่ช้านานนัก เรือลำนี้มีปืนใหญ่สี่สิบกระบอก กะลาตีเก่าสิบคนเป็นชาวทวีปยุโรปทั้งนั้น วิชเยนทร์กล่าวหาว่า นายเรือลำนี้ ได้เคยฉ้อโกงสินค้า ซึ่งเป็นพระราชทรัพย์ จึงอ้างพระบรมราชโองการสั่งให้ข้าพเจ้าขึ้นไปบนเรือลำนี้ ให้ไปกับทหารสองคนเท่านั้น และให้จับนายเรือฐานมีความผิดดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ คำสั่งของวิชเยนทร์นี้เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส ข้าพเจ้าเก็บเอาไว้เป็นลายมือของเปร์เคอะคองก์

ตามที่ข้าพเจ้าได้เคยปรารภมาแล้ว ข้าพเจ้าเข้าใจทันทีว่า คำสั่งเช่นนี้ก็ไม่ได้ผิดแปลกกว่าคำสั่งเรื่องปราบกบฏแขก มักกะสันมันเป็นคักอีกคักหนึ่งที่วิชเยนทร์วางไว้ให้ข้าพเจ้าติดด้วยความริษยา อย่างไรก็ตามข้าพเจ้าตกลงใจที่จะทำตามคำสั่งนั้นทุกตัวอักษร ในขณะที่เดินทางไปเดินมาตริตรองหาทางที่จะปฏิบัติตามหน้าที่ให้เป็นผลสำเร็จนั้น ท่านมานูเอลซึ่งคุ้นเคยกันกับข้าพเจ้ามากเห็นข้าพเจ้ามีใจหมกมุ่น จึงถามข้าพเจ้าว่าฝันเห็นอะไรหรือ ข้าพเจ้าเรียนท่านว่า “อ่านคำสั่งที่เพิ่งมาถึงนี้ซิ ขอรับ” ผู้สั่งสอนศาสนาสุภาพผู้นั้นอ่านทราบความแล้วพูดว่า “วิชเยนทร์ไม่คิดเลยหรือว่าไม่มีใครสามารถที่จะปฏิบัติตามคำสั่งนั้นได้”

ข้าพเจ้าตอบท่านว่า “ที่จะหาทางทำตามคำสั่งนั้นแหละ พระคุณจึงเห็นข้าพเจ้าหน้านี้วักขมวด ข้าพเจ้าขอเรียนว่าข้าพเจ้ามีความตั้งใจเป็นอย่างยิ่งที่มีโอกาสจะไล่วิชเณตร์ให้จนมุม โดยทำให้เขาเห็นว่าคำสั่งที่ไม่มีใครสามารถจะปฏิบัติตามได้และที่มอบให้ข้าพเจ้าทำเพราะหวังว่าข้าพเจ้าคงจะตายนั้น เป็นคำสั่งที่ข้าพเจ้าทำตามได้ง่ายๆ” ท่านมานูเอลได้ยืนยันว่าข้าพเจ้าจะปฏิบัติตามคำสั่งนั้นแล้ว ตกใจเป็นอันมาก อ้อนวอนไม่ให้ทำตามคำสั่ง ข้าพเจ้าตอบท่านว่า “พระคุณอ้อนวอนอย่างไรก็เสียเวลาเปล่า ข้าพเจ้าตกลงใจไว้แน่นอนแล้วว่าทำตามคำสั่งนั้น ถึงแม้ว่าจะตาย ก็หาเปลี่ยนความตั้งใจนั้นไม่ ข้าพเจ้าจะเอาอย่างพวกกบฏแซมมักกะตัน ก็จะต้องรุกเสมอ และจะไม่ถอยหลังเลย ขอพระคุณเชื่อข้าพเจ้าเถิดว่าข้าพเจ้าจะระมัดระวังตัว และหวังใจว่าคงจะทำการเป็นผลสำเร็จ”

พูดจบคำลงข้าพเจ้าทั้งท่านมานูเอลไว้ที่นั่นแล้ว กระโจนลงไปในเรื่องกัญญาซึ่งมีผีพ่ายแปดสิบคน เพื่อแก้แค้นวิชเณตร์ ข้าพเจ้าแกล้งเอาตัวลุงของท่านผู้หึงวิชเณตร์ลงไปในเรือด้วย คนคนนี้เป็นคนครึ่งชาติ เป็นคนสุภาพเรียบร้อย แต่ไม่มีใจเป็นนักรบเสียเลย ข้าพเจ้าเอามาแทนตัวทหารคนหนึ่งในงานสองคนที่วิชเณตร์สั่งให้ขึ้นไปบนเรืออังกฤษกับข้าพเจ้า ทั้งนี้เพื่อให้เขาหล่อแหลมต่อความตายและรู้ไว้ด้วยว่าวิชเณตร์อาจทำอะไรได้ทุกอย่าง

ตลอดเวลาที่ออกจากบางกอกจนถึงน่านน้ำที่เรืออังกฤษทอดสมออยู่ คนครึ่งชาติชื่อคนนี้ไม่หยุดถามข้าพเจ้าว่าจะพาเขาไปไหน ข้าพเจ้าเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่เขาคควรจะทราบจึงพูดกลกคะนองตอบคำถามของเขา เมื่อไปถึงต้นคอนต้องลงจากเรือกัญญา เพราะว่าเรือชนิดนี้ใช้ได้แต่ในแม่น้ำเท่านั้น ขึ้นไปบนเรือที่สร้างสำหรับพายในทะเลได้เรือลำนี้มีฝีพายแปดคน ข้าพเจ้าให้ลุงของท่านผู้หญิงวิซเยนทร์และผู้ว่าราชการปากน้ำลงไปในเรื่องลำนี้ด้วย

เมื่อเราอยู่ห่างเรืออังกฤษเพียงสองร้อยเส้น คนครึ่งชาตินี้ถามข้าพเจ้าอีกว่าจะพาเขาไปไหน เพื่อตอบคำถามของเขา ข้าพเจ้าส่งคำสั่งที่วิซเยนทร์อ้างกระแสพระบรมราชโองการให้เขาคุกแล้วแปลข้อความเป็นภาษาโปรตุเกสให้เขาทราบ คนคนนี้ตกใจเหลือเกินแทบทรงตัวไว้ไม่ได้ ร้องกรี้ดว่า “ข้าพเจ้าทำอะไรให้ท่านโกรธเคือง จนถึงลากตัวข้าพเจ้าไปให้เขาฆ่า ท่านนึกว่านายทหารเรืออังกฤษจะเคารพกระแสพระบรมราชโองการทั้งนั้นหรือ เขาหากลัวไม่และในพฤติการณ์เช่นนี้ ใครจะมีอำนาจมากกว่ากัน” ข้าพเจ้าตอบว่า “เมื่อเราเป็นข้าราชการ เราก็ต้องปฏิบัติตามกระแสพระบรมราชโองการ โดยที่ไม่ต้องคำนึงถึงความอันตรายที่พึงจะมีแม้สักนิดเดียว ชีวิตและทรัพย์สินสมบัติของเรานั้นเป็นของหลวงไม่ใช่หรือ จะทรงประสิทธิ์ประสาทฉันใดก็ได้สุดแล้วแต่พระราชอัชฌาศัย”

คำพูดของข้าพเจ้านั้นแทนที่จะทำให้คนครึ่งชาตินี้มีน้ำใจ เบิกบานกลับทำให้เขากลัวยิ่งขึ้น ความกลัวนั้นทวีมากขึ้นทุกที เมื่อเรือของเราเข้าไปใกล้เรืออังกฤษ เพื่อช่วยให้คนขลาดนี้หาย ความวิตก ข้าพเจ้าพูดว่า “ในการจับนายเรืออังกฤษผู้นี้ ข้าพเจ้า มีกลยุทธ์ที่จะจับ โดยที่ท่านและข้าพเจ้าไม่ต้องได้รับอันตราย เลย ข้าพเจ้าจะหลอกลวงให้นายเรืออังกฤษลงจากเรือของเขามา ขึ้นเรือของเรา เพื่อสำเร็จตามความกึกนี้ ข้าพเจ้าจะขึ้นไปบน เรือ ท่านต้องตามข้าพเจ้าขึ้นไปด้วยนายเรือคงจะรับรองข้าพเจ้า ตามอักษณาสัยไมตรี ข้าพเจ้าก็จะแสดงความเคารพเขา หวังใจว่า เขาคงจะไม่มี ความสงสัยอย่างใดก็ขอท่านได้รับคำสั่งที่วิซเจนทร์ อังกระแสดพระบรมราชโองการนี้ และเก็บไว้ในกระเป๋าสื่อจน ถึงเวลาที่เรตต้องการจะใช้ ขอให้ท่านทำใจกล้าแข็งไว้ และทำ ทำทางองอาจ มิฉะนั้นกลยุทธ์เราจะไม่เป็นผลสำเร็จ”

“แต่ถ้าความกึกของท่านไม่เป็นผลสำเร็จ” คนคนนั้น ตอบข้าพเจ้าด้วยความระมัดระวังยิ่งกว่าทริตรองเหตุผล “ท่าน จะทำอะไรต่อไป” ข้าพเจ้าพูดว่า “ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าจะวิ่ง เอาหัวซุกเข้าไปอย่างพวกแขกมกักะสัน ข้าพเจ้าจะชักกระบี่ออก จากฝัก แล้วบอกนายเรือค้าขายอังกฤษว่าข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ จับตัวเขา ถ้าเขากระดิกตัวจะต่อสู้ข้าพเจ้าจะฆ่าเขาเสีย เมื่อท่าน ได้ยินข้าพเจ้าพูดดังนั้น ขอให้ท่านควักคำสั่งออกจากกระเป๋าสื่อ และร้องตะโกนบอกพวกกะลาสีว่าถ้าขึ้นสู่ พระเจ้าอยู่หัวจะทรง

แขวนคอมันทุกคน” คนครึ่งชาตินั้นตอบว่า “ถ้าเช่นนั้นเราก็ต้องตายทั้งสองคน” ข้าพเจ้าพูดว่า “โชคชะตาของเราเป็นเช่นนั้นไม่ใช่หรือ ตายวันนี้ พรุ่งนี้ หรือเมื่อไรก็ตายเถิด แต่ขอให้ตายโดย ศีรษะซัดเสียไว้”

พูดกันเท่านั้นแล้ว เราขึ้นไปบนเรือค้าขายของอังกฤษ ข้าพเจ้าปีนบันไดขึ้นไปก่อน คนครึ่งชาติชีวิตแทบจะหลุดจากร่างตามข้าพเจ้าขึ้นไป นายเรือเรือค้าขายได้เห็นสีหน้าคนคนนั้น แล้วถามข้าพเจ้าว่าคนคนนั้นเป็นอะไร ข้าพเจ้าตอบว่า “เขาไม่เจ็บเป็นอะไรเลย เป็นคนเมาคลื่นเท่านั้นเอง” พูดดังนั้นแล้วเราเดินเข้าไปในห้องใต้คาคพ้าเรือ มีคนนำสุรามาล้าง และยิงปืนกำนั ข้าพเจ้าหลายนัด นายเรือเรือค้าขายของอังกฤษ ซึ่งมาพบข้าพเจ้านั้นยังสวมเสื้อและหมวกสำหรับห้องนอนอยู่ ได้ขอโทษข้าพเจ้าที่แค้นตัวไม่เรียบร้อยแล้วถามข้าพเจ้าว่า มีธุระอะไรจึงมาจนถึงเรือลำนี้

ข้าพเจ้าตอบว่า “มีเรื่องสำคัญมากที่จะต้องหาหรือความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ชาววิลันดาที่เมืองบะตาวิตรเตรียมบรรทุก อาวุธยุทโธปกรณ์ ลงในเรือ เป็นอันมาก เพื่อจะ มาเผาเรือที่อยู่ในน่านน้ำนี้ กระบวนเรือวิลันดานั้นได้ออกมาในทะเลแล้ว ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานกระแสพระบรมราชโองการให้เรียกประชุมบรรดาต้นหนนายเรือทั้งหลายมาปรึกษาหารือกัน เพื่อหาทางป้องกันก่อนมีเหตุร้ายเกิดขึ้นโดยที่ไม่ทันรู้ตัว โดยเหตุที่

วิชเยนทร์ทราบที่ท่านอยู่ที่นี้ จึงสั่งให้ข้าพเจ้ามาหาท่านโดยเฉพาะและทำตามความเห็นของท่าน เพราะเชื่อว่าท่านมีกำลังและความชำนาญมาก”

นายเรือเรือคำชายอังกฤษผู้นั้นเชื่อถ้อยคำของข้าพเจ้าโดยสุจริตแล้วพูดว่า “ข้าพเจ้าจะสั่งให้หย่อนเรือกรรเชียงลงทะเล และบอกบรรดานายเรือที่อยู่ในน่านน้ำนี้ให้มาปรึกษาหารือกันบนเรือลำนี้” ข้าพเจ้าพูดว่า “ท่านทำเช่นนั้นถูกต้องทีเดียว” ข้าพเจ้าเกลี้ยงศิริตรองอยู่สักครู่หนึ่งแล้วพูดต่อไปว่า “แต่เรือของท่านจอดอยู่ห่างกว่าเรือลำอื่นๆ มาก ท่านควรลงไปในเรือกรรเชียงของท่านเอง ข้าพเจ้าจะลงไปในเรือของข้าพเจ้า ต่างคนต่างไปบอกตั้นหนนายเรือต่างๆ ให้รับมาประชุมปรึกษาหารือกันบนเรือที่จอดอยู่ใกล้สันดอนที่สุด เมื่อปรึกษากันเสร็จแล้วต่างคนต่างกลับไปเรือของตนโดยที่ไม่ต้องเสียเวลาตีกรรเชียงไปไกล

นายเรือเรือคำชายอังกฤษผู้นั้น ซึ่งไม่ระแวงคำพูดของข้าพเจ้าเลย เห็นพ้องด้วยความเห็นของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเกรงอยู่เสมอว่า ถ้าเขาสงสัยถ้อยคำของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าคงจะได้รับความลำบากมาก จึงพูดว่า “ข้าพเจ้าจะต้องรีบไปเพราะว่าน้ำทะเลกำลังไหลขึ้นอยู่แล้ว” พุทธจบคำข้าพเจ้าลุกขึ้นยืนแล้วลงไปในเรือของข้าพเจ้า ในทันที่นั้นข้าพเจ้าแกล้งทำอาการกิริยาว่าลืมหัดความสำคัญที่จะบอกให้เขาทราบ ข้าพเจ้าจึงร้องตะโกนให้เข้าหุนายเรือเรือคำชายอังกฤษ ซึ่งยังยืนอยู่ที่กราบเรือว่า “ขอท่าน

ได้โปรดลงมาในเรื่องของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามีข้อความสำคัญอีกข้อหนึ่งที่จะเรียนให้ทราบ” ในเวลาเดียวกันนั้นข้าพเจ้าสั่งให้ฝีพายยึดเชือกที่โยงเรือไว้ และบอกว่าเมื่อสั่งให้ปล่อยเชือกเมื่อไร ก็ให้รีบปล่อยเมื่อนั้น นายเรือเรือค้าขายลงบันไดมานั่งในเรือของข้าพเจ้าโดยที่ไม่มีควมสนเท่ห์เลย ข้าพเจ้ากระซิบบอกฝีพายเป็นภาษาไทยว่า “ปล่อยเชือกที่โยงเรือไว้” เพื่อไม่ให้ใครได้ยิน ข้าพเจ้าเอามือโอบไหล่ให้นายเรือเรือค้าขายอังกฤษทำท่าทางว่าจะกระซิบข้อความเข้าหูของเขาโดยที่ไม่ให้ใครรู้ ข้าพเจ้าพูดเบา ๆ ว่า “โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานกระแสพระบรมราชโองการให้ทำตามความเห็นของท่าน จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่เราทั้งสองจักต้องปรึกษารื้อกันในที่โหลฐานก่อน เพื่อไม่ให้มีความเห็นแตกต่างกันในเวลาเข้าที่ประชุมต้นหนนายเรือต่าง ๆ”

โดยเหตุที่น่าทะเลขึ้นเร็ววันก เรือของข้าพเจ้าก็ออกไปห่างจากเรือค้าขายอังกฤษมาก นายเรือผู้นั้นถามข้าพเจ้าว่า “ท่านจะพาข้าพเจ้าไปไหน ทั้งที่ข้าพเจ้าไม่ได้แต่งตัวเรียบร้อยเช่นนี้” และในทันทีนั้นยังไม่ทันรอคำตอบของข้าพเจ้า เขาตะโกนเรียกกะลาสีของเขาข้าพเจ้าสั่งให้ฝีพายรีบพายเรือเพื่อจะได้ถึงฝั่งเร็วขึ้น และบอกนายเรือผู้นั้นว่าข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้จับตัวเขา ข้าพเจ้ามีความเสียใจที่ต้องทำกลอุบายหลอกลวง ที่ทำเช่นนี้ก็เพื่อปฏิบัติตามคำสั่ง ข้าพเจ้าขออย่าให้เขามีความวิตก จะหาเครื่องแต่งกายและสิ่งอื่นที่จำเป็นไว้ให้พร้อม

มิช้าเรือกรรเชียงอังกฤษที่มีอาวุธก็ไล่ตามเรือของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเห็นว่าคงจะหนีรอดพ้นไปไม่ได้ จึงเทียบเรือของข้าพเจ้า เข้าข้างเรือค้าขายโปรตุเกสลำหนึ่ง ข้าพเจ้าควักปืนสั้นออกมาถือไว้แล้ว บอกนักโทษของข้าพเจ้าว่า “ขึ้นไปบนเรือลำนั้น ถ้าขัดขืนจะเอาปืนยิงให้ตาย” เมื่อเราขึ้นไปบนเรือลำนั้นแล้ว ข้าพเจ้าขอให้ทันหนกุ่มครองเราเขาไม่ขัดข้อง แต่มีกะลาสีนำทุเรศแปดหรือสิบคนเท่านั้น ไม่มีกำลังที่จะสู้กะลาสีอังกฤษสามสิบคนที่มีอาวุธและเตรียมที่จะระรานเรา

เมื่อไม่เห็นทางที่จะหลีกเลี่ยงไม่ให้ถูกจับไปได้ ข้าพเจ้าจึงบอกนายเรือเรือค้าขายอังกฤษว่า “จงสั่งให้เรือกรรเชียงของท่านกลับไปและจงคิดถึงชีวิตของท่านให้มาก ๆ ถ้ากะลาสีเหล่านั้นไม่ทำตามคำสั่งของท่าน ขึ้นเข้ามาใกล้ ข้าพเจ้าจะฆ่าท่านเสียเมื่อยังท่านตายแล้วข้าพเจ้าก็ยังมีปืนที่จะป้องกันตัวไม่ให้กะลาสีของท่านมาทำอันตรายข้าพเจ้าได้ข้างเดียว” ข้าพเจ้ากล่าวด้วยคำนี้ด้วยความหนักแน่น นายเรือผู้นั้นไม่ต้องการเสี่ยงโชค จึงร้องตะโกนสั่งให้เรือกรรเชียงกลับไป กะลาสีเหล่านั้นก็ทำตาม เมื่อข้าพเจ้าเห็นว่าเรือกรรเชียงลำนั้นไปไกลแล้ว ข้าพเจ้ากลับลงไป ในเรือของข้าพเจ้าอีก ขอบคุนทันหนเรือค้าขายโปรตุเกสแล้ว ข้าพเจ้าส่งฝีพายให้พายเรือกลับ ไปบางกอก เมื่อไปถึงเมืองบางกอกแล้วข้าพเจ้ากุมขังนายเรือเรือค้าขายอังกฤษผู้นั้น แต่จัดการไม่ให้เขาได้รับความลำบากยากเข็ญเลย

ข้าพเจ้าได้รับรายงานให้วิชเยนทร์ทราบ ว่า ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติตามกระแสพระบรมราชโองการทุกประการ แต่ในรายงานฉบับเดียวกันนั้นข้าพเจ้าโพ้นทะนาคำสั่งนั้นด้วยได้ใช้ถ้อยคำด้วย ความระมัดระวัง เพราะว่าข้าพเจ้าไม่มีอำนาจมากกว่าเขา และรู้ตัวด้วยว่าเขาเป็นศัตรูร้ายกาจนัก ข้าพเจ้าจึงเพียงกล่าวว่าคำสั่งที่มอบหมายมานั้นไม่สมกันกับตำแหน่งหน้าที่ของข้าพเจ้า ไม่เห็นเป็นการสมควรที่จะสั่งให้ข้าพเจ้า ซึ่งเป็นผู้บัญชาการทัพเรือลงมือทำเอง จะใช้นายทหารที่มียศฐานันดรต่ำกว่าทำก็ได้

ข้าพเจ้าได้ส่งรายงานนี้ไปเมืองละโว้พร้อมกันกับตัวนักโทษ นายเรืออังกฤษผู้นี้ต้องใช้เงินให้วิชเยนทร์เป็นจำนวนถึงสองร้อยชั่งตามที่เขабังคับให้ใช้ จึงรอดตัวไปได้ ส่วนตัวข้าพเจ้านั้น วิชเยนทร์ปฏิเสธว่าไม่ได้มีคำสั่งให้ข้าพเจ้าทำเช่นนั้น ข้ากล่าวโทษข้าพเจ้าเป็นครั้งที่สองว่าทำการรุนแรงเกินไปและไร้สติปัญญา เขาอ้างว่ามีพระบรมราชโองการให้ลงพระราชอาญาข้าพเจ้าโดยจำกัดที่ให้อยู่ห่างจากเมืองบางกอกสองร้อยเส้น นี่แหละคือบำเหน็จความชอบที่ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานเป็นการตอบแทนที่ข้าพเจ้าได้ทำตามคำสั่งที่ได้รับมอบหมายให้ฝ่าฝืนความอันตราย

ข้าพเจ้ามีความแค้นเคืองเหลือที่จะพรรณาได้ถูก ไม่ตั้งใจอีกว่าจะควรทำอะไรต่อไป ตกลงใจแน่วแน่ว่าจะต้องกลับไปประเทศฝรั่งเศสโดยเร็วที่สุด โดยเหตุที่ยังไม่มีโอกาสเหมาะ

กำหนดวันที่จะไปนั้นก็ยังอยู่อีกหลายวัน จึงซ่อนความโหมนัสเสียใจไว้ ออกทนรอกอยจนกว่าจะถึงเวลาที่จะไปได้ เพื่อแก้ความรำคาญในเวลาที่อยู่ในที่จำกัก เพราะว่าตั้งแต่ได้รับจดหมายฉบับสุดท้ายนี้จากวิชนินทร์ ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนเป็นคนที่ถูกเนรเทศ ข้าพเจ้าหาความสนุกเพลิดเพลินในการจับจระเข้

ในบริเวณใกล้เคียงเมืองบางกอกนั้นมีจระเข้มาก คนไทยใช้เบ็ดเป็น ๆ เป็นเหยื่อล่อจับมัน เขาเอาไม้ยาวประมาณสิบนิ้ว และใหญ่ปานกันเสียมให้แหลมทั้งสองปลาย ผูกไว้ใต้ท้องของเบ็ด เอาเชือกเกลียวเล็ก ๆ แต่เหนียวมาผูกไม้แหลมนั้นให้ติดต่อกับไม้กระบอกซึ่งเป็นไม้ชนิดหนึ่งเบามากใช้เป็นท่อน เขาเอาเบ็ดปล่อยลงกลางแม่น้ำ เบ็ดที่ถูกมัดติดอยู่กับไม้นั้นได้รับความรำคาญ จึงร้องและดิ้นจะให้หลุดไป จระเข้มองเห็นเบ็ด ก็กระโจนลงไปในแม่น้ำ ดำน้ำไปซุ่มเบ็ด ไม้แหลมนั้นก็ติดคอจระเข้

เมื่อคนไทยเห็นว่าจระเข้ติดกับ เพราะว่ามันดิ้นและดิ้นท่อนไม้กระบอกนั้น เขาจึงวิ่งเชือกจุกจระเข้ขึ้นมาเหนือน้ำมันดิ้นรอนอย่างไรก็หลุดไปไม่ได้ เมื่อมันขึ้นมาพ้นน้ำ หมอจระเข้ก็เอาจมวกแทงมัน จมวกนั้นมีรูปคล้ายกันกับง้าวเหล็กแหลมที่ปลายนั้นมีรูปเหมือนศร ดำมทำด้วยไม้ยาวสามศอกเศษ เหล็กแหลมที่อยู่ปลายด้ามไม้นั้นมีรูสำหรับเอาเชือกเกลียวเล็ก ๆ และเหนียวร้อยได้ เชือกนั้นพันไว้รอบด้าม เมื่อเหล็กแหลมติดจระเข้แล้ว

เชือกก็ผ่อนตามไป แต่กำมไ้มียังลอยน้ำอยู่ จึงรู้ว่าจระเข้อยู่ที่ตรงไหน เมื่อจระเข้ถูกแทงติดอยู่กับปลายฉมวกหลายแห่งแล้ว เขาก็จุกและลากจระเข้ขึ้นมาบนบก ถ้ามันยังเป็นอยู่ เขาก็เอาขวานฟันมันจนขาดใจตาย

นอกจากใช้เหยื่อจับจระเข้ ยังมีการจับสัตว์น้ำอีกอย่างหนึ่ง คือ เมื่อคนไทยเห็นจระเข้เข้ามาใกล้เรือน เขาร้องโวยวายหรือเอาปืนยิงให้คงกึกก้อง เพื่อมันตกใจ เพราะว่ามันเป็นสัตว์ขลาด เมื่อมันตกใจถึงนั้นแล้ว มันก็กระโจนลงไปในน้ำ ถ้ามันหนีไปกบดาน ในขณะนั้นเขาลากเรือหลายลำลงไปลอยอยู่ในแม่น้ำ สัตว์ชนิดนี้อยู่ได้น้ำไม่ไ้เกินกว่าครึ่งชั่วโมง ต้องขึ้นมาหายใจ พอมันโผล่ขึ้นมาคนทั้งหลายที่อยู่บนเรือก็เอาฉมวกพุ่งเข้าไป ถ้าฉมวกถูกปากของมัน ก็จับจระเข้ได้ง่าย คนไทยพุ่งฉมวกแม่นยำนัก

ถ้าฉมวกที่มีเชือกเกลียวผูกติดอยู่นั้นลอยน้ำ คนที่ถือเชือกจึงรู้ได้แน่ว่าจระเข้จะโผล่ขึ้นที่ตรงไหน จึงคอยชี้ที่บอกหมอจระเข้ให้เอาฉมวกแทงข้างลงไป เมื่อมันถูกฉมวกหลายเล่มแล้ว เขาก็จุกฉลากมันขึ้นมาบนบก และตัดมันเป็นชิ้น ๆ การจับจระเข้ดังที่เล่ามานี้สนุกมากกว่าใช้เหยื่อจับมัน

เมื่อจระเข้นั้นมีสี่ขาคล้ายเนื้อปลากระเบน ขาพเจ้าได้ลองแล้วรสไม่สู้เลวนัก มันเป็นสัตว์ไม่น่าดุเลย มันอยู่ในแม่น้ำยาวตั้งแต่สองวาถึงสามวาหนึ่งศอก ขากรรไกรของมันแบน มี

เขี้ยวใหญ่ข้างละสองเขี้ยว ที่ขากรไกรบนเขี้ยวหนึ่ง และที่ขากรไกรล่างอีกเขี้ยวหนึ่งมันยื่นออกมานอกปากคล้ายเขี้ยวหมูป่า เพราะฉะนั้นเมื่อมันจับสิ่งหนึ่งสิ่งใด เราจะทิ้งสิ่งนั้นให้หลุดจากปากมันไม่ได้

วันหนึ่งข้าพเจ้าไปล่าจระเข้แล้ว กลับมาถึงบ้าน พออย่างเข้าประตูก็ได้เห็นหน้านักบวชเจสสุทิสรูปอีกโดยที่ไม่ได้นึก ได้ฝันว่าจะได้พบกันอีกเลย นักบวชรูปนี้ไค้แวะเยี่ยมข้าพเจ้าก่อนเดินทางไปประเทศจีน เห็นท่านครั้งนี้รู้สึกสงสารท่านมาก ท่านเล่าว่าเรือที่ท่านโดยสารไปนั้นไค้ไปแตกอับปางลงที่ใกล้ฝั่งประเทศเขมร ได้รับทุกขเวทนาเหลือที่จะพรรณนาได้ถูก ต้องเดินบกเข้าไปในภูมิประเทศที่ยังไม่มีใครไค้เคยผ่านไค้ไปเลย ข้าพเจ้าต้อนรับท่านด้วยความปิติยินดีเป็นอันมาก และได้พยายามโดยเต็มความสามารถช่วยเหลือเกื้อหนุนให้ท่านลืมนความยากลำบากที่ไค้ประสบมาแล้ว

โดยเหตุที่ความแค้นเคืองวิชเณทร์ฝังอยู่ในหัวใจของข้าพเจ้าเสมอ ข้าพเจ้าจึงควักคำสั่งที่ให้ข้าพเจ้าจับนายเรือเรือค้าขายอังกฤษกับจดหมายของวิชเณทร์ตอบรายงานของข้าพเจ้าให้ท่านนักบวชอ่านโดยตลอด ถึงแม้ว่าท่านเป็นผู้ที่ระมัดระวังถ้อยคำมากเพียงไร ท่านก็อดกลั้นความโกรธไว้ไม่ได้ เป็นครั้งแรกที่ท่านไค้แสดงความเห็นโดยเปิดเผยว่าเป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่ข้าพเจ้าต้องไปให้พ้นจากประเทศนี้โดยเร็วที่สุด

ท่านพูดว่าวิชเณทร์ซึ่งไม่มีความไว้วางใจข้าพเจ้าเลยและ
 ต้องการทำลายชีวิตข้าพเจ้า ได้พยายามประทุษร้ายข้าพเจ้าอยู่
 เป็นเนืองนิตย์ คำสั่งสุดท้ายนี้เขานึกว่าถ้าทำตามแล้ว ข้าพเจ้า
 คงจะรอดชีวิตไปไม่ได้ แต่พระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในสากลโลกยัง
 ทรงคุ้มครองข้าพเจ้าอยู่ ข้าพเจ้าจึงยังมีชีวิตอยู่ได้ ท่านแนะนำ
 ข้าพเจ้าไม่ให้เอาเปรียบพระเมตตาการุณยคุณแห่งพระผู้เป็นเจ้า
 เป็นใหญ่มากเกินไป ควรรีบไปเสียจากประเทศไทย ที่ซึ่งชีวิตของ
 ข้าพเจ้าอยู่ในอันตรายมิเว้นวัน ท่านนักบวชทั้งสี่รูปนี้ได้ปลอบใจ
 ข้าพเจ้าเป็นอเนกประการ ข้าพเจ้าได้พยายามที่จะเชิญให้ท่านอยู่
 กับข้าพเจ้านาน ๆ แต่ล่วงมาไต่สองวันท่านก็แสดงความประสงค์
 ว่าจะต้องขึ้นไปกรุงศรีอยุธยา เพื่อหาเรือที่จะโดยสารไปประเทศ
 จีนอีก

ส่วนตัวข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้าไม่มีความปรารถนาที่จะเลื่อน
 กำหนดวันไปจากประเทศนี้อีกต่อไป จึงได้ตกลงใจจะโดยสาร
 เรือของบริษัทบุรพทิศ ซึ่งมาจอดอยู่ที่สันดอนหลายวันแล้ว เรือ
 ลำนี้บรรทุกสินค้าจากเมืองปอนติเจรีมาชายที่นี้ และบรรทุกสินค้า
 จากประเทศไทยไปขายในมัธยมประเทศ

โดยเหตุที่ข้าพเจ้า ได้รับราชการตามตำแหน่งหน้าที่ใน
 ประเทศนี้มาดังนี้ และพระนารายณ์มหาราชได้ทรงพระเมตตา
 การุณยข้าพเจ้าเป็นอันมาก ย่อมไม่เป็นการสมควรที่ข้าพเจ้าจะไป
 จากประเทศไทยอย่างคนที่หนีการเกณฑ์ทหาร ข้าพเจ้าจึงมี

จดหมายไปยังวิซเยนทร์ ขอให้ทราบถวายบังคมลาแทนตัวข้าพเจ้า ข้าพเจ้าอ้างว่าโรคภัยซึ่งเบียดเบียนข้าพเจ้าทำให้กำลังกายอ่อนเพลียลงทุกวัน ไม่สามารถที่จะอยู่ในพระราชอาณาจักรนี้ต่อไปได้อีก ข้าพเจ้าจะเข้าไปในพระราชสำนัก เพื่อกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งหน้าที่ ถ้าวิซเยนทร์เห็นว่าจะจัดให้ข้าพเจ้าเฝ้าได้ตามคำขอร้องข้าพเจ้า เขาหาเห็นชอบด้วยไม่ และโดยเหตุที่เขาไม่กลัวว่าข้าพเจ้าจะกลับไปพูดในประเทศฝรั่งเศส ให้มีความเสียหายแก่ตัวเขาแล้ว เขาก็มีจดหมายตอบมาว่าพระนารายณ์มหาราชไม่มีพระราชประสงค์ที่จะบังคับใจข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามีเสรีภาพที่จะลาออกจากตำแหน่งได้ตามชอบใจ

ก่อนออกจากบางกอกข้าพเจ้าได้มีจดหมายถึงขุนนางหนุ่มน้อยผู้หนึ่ง ชื่อพระปิย ซึ่งเป็นมิตรกัน เขารักข้าพเจ้ามาก เป็นคนมีความกตัญญูกตเวที เพราะว่าข้าพเจ้าได้ช่วยให้พ้นจากการลงพระราชอาญาเขียน ถึงแม้ว่าขุนนางผู้นี้เป็นคนโปรคปรานของพระนารายณ์มหาราชได้ทรงพระกรุณามากกว่าเด็กหนุ่มอื่นๆ ที่อยู่ในพระราชสำนัก ก็รอดพระอาญาไปไม่ได้ ถ้าข้าพเจ้าไม่ยื่นมือเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ข้าพเจ้าเขียนจดหมายฉบับนั้นไปลาพระปิยกลับไปประเทศฝรั่งเศส ขอยุ่ให้เขาดีมิตรไมตรีของข้าพเจ้า และขอให้รักชนชาวฝรั่งเศส ผู้ส่งสอนศาสนา และนักบวชเยซูอิต ขอให้เขาคุ่มครองคนเหล่านี้ดังที่เคยคุ่มครองมาแต่ก่อนนี้

พระบิย์มีความเสียใจเป็นอันมาก ที่ข้าพเจ้าจะไปจากประเทศนี้ จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เขามีจดหมายเล่ามาว่า พระนารายณ์มหาราชทรงประหลาดพระราชหฤทัยที่ไม่ทรงทราบว่า ข้าพเจ้าจะไปจากประเทศนี้ก่อนเลย จึงรับสั่งถามวิษเณทร์ว่าเหตุไรข้าพเจ้าจึงกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง ไปรคเกล้าฯ ให้ตามตัวข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าและกราบทูลชี้แจงว่าข้าพเจ้ามีความโทมนัสน้อยใจด้วยเรื่องอะไร เมื่อวิษเณทร์ได้สดับพระราชกระแสตั้งที่เขียนมาข้างบนนี้แล้ว เขารู้สึกลำบากใจมาก เขาไม่ต้องการให้ข้าพเจ้าเข้าไปในพระราชสำนักเลย แต่พระราชกระแสนั้นมีความชัดเจนว่าให้ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้า วิษเณทร์จึงส่งนายทหารชาติโปรตุเกสผู้หนึ่งซึ่งเป็นคนซื่อสัตย์แก่ตัวเขามาก ให้มาหาข้าพเจ้าบนเรือค้าขายฝรั่งเศส และให้บอกข้าพเจ้าว่า ไปรคเกล้าฯ ให้เขามาพาตัวข้าพเจ้าไปในพระราชสำนัก

หลุมที่วิษเณทร์ซุกไว้ด้วยความมุ่งหมายจะให้ข้าพเจ้าตกนั้นบังปากหลุมไว้ไม่สนิทนัก ข้าพเจ้าทราบอยู่ดีแล้วว่าพระนารายณ์มหาราช ไม่เคยทรงใช้ผู้หนึ่งผู้ใดให้เป็นผู้เชิญพระราชกระแสเลยนอกจากทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ท่านเจ้าคุณะเคอะเมเทลโลโปลิส ท่านมานูเอล และผู้อำนวยการบริษัทฝรั่งเศส ซึ่งนั่งอยู่ในที่นั้น เวลานั้นนายทหารโปรตุเกสพูดอยู่กับข้าพเจ้า ไม่ยับยั้งที่จะเตือนข้าพเจ้าว่าอย่าไว้อใจคนคนนี้เลย

ท่านเจ้าคณะเคอะเมเตลโลโปลิสจุมมือข้าพเจ้าห่างออกไป แล้วบอกให้ข้าพเจ้าระวังตัวให้มาก ๆ อย่ายอมไปอยู่ในเงื้อมมือของชาวโปรตุเกส ท่านรู้จักวิชเยนทร์ดีไม่ต้องสงสัยเลยพวกทหารโปรตุเกสเหล่านี้ได้รับคำสั่งวิชเยนทร์ให้ฆ่าข้าพเจ้า เมื่อมันฆ่าข้าพเจ้าตายแล้ว วิชเยนทร์ก็สั่งให้นำทหารโปรตุเกสผู้นั้นไปแขวนคอเสีย เพื่อทหารคนนั้นไม่สามารถที่จะชักวิชเยนทร์ได้เสร็จแล้ววิชเยนทร์ก็นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระนารายณ์มหาราชว่า ได้สั่งให้ฆ่าทหารโปรตุเกส เพราะว่าทหารนั้นมีความผิดที่ได้ฆ่าเซอวาลิเอร์เคอะฟอร์บัง ท่านเจ้าคณะเคอะเมเตลโลโปลิสพูดว่า พระนารายณ์มหาราชเคยทรงเชื่อถ้อยคำวิชเยนทร์เสมอ ก็ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย ท่านขอให้ข้าพเจ้าเชื่อท่านเถิด อย่าไปอยู่ในเงื้อมมือศัตรูที่เกลียดชังและโหดร้ายเช่นนี้ เมื่อมีทางที่จะหนีภัยได้แล้ว ก็ย่อมมีความสุขมากกว่า

ข้าพเจ้าขอบพระคุณท่านเจ้าคณะเคอะเมเตลโลโปลิสที่ได้มีความกรุณาเตือนสติข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงบอกนายทหารโปรตุเกสว่าข้าพเจ้าไม่เชื่อพระราชกระแสที่เขาเชิญมา พระนารายณ์มหาราชได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าพเจ้ากราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งหน้าที่แล้วจึงไม่เข้าใจว่าเหตุไรจึงทรงเปลี่ยนพระราชกระแสไปเป็นอย่างอื่นและมีพระราชประสงค์ให้ข้าพเจ้าอยู่ต่อในประเทศนี้โดยที่ไม่ทรงพระราชวิจารณ์สาเหตุที่

ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลไว้แล้ว ขอให้นายทหารโปรตุเกสกลับไปเถิด และเรียนวิชเยนทร์ให้ทราบคำตอบของข้าพเจ้าด้วย

ข้าพเจ้าพูดทั้ง ๆ เช่นนี้ ก็เพราะว่าข้าพเจ้าจะไม่ต้องอยู่ในประเทศนี้อีกนานวัน จึงไม่ต้องกลัวว่าวิชเยนทร์จะเกลียดชังข้าพเจ้าอีกเท่าไร ความจริงรุ่งขึ้นเรือกก็ชักใบออกไปจากประเทศไทย ข้าพเจ้าตั้งใจเป็นอันมากและลื้มความลำบากที่ได้ประสบมาเมื่อเรือผ่านช่องแคบมาลาคา มีลมพัดหวนมา เราจึงทอดสมอลงขึ้นไปบนบกและรับประทานหยอยนางรมอร่อยมาก เราต้องกะเทาะมันออกจากหินและกินมันที่ริมฝั่งนั้นเอง เพราะว่ามันเกาะติดอยู่กับศิลาแน่นมากจะปลิดออกมาหาได้ไม่

ในเวลาที่เราทอดสมอยู่ริมฝั่งนี้ ข้าพเจ้าได้เดินเข้าไปในป่าได้พบถ้ำที่สิงของสัตว์ป่า ข้าพเจ้าเดินเข้าไป เพื่อจะล่ามันมาเป็นอาหารได้บ้าง ในขณะที่เดินไปเหยี่ยวซ้ายแลขวา ข้าพเจ้าได้เห็นลิงขนาดใหญ่ตัวใหญ่ตัวหนึ่ง คาแพรวพราวเดินตรงมายังข้าพเจ้าด้วยอาการกิริยาของอาจ ถ้าข้าพเจ้าไม่มีปืนอยู่ที่มือแล้ว ก็คงกลัวมันมาก เมื่อข้าพเจ้าไปใกล้มันเดินเข้าไปใกล้ประมาณสี่วา ข้าพเจ้ายกปืนขึ้นยิงมันล้มลงตายคาที่

สัตว์นี้ขมิงทั้งมาก หางยาวเท่ากับหางสิงโต สูงกว่าสองศอกครึ่ง ที่หน้าของมันทั้งยาวและกว้าง มีผิวน้ำเหมือนคนขี่เมากนพื้นเมืองบอกข้าพเจ้าว่าเคราะห์ดีมากที่สุดที่มันตายได้ สัตว์ชนิดนี้มีแรงมาก มันคงหักคอข้าพเจ้าถ้าข้าพเจ้ายิ่งผิด ข้าพเจ้าได้ไป

ตามพวกกะลาสีมาหามันไป คนเหล่านั้นพูดว่าตั้งแต่อยู่มาใน
มัยยมประเทศยังไม่เคยเห็นสิงโตใหญ่โตเท่าตัวนี้เลย

จากช่องแคบมาลาคาเราผ่านไปทางหมู่เกาะนิโคบาร์มีคน
ป่าอยู่ที่นั่นมาก ทั้งผู้หญิงและผู้ชายเดินไปไหน ๆ ตีนเปล่า
จับปลาและเก็บผลไม้ในป่ามาเป็นอาหาร เกาะเหล่านั้นไม่มีข้าว
และผักสด ธัญพืชพืชใด ๆ ที่ใช้เป็นอาหารหาไม่มี หมู่เกาะอัน-
ตามานอยู่ห่างจากหมู่เกาะนี้ประมาณสามพันเส้น เราแลเห็นได้
แต่ไกล ๆ ผู้ที่อาศัยอยู่บนเกาะเหล่านั้นเป็นคนกินเนื้อคน และ
เป็นคนที่ดุร้ายที่สุดในแถบทวีปนี้

ในที่สุดเราได้มาถึงเมืองปอนดิเจรี อันเป็นที่ตั้งคลังสินค้า
ที่ลือเลื่องที่สุดแห่งหนึ่งของบริษัทบรูพทิก มีผู้อำนวยการคนหนึ่ง
และเสมียนพนักงานหลายคน ผ้าที่ทอด้วยฝ้ายและผ้าอื่น ๆ ซึ่ง
ประดิดประดอยขึ้นในมัยยมประเทศนั้นมีอยู่ที่คลังสินค้าเป็นอันมาก
เรือของบริษัทบรูพทิกมาจากประเทศฝรั่งเศสทุกปี และบรรทุก
ผ้าเหล่านั้นไปเมืองปอร์ตหลุยส์

ม. มารตัง ซึ่งเป็นผู้อำนวยการของคลังสินค้านี้ ได้ต้อนรับ
ข้าพเจ้าด้วยอัธยาศัยไมตรีดียิ่งยวด ตลอดเวลาที่ข้าพเจ้าอยู่
ที่นั่นข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะกลับไปประเทศฝรั่งเศสเร็วตามความ
ประสงค์ของข้าพเจ้าได้เพราะว่าต้องรอเรือที่จะมาจากทวีปยุโรป
ปีนี้มาถึงช้ากว่ากำหนดมาก เวลาพักอาศัยอยู่ที่นี้ ข้าพเจ้าได้
เที่ยวล่าสัตว์ในประเทศนี้ มีสุนัขจิ้งจอกชนิดหนึ่งเรียกว่า สุนัขซี

ลูกเกาส์ ข้าพเจ้าจับมันได้ทุกวันได้ใช้สุนัขสำหรับจับกระต่ายป่า
ที่ข้าพเจ้าหัดไว้ดีแล้วจับมัน ได้รับความเพลิดเพลินใจเป็นอันมาก

ในการจับสุนัขจิ้งจอกนั้น ข้าพเจ้าเกือบเสียชีวิตไปครั้ง
หนึ่งเสมือนทำการในเรื่องของบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศส ซึ่งฟังมาถึง
ที่นี่ ได้มาขอให้ข้าพเจ้าไปล่าสัตว์ด้วย เมื่อได้ตามสุนัขจิ้งจอกมา
ได้สองสามชั่วโมงแล้ว สุนัขที่ข้าพเจ้าได้หัดไว้แล้วนั้นเกือบจับ
สุนัขจิ้งจอกได้ตัวหนึ่ง ถ้ามันไม่ทันหนีลงรูไปได้ เพื่อไล่ให้มัน
ออกมาจากรูต้องเอาควั่นรมมัน ข้าพเจ้าจึงเอาฟางข้าวมัดลงไปใน
รูและเอาไฟจุดฟางนั้น ในขณะที่ข้าพเจ้าก้มลงเป่าไฟ สัตว์ชนิด
หนึ่งกระโจนออกมาจากรูโดยแรงจนข้าพเจ้าล้มลงกลิ้งอยู่ในกอง
ไฟและควั่น สัตว์ตัวนั้นกระโจนเหี่ยคหน้าข้าพเจ้า แล้วกระโจน
ลงไปใต้ม้วนเร็วว่าข้าพเจ้าลุกขึ้นยืนได้เสียอีก เสมียนบริษัท
บุรพทิศฝรั่งเศสผู้นั้นบอกข้าพเจ้าว่าสัตว์ที่กระโจนลงไปใต้ม้วน
นั้นคงเป็นจระเข้หรือเหี้ย อย่างไรก็ตามข้าพเจ้ามีความตกใจมาก
เพราะหัดดีเหลือเกินที่รอดชีวิตมาได้

ชาวเมืองปอนติเจรีนั้นมีผิวเนื้อดำมาก แต่ไม่ดำเท่าพวก
แขก “กัฟฟร์” ในทวีปแอฟริกา ใบหน้าของเขาจะทึบดำตาม
หวานและงามมาก ไว้ผมยาวถึงบั้นเอว ชนชาตินี้แบ่งกันเป็น
ชั้น ๆ คือจำพวกพราหมณ์ซึ่งเป็นหัวหน้าศาสนานั้นเป็นผู้ที่คนนับ
ถือมากกว่าผู้อื่น ต่อจากนั้นก็มีความคนเลื่องเกาะ ชนชาตินี้สมสู่กัน
แต่ในจำพวกของตนเพราะเหตุฉะนั้นคนเลื่องเกาะไม่มีหวังที่จะ

แต่งงานกับพราหมณ์ได้ ถ้าผู้ชายชั้นสูงส่งไปแต่งงานกับผู้หญิงชั้นหรือสูงต่ำกว่า ผู้ชายคนนั้นก็ต้องละสกุลของตนมาเป็นสกุลของผู้หญิง ส่วนผู้หญิงนั้นหาเป็นเช่นนั้นไม่ ถ้าไปแต่งงานกับผู้ชายต่างสกุลกัน ฐานะของตนหาเสื่อมสูญไม่ ในบรรดาชนจำพวกต่าง ๆ นี้ ยกเว้นจำพวก “ปารายัน” ที่ใคร ๆ เห็นก็สะอิดสะเอียน เพราะว่าเขากินสัตว์ทุกชนิดเป็นอาหาร จำพวกทำเกือกผูกบังเกียจที่สุด(*)

ชนชาติหนึ่งซึ่งเป็นคนนับถือเทวรูป มีเทวสถานทีลือนามอยู่แห่งหนึ่งห่างจากเมืองปอนติเจรีราวร้อยเส้น เขาพากันไปนมัสการเทวรูปนั้นทุกปี คนที่อยู่ใกล้เคียงก็พากันไปเหมือนกัน ข้าพเจ้าเป็นคนที่ยากรู้ยากเห็นได้ไปกับเขาด้วยเมื่อทำพิธีต่าง ๆ ในเทวสถานนั้นแล้ว เขาเชิญเทวรูปออกมาข้างนอก ประดิษฐานเทวรูปอันใหญ่โตมหึมาและปึกทองงามมากไว้บนรถสี่ล้อ รูปเทพบุตรและเทพธิดานั้นหันหน้าเข้าหากัน รูปเทพธิดา ท่าทาง

(๑) คนในชมพูทวีป (คืออินเดียและเรียกต่อมาว่าอินเดียประเทศ)

นั้น แบ่งออกเป็น ๔ จำพวกหรือวรรณะ คือ ๑. กษัตริย์มีฐานะทางรักษามันเมือง ๒. พราหมณ์จำพวกเก่าเรือนมีฐานะทางสั่งฝึกสอนและทำพิธี ๓. แพศย์จำพวกพลเรือนมีฐานะทางทำนา ค้าขาย และ ๔. ศูทร จำพวกคนงานมีฐานะทางรับจ้างทำการทำของ นอกจากนี้ยังมีอีกหลายจำพวกแต่เป็นจำพวกที่เลวกว่าสี่จำพวกนี้ เช่นพราหมณ์สมสู่กับศูทรมีบุตรออกมา เรียกว่า จันชาล คนเลี้ยงแกะโน่นก็ลงนับเข้าจำพวกแพศย์ และคนทำเกือกที่อยู่ในจำพวกศูทร ปารายันนั้นเป็นภาษาทมิฬ ฝรั่งเศสใช้คำว่า Paria

เต็มไปด้วยรากะตังอยู่หน้ารถ เทพบุตรก็มีท่าทางไม่ผิดกันกับรูปเทพธิดานัก

คนราวสองสามร้อยคนจุลลากลเชื้อกที่ผูกกรณนั้น คนอื่นๆ ที่มีมากจนนับไม่ถ้วน ได้วิ่งเข้าไปนอนพัวพาบกลิ้งเกลือกอยู่ใกล้ๆ รถด้วยความศรัทธาแก่กล้าร้องเกรี้ยวกราวอึงคะนึงทั่วไป บางคนก็โง่จนเหลือเกินได้เหวี่ยงตัวลงไปใต้ล้อรถเชื่อมั่นว่าคงจะถึงซึ่งสันติสุขเมื่อถูกรถที่เชิญเทวรูปทับตาย

เสร็จพิธีแล้ว ข้าพเจ้าได้เห็นผู้ชายและผู้หญิง ซึ่งกลิ้งเกลือกไปตามพื้นดิน ได้พากันไปกลิ้งตัวรอบเทวสถานอีก ข้าพเจ้าจึงถามว่าเหตุไรคนเหล่านั้นจึงทรมาณตัวให้ร่างกายบอบช้ำเช่นนั้น คนเหล่านั้นเกือบเปลือยกาย มีแต่ผ้าผืนหนึ่งพันตัวตั้งแต่เอวลงไปถึงโคนขาเท่านั้น เขาตอบข้าพเจ้าว่าเขาไม่มีลูก จึงเชื่อว่าการทรมาณตัวเช่นนั้นจะทำให้เทพเจ้าประสาทพรให้มีลูกได้ ข้าพเจ้าทราบเพียงนี้เท่านั้นเพราะว่าตามที่เล่ามาข้างบนนี้แล้ว นอกจากคนที่นับถือเทวรูปเท่านั้นไม่มีใครเข้าไปในเทวสถานได้

ล่วงมาอีกสองวัน ข้าพเจ้าไปที่เทวสถานอีก เพราะอยากรู้ อยากเห็นจริง ๆ ว่าจะมีอะไรอยู่ข้างในนั้น ข้าพเจ้าไปที่หน้าประตูเทวสถานกับชาวฝรั่งเศสอีกเจ็ดคน ซึ่งมีความประสงค์จะเข้าไปดูเหมือนกัน หัวหน้าพราหมณ์ไม่ยอมให้เราเข้าไป อ้างว่าถ้าอนุญาตให้คริสต์ศาสนิกชนเข้าไปแล้วศาสนาจะเสื่อม เมื่อเขายกสาเหตุนี้มาห้ามแล้ว ข้าพเจ้าไม่ได้หุคตอบอย่างไร เดินเข้าไป

ใกล้ตัวพราหมณ์ผู้นั้นแล้วกระซอกมีดที่เหน็บอยู่ที่สายรัดเอวของเขา เอาปลายมีดจิ้มพุงแล้วชี้ว่าจะฆ่าเสีย ไม่ทันต้องบอกให้หนีเอาตัวรอด เขาก็วิ่งไปเสียแล้วเราจึงพากันเข้าไปในเทวสถาน ซึ่งกว้างขวางใหญ่โตมาก ได้เห็นแต่เทวรูปขนาดต่าง ๆ อยู่ในท่าทางเต็มไปด้วยรากะทั้งนั้น

ในขณะที่เราเที่ยวดูเทวรูปเหล่านั้นด้วยความเพสิดเพลิดใจพราหมณ์ที่ได้รับการดูหมิ่น ได้ร้องเรียกคนที่อยู่ใกล้เคียงเทวสถานนั้นแล้วเดินตรงมายังเรามีคนตามด้วย มากกว่าสามร้อยคน แต่ชนชาตินี้ซึ่งไม่มีความกล้าหาญเลย มีความสะทกสะท้านมาก เมื่อแลเห็นเรามีอาวุธปืนอยู่ทุกคน ไม่มีคนหนึ่งคนใดกล้าเข้ามาใกล้เราเลย

ในเวลาใกล้ ๆ กันนี้ เรือของบริษัททำการค้าขายในมลายูประเทศลำหนึ่งจะชักใบไปเมืองมัสสุลีปาตาน ซึ่งเป็นเมืองลือนามว่าสมบูรณ์ด้วยสินค้านานัปการ โดยเหตุที่เรือที่จะมาจากประเทศฝรั่งเศสยังไม่มาถึง ข้าพเจ้าจึงตกลงใจที่จะโดยสารเรือลำนั้นไปจนถึงเมืองกุลคอนดาซึ่งอยู่ห่างจากที่นี้ราวสามพันเส้น ในขณะนั้นพระเจ้าโมกลมหาราชยกทัพมาล้อมเมืองนี้ไว้ ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะดูยุทธวิธีของชนชาตินี้ว่าเขาล้อมและยกเข้าตีเมืองอย่างไร แต่ข้าพเจ้าไปไม่ถึงเมืองกุลคอนดาตามที่ได้ตั้งใจไว้ คงจะเล่าต่อไปข้างล่างนี้

เมื่อเราออกจากเมืองปอนติเจรีนั้นเป็นฤดูลมตะวันตก การเดินทางสะดวกเรียบร้อยทุกประการ เราจึงไปถึงเมืองมัสสุลี-ปาตานไค้เร็ว เมื่อเรืออยู่ห่างจากเมืองราวแปดร้อยเส้น เราได้เห็น เมฆดำและหนามากลอยมาจากฝั่ง จึงนึกว่าจะมีพายุใหญ่ เราจึง ม้วนมัดใบเรือไว้ให้แน่น เพราะเกรงว่าเรือจะถูกพายุล่มจมลง แต่เมฆนั้นลอยข้ามเรือของเราไป ฝนตกลงมาเล็กน้อยแล้วก็ มีเมฆวันตัวใหญ่ ๆ คล้ายกันกับเมฆวันซึ่งเราได้เคยเห็นใน ประเทศฝรั่งเศส ที่หยอกไข่ม้วนให้วุ่นทำให้มีหนอนขึ้น เมฆวันเหล่านี้มีกันสี่มวง พวกกะลาสีได้รับความรำคาญมาก ไม่มีใครเลยที่ไม่หนีไปซ่อนตัว ทะเลนั้นเต็มไปด้วยเมฆวันชนิดนี้ บนเรือก็มีมากตอ้งตกน้ำมากกว่าร้อยถึงมาลั่งเรือของเรา

ประมาณสักสี่ร้อยเส้นจากเมืองมัสสุลีปาตาน เรามองไป แลเห็นหมอกปกคลุมอยู่ เมื่อเรือเข้ามาใกล้ หมอกนั้นก็แผ่กว้าง ออกไปจนไม่แลเห็นอะไรเลย คนเดินเรือต้องคอยสังเกตยอศ ภูเขาจึงนำเรือเข้าไปได้ เมื่อเรือเข้าไปใกล้ฝั่งหมอกที่เราเห็นนั้น ไม่ใช่ก้อนไกล คือฝูงเมฆวันนั่นเองแต่ไม่ใช่ชนิดเดียวกับ เมฆวันที่เราเห็นครั้งแรก เมฆวันชนิดนี้มีสีปึก และรูปร่าง คล้ายกันกับที่ลอยอยู่บนน้ำ ทางของมันมีลายสีเหลืองและดำสลับ กัน

ยิ่งเข้าไปใกล้ฝั่งก็ยิ่งมากขึ้น มากจนแลไม่เห็นฝั่งเราตอ้ง เอาลูกตึงหยั่งน้ำเรื่อยไป เมื่อถึงน่านน้ำตื้นพอที่เรือจะทอดสมอ

ลงได้เราก็จอดเรืออยู่ที่ตรงนั้น เสมียนของบริษัทค้าขายในมณฑลประเทศชือ เกอะลังทะ ซึ่งได้รับคำสั่งให้ไปตรวจคลังสินค้า ได้ไปในเรือกรรเชียง ตันหนและข้าพเจ้าก็ตามเขาไปด้วย แม่ลงวันเหล่านี้มีมากเหลือเกินเราต้องบรรทุกเข็มขัดติดลงไปในเรือกรรเชียงด้วยเพื่อจะไม่หลงทาง เพราะว่าแม่ลงวันเหล่านี้กลบพันกินด้วย ในที่สุดเราขึ้นไปบนฝั่งได้

ที่ทำเรือไม่มีใครเลย คนที่เคยรู้จักเมืองมัสสุลีปาทาน เป็นมัคคุเทศก์นำทางเราไปที่ศูนย์กลาง จนถึงแม้ว่าประตูหน้าต่างศูนย์กลางนี้เปิดอยู่ เราก็ไม่แลเห็นคนสักคนเดียว เราเดินเข้าไปตรวจดูทุกห้องก็ไม่พบใครเลย ประหลาดใจที่ไม่พบผู้หนึ่งผู้ใดเลย เราจึงพากันไปที่คลังสินค้าของบริษัททำการค้าขายในมณฑลประเทศเดินไปหลายถนน ก็ไม่พบคนสักคนเดียว เวียบส่งทั้งเมือง ทั้งได้กลิ่นเน่าคั่ว เราก็เข้าใจว่าคงมีโรคร้ายเกิดขึ้น

เดินเท้าไปนานนักหนาแล้ว ก็มาถึงที่ทำการของบริษัททำการค้าขายในมณฑลประเทศ เราเห็นประตูเปิดอยู่ ก็เดินเข้าไปพบผู้อำนวยการนอนตายอยู่ เห็นจะพึงหมดลมหายใจ เพราะว่าศพยังไม่ขึ้นคงมีผู้ร้ายมาปล้นแน่ เพราะว่าสิ่งของตกกระจัดกระจายทั่วไป เมื่อเห็นภาพที่น่ากลัวดังนี้ ข้าพเจ้าเดินออกไปที่ถนนบอกเคอะลังทะว่า “เรากลับไปเรือกันเถิดไม่เห็นว่าจะมีสารประโยชน์อะไรที่จะมาอยู่ที่นี้” เขาตอบข้าพเจ้าว่าเขาได้รับคำสั่งให้

มาตรวจการแล้วทำรายงานไปให้บริษัท ไม่ยอมกลับไปลงเรือก่อน
สืบถามผู้หนึ่งผู้ใดให้รู้แน่ว่าเกิดเหตุอะไรกันขึ้น

เราจึงเดินต่อไป และได้มาถึงคลังสินค้าของบริษัทค้าขาย
อังกฤษ เราเห็นหน้าต่างประตูปิดอยู่ จึงเกาะประตูอยู่นาน ก็ไม่
มีใครมาเปิดให้ ออกจากที่นี่เราไปที่คลังสินค้าของบริษัทค้าขาย
วิลันดา บริษัทนี้มีคนทำงานแปดสิบคน ที่เหลือมีชีวิตอยู่เพียงสิบ
สี่คนเท่านั้น รูปร่างเป็นผิ้มากกว่าเป็นคน คนเหล่านั้นบอกเราว่า
กาฬโรคได้ระบาดไปในเมืองนี้ พลเมืองตายโดยมาก นอกนั้นหนี
ออกไปนอกเมือง เขาบอกเราไม่ได้ว่าคนทำงานที่คลังสินค้าฝรั่ง
เศษนั้นไปอยู่ไหน เพราะว่าไม่ได้รับข่าวคราวเลย คนอังกฤษได้
ละทิ้งคลังสินค้าของเขา เมื่อเห็นคนทำงานตายลงหลายคน ส่วน
พวกชาววิลันดานั้นเขามีทรัพย์สินที่คลังสินค้านี้มาก ถ้าทิ้งไปก็มี
โทษถึงประหารชีวิต ถ้าไม่มีข้อห้ามนั้นแล้วก็ไม่ยอมอยู่ที่นี้

โดยเหตุที่เมืองเกราะห้ร้ายนี้อยู่ในภาวะเช่นนี้ ก็ไม่มีเรือ
ที่ข้าพเจ้าจะโดยสารไปเมืองกุลคอนดาได้ จึงไม่มีโอกาสที่จะได้ดู
ยุทธวิธีการล้อมเมืองนั้น เราต้องกลับไปลงเรือที่มาจากเมือง
ปอนติเจรี รายงานสิ่งที่เราได้เห็นและข้อความที่สืบมาได้ ในทัน
ใดนั้นเราชักใบขึ้น ไม่ยอมอยู่ในน่านน้ำนี้อีกต่อไป เราตั้งเข็มเดิน
เรือไปเมืองมะริด ซึ่งอยู่ในประเทศไทย แต่โดยเหตุที่เมืองมะริด
อยู่ไกลจากพระราชสำนักพระนารายณ์มหาราช ไกลกว่าร้อยโยชน์

และข้าพเจ้าอยู่บนเรือฝรั่งเศส จึงเชื่อว่าจะปลอดภัย ไม่ต้องกลัวความพยายามทำร้ายของวิซเอนทร์

ออกจากเมืองมัสสุลีปาตานได้สามวัน กระลาสีสองสามคนที่ขึ้นไปบนบกป่วยลง ไม่มีใครทราบสาเหตุของโรค แพทย์เห็นว่ามิใช่จึงจะเหื่อเอาโลหิตออก วันรุ่งขึ้นข้าพเจ้ามิใช่ แต่ข้าพเจ้าไม่ยอมให้แพทย์เจาะเอาโลหิตออก พวกกระลาสีทุกคนที่มาในเรือกรรเชียงก็ป่วยมีอาการอย่างเดียวกันแพทย์ได้เจาะเอาโลหิตออกเช่นเดียวกันกับกระลาสีที่เริ่มเจ็บก่อน ล่วงไปไม่กี่วันกระลาสีเหล่านั้นตายตาม ๆ กันไป

ไข้ของข้าพเจ้าก็หนักขึ้น เหงื่อไหลโซมตัวอาการทรุดลงจนพูดไม่ได้ ความร้ายแรงของโรคนี้ทำให้ตามัวจนจักษุของไม่ได้ถนัด สิ่งที่ร้ายนั้นเสียบียงอาหารมีน้อยลง จะหาอะไรมาปรุงเป็นแกงจืดก็ไม่ได้ เพราะว่าเมื่อเราออกจากเมืองปอนติเจรีนั้นเรابرทุกเสียบียงมาน้อย ในขณะนั้นเมืองนั้นไม่มีเสียบียงอาหารพอ คนเกือบอดกันตายอยู่แล้ว

ตั้งแต่เกิดมาข้าพเจ้ายังไม่เคยอยู่ในที่อันตรายมากเหมือนครั้งนี้เลย ไม่รู้ว่าจะทำอะไร จึงส่งคนใช้ซึ่งไม่ยอมทั้งข้าพเจ้าให้ไปรินเหล้าอิหร่านที่ข้าพเจ้ามีอยู่มากมาให้ข้าพเจ้า ได้ดื่มเข้าไปครึ่งถ้วยแล้วหลับสนิทไป ล่วงมาสองสามชั่วโมงข้าพเจ้าตื่นขึ้น เหงื่อไหลโซมตัวตาสว่างไสวเห็นดีขึ้นมาก ข้าพเจ้าจึงดื่มเหล้าเข้าไปเต็มถ้วย หลับไปอีกพักหนึ่ง เมื่อตื่นขึ้นครั้งที่สอง

เหงื่อไหลโซมตัวอีกและมีกำลังมากขึ้น เห็นว่าสุรานี้เป็นยาแก้ไข้
ได้ดี จึงดื่มเข้าไปอีก และเอาชนะมบิสกิตแซ่สุรากินไปด้วย
ข้าพเจ้ารับประทานสุราเป็นยาแก้ไข้ใช้ดังนี้เรื่อยมาหลายวัน
อาการไข้ก็ดีขึ้นเป็นลำดับมา

ม. เอะละลังทะและตันหนเรือฝรั่งเศส ซึ่งป่วยมีอาการ
เช่นเดียวกันกับข้าพเจ้า เอาอย่างข้าพเจ้า ไม่ยอมให้หมอเจาะ
เนื้อเอาโลหิตออกและไม่ยอมกินยาอย่างอื่นนอกจากคำรายาของ
ข้าพเจ้า อาการป่วยก็ทุเลาลง และรอดตายทั้งสามคน เมื่อมาถึง
เมืองมะริค เราได้รับเสบียงอาหารเป็นอันมาก ก็หายป่วยไปไหน
มาไหนได้ตามชอบใจ ในจำนวนคนสิบเจ็ดคนที่ลงไปในเรื่องการ
เที่ยงนั้น สิบสี่คนยอมให้เจาะเนื้อเอาเลือดออก และไม่รอดตาย
สักคนเดียว เอะละลังทะตันหนและข้าพเจ้ารอดชีวิตมาได้ ก็เพราะ
ว่าไม่ยอมให้แพทย์เจาะเนื้อเอาเลือดออก เพราะฉะนั้นพิสูจน์ได้
แน่ว่า คาที่เป็นกาฬโรคนั้น ถ้าแพทย์เจาะเอาโลหิตออกแล้วก็
ตายทุกคน

สองสามวันภายหลังที่เรือมาจอดอยู่ที่มะริค ม. เอะละ
แบเรต์กับขุนนางไทยหลายคนก็มาถึง เขามาจากเมืองละโว้
ประเทศฝรั่งเศสได้แต่งตั้ง ม. เอะละลาถูแบร์และตัวเขามาทำ
หนังสือสัญญาการค้าขายกับวิชเยนทร์ และจัดการเรื่องต่าง ๆ ให้
เป็นการเรียบร้อย เห็นได้ว่าแบร์ตาซาร์ตที่ได้รับฉันทะไปเจรจา
ชักชวนประเทศของเราให้จัดส่งราชทูตมานั้นทำการสำเร็จ ตามที่

ข้าพเจ้าได้เล่าไว้ข้างบนนี้แล้วแปรทาซาร์ ถูกวิชเยนทร์หลอก
ลง ท่านนักบวชเยซูอิตรูปนี้เชื่อมั่นว่าเป็นการทะนุบำรุงศาสนา
และอนุภาพฝรั่งเศสให้แผ่ไพศาลไปในประเทศไทย จึงได้ไป
รายงานให้ทราบถึงพระเนตรพระกรรณพระเจ้าอยู่หัวของเราว่า
วิชเยนทร์มีความตั้งใจจริงพระเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อด้อยคำของนัก
บวชเยซูอิตรูปนี้ จึงทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยว่าควรมีพระ
ราชสัมพันธ์ไมตรีกับพระนารายณ์มหาราช แล้วโปรดเกล้าฯ ให้
ส่งกองทหารฝรั่งเศสออกไปประเทศไทย ให้เซวาลิเอร์เตส์ฟาร์จส์
เป็นผู้บังคับการ เมื่อเตส์ฟาร์จส์มาถึงเมืองบางกอกแล้ว ก็ได้
ควบคุมบ้อมปราการตามความที่ได้สัญญากันไว้

ขุนนางไทยที่เป็นราชทูต^(๑) ไปเจริญทางพระราชไมตรี
กับประเทศฝรั่งเศสอยู่ในจำพวกขุนนางที่มากับเคอะแบเรต์ด้วย
เมื่อเขาแลเห็นข้าพเจ้า เขาวี้งเข้ามาหาข้าพเจ้า ขุนนางผู้นี้ได้เห็น
ความวิจิตรงดงามของพระราชอาณาจักรฝรั่งเศสแล้ว มีความ
ตื่นเต้นมากพูดกับข้าพเจ้าว่า ที่ข้าพเจ้าอยากกลับไปประเทศฝรั่งเศส
นั้นเป็นการคิดถูกแล้ว เขาได้พบครอบครัวของข้าพเจ้า
และเพื่อนของข้าพเจ้าอีกหลายคน และได้เล่าข่าวคราวของ
ข้าพเจ้าให้ฟังเสมอ เขาชมนพระราชสำนักของเราและสิ่งที่เขาเห็น
ว่าสวยงามที่สุดแล้ว

(๑) ขุนนางไทยที่ว่าเป็นราชทูตนั้น คือ ออกพระวิสูตรสุนทร (ปาน) บุตร
เจ้าแก้วดัดสิต ซึ่งเป็นพระนมของพระนารายณ์มหาราช และเป็นน้องเจ้าพระยา-
โกษา ฯ (ขุนเหล็ก) ภายหลังได้เป็นที่เจ้าพระยาโกษาเหมือนกัน จึงเรียก
ราชทูตคนนั้นว่า “โกษาปาน”

เคอะแบเรต์ที่เดินทางมาทางบกจากเมืองละโว้นั้น ได้ให้
ของขวัญแก่ขุนนางไทยแล้ว ให้เขาเหล่านั้นกลับไป เมื่อเคอะ-
แบเรต์ลงมาในเรือของเราแล้ว เราก็ชักใบเรือขึ้นเดินทางกลับไป
เมืองปอนดิเจรี เราได้ถามเขาว่าการเจรจาทำหนังสือสัญญากับ
วิชนทร์นั้นสำเร็จลงอย่างไร เขาตอบว่าเขาไม่พอใจเสนابتผู้
เลย วิชนทร์ได้หลอกพระราชสำนักของเรา ให้คำมั่นสัญญาว่า
จะให้สิ่งนั้นสิ่งนี้ ซึ่งไม่มีแก่นสารและไม่มีความจริงแม้สักนิค
เคียวเลย

ตลอดการเดินทางไปในเรือ เคอะแบเรต์และข้าพเจ้ารู้
จักกันสนิทสนมมากเข้าทุกที เราสนทนากันถึงเรื่องประเทศไทย
และอาการกิริยาของคนไทย

วันหนึ่งข้าพเจ้าพูดกับเขาว่า “สิ่งที่ท่านได้เห็นนั้นก็ เป็น
สิ่งที่เจริญตาทั้งนั้น ประชาชนพลเมืองตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ที่ริมฝั่ง
แม่น้ำ เขาชอบอยู่ตามท้องที่เหล่านี้มากกว่าที่อื่น เพราะว่าพื้นดิน
ซึ่งน้ำท่วมตลอดเวลาหกเดือนทุกปีเป็นทำเลเหมาะที่ข้าวงอกงาม
ได้มาก โดยที่ไม่ต้องถกร้างถางพง ข้าวขึ้นงอกและเพิ่มพูนได้
แต่ในน้ำเท่านั้น มันทำให้ประเทศนี้มั่งมีได้มากทีเดียว เมื่อเวลา
เดินทางจากสันดอนมาละโว้ ท่านคงเห็นได้ว่าข้าวที่เกี่ยวแล้ว
เป็นทรัพย์สินสำคัญแก่ประชาชนเพียงไร นั่นเป็นสิ่งที่น่าดูที่สุด
ในพระราชอาณาจักรนี้”

อีกครั้งหนึ่งเวลาเราสนทนากันถึงเรื่องประเทศไทยนี้
 เตะแบเร่ก็อยากทราบว่าจะพระนารายณ์มหาราชทรงปกครองบ้าน
 เมืองอย่างไร ข้าพเจ้าตอบว่า “เรื่องการปกครองนี้ไม่เป็นการ
 ย่ายนั้กที่ข้าพเจ้าจะอธิบายให้เป็นที่พอใจท่านได้ คนที่อยู่ภายนอก
 จะเป็นคนใหญ่โตเพียงไร จะเข้าไปในพระที่นั่งอันเป็นที่ประทับ
 ของพระมหากษัตริย์หาได้ไม่ และคนที่เข้าไปได้ครั้งหนึ่งแล้วก็
 กลับออกมาอีกไม่ได้ คนคนหนึ่งไม่เฉพาะแต่มีตำแหน่งหน้าที่ตาม
 ที่กะไว้ ยังถูกจำกัดให้อยู่ในที่ต่างหากกัน และจะออกไปจากที่
 นั้นหาได้ไม่ ผู้ที่รับราชการอยู่ในท้องพระโรงหน้าทวารพระที่นั่ง
 ไม่ทราบและไม่รู้จักว่าข้างในพระที่นั่งเป็นอย่างไร รู้เห็นแต่สิ่งที่
 มีขึ้นและเป็นไปในท้องพระโรงเท่านั้น พระที่นั่งที่อยู่ข้างในพระ
 ทวารก็มีข้าราชการซึ่งไม่รู้การเป็นไปภายในพระที่นั่งที่อยู่ลึกเข้าไป
 ไปเช่นเดียวกันกับข้าราชการที่มีตำแหน่งหน้าที่อยู่ในท้องพระโรง
 เพราะฉะนั้นข้าราชการที่อยู่ในพระที่นั่งถัดเข้าไปจนถึงพระราชม-
 นเทียรก็ไม่รู้การเป็นไปในพระที่นั่งต่อ ๆ ไปเช่นเดียวกัน
 พระมหากษัตริย์เสด็จออกให้เผ่านาน ๆ ครั้งหนึ่ง เมื่อมีพระราช
 ประสงค์จะทรงปรึกษาเสนาบดี แม้ผู้ที่โปรดปรานมากที่สุด ก็
 เสด็จออกให้เผ่าที่สี่หับญชร ซึ่งอยู่สูงกว่าพื้นดินเกือบสี่ศอก^(๑)
 ทรงสลับรับฟังความเห็นและพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย
 เสร็จแล้ว ก็เสด็จเข้าข้างใน

(๑) ต้นฉบับว่าหนึ่ง toise ๑ ศั ว เท่ากับ ๑.๘๔๕ มิลลิเมตร
 จึงประมาณว่าเกือบ ๔ ศอก

เคอะแบเรต์ได้ถามข้าพเจ้าว่าวิชเอนทร์เป็นคนอย่างไร ข้าพเจ้าได้บอกข้อความที่ข้าพเจ้ารู้อยู่เต็มอก ให้เขาทราบทั้งสิ้น และถึงแม้ว่าเขาทราบความเห็นและนโยบายของวิชเอนทร์อยู่ที่แล้วก็จริง ข้าพเจ้ายังเล่าข้อความที่แคล้วคลาดตาเขาให้ทราบ ความจริงจนหมดความสงสัย เขาก็มีความเห็นพ้องด้วย เพราะ ว่าข้อความนั้นตรงกันกับที่เขาได้สังเกตมาแล้ว

มิชามินานเราได้มาถึงเมืองมาตราสปาทาน ซึ่งมั่งกั่งด้วยสินค้าต่าง ๆ ไม่มีใครเลยที่มามัธยมประเทศแล้วกลับไปทวีปยุโรป โดยที่ไม่ได้ซื้อผ้าและของแปลก ๆ หายากติดตัวไปด้วย ข้าพเจ้าตั้งใจไว้ว่าจะต้องควักกระเป๋าเอาเงินซื้อของบ้าง จึงขอให้ต้นหนส่งข้าพเจ้าขึ้นไปบนบก ชาวอังกฤษเป็นใหญ่เป็นโตในเมืองนี้ ผู้อำนวยการบริษัทค้าขายอังกฤษซึ่งเป็นศัตรูกับวิชเอนทร์ทราบว่าข้าพเจ้าไปอาศัยอยู่กับนักบวชฝรั่งเศส ชักชวนให้ข้าพเจ้าไปอยู่ที่บ้านของเขา เขาได้เชิญหัวหน้านักบวชไปด้วยเพื่อเป็นเกียรติยศ ในการต้อนรับข้าพเจ้า นักบวชรูปนี้อยู่นอกเมือง เป็นผู้สั่งสอนศาสนาแก่ชาวโปรตุเกสและคนครึ่งชาติ ซึ่งนับถือลัทธิคาทอลิกโรมัน

ผู้อำนวยการบริษัทค้าขายอังกฤษได้เลี้ยงอาหารเย็น ตลอดเวลารับประทานอาหารมีการยิงปืนใหญ่หลายนัด เราได้ดื่มถวายพระพรชัยพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ พระเจ้าหลุยส์มหาราชาธิราช และพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งสองประเทศ ปืนนั้นบรรจุลูกกระสุนจริง ๆ ด้วย เวลารับประทานอาหารนั้นเราเว้นเสียมิได้ที่จะพูด

เรื่องความทารุณร้ายกาจของวิซเยนทร์ ผู้อำนวยการพูดทั้ง ๆ ว่า ถ้าจับตัวคนคนนี้ได้จะแขวนคอมัน เราดื่มเหล้าเรื่อย ๆ ไปจนเมากันทุกคน แม้หัวหน้านักบวชก็มีเมามาเช่นเดียวกันกับคนอื่น ๆ ที่จริงท่านไม่มีความผิด พวกเราชักชวนให้ท่านดื่มทั้งที่รู้ว่าท่านดื่มมากนักรับไม่ได้

เมื่อข้าพเจ้าซื้อของเสร็จแล้ว ผู้อำนวยการจัดเรือเล็ก ๆ ให้ข้าพเจ้าโดยสารไปเมืองปอนติเจรี ซึ่งอยู่ห่างจากที่นี่เพียงสองพันเส้นเท่านั้น เมื่อมาถึงเมืองปอนติเจรี ข้าพเจ้าเห็นเรือหลวงซึ่งมากอยรับ ม. เทอะแบเรต์ เรือลำนี้อยู่ในบังคับบัญชาของ ม. กูเคน กิตตอง ท่านผู้นี้มอบปิ่นยาวงามมากกระบอกหนึ่งและปิ่นสั้นสองกระบอกฝีมืองามอย่างยิ่งแก่ข้าพเจ้า ปิ่นนี้เป็นของขวัญซึ่ง ม. บองตองส์ส่งมาให้เพื่อตอบแทนมิตรไมตรี และสิ่งของที่ข้าพเจ้าฝากคณะทูตฝรั่งเศสและไทยไปให้เขา

เทอะแบเรต์ทำกิจธุระที่เมืองปอนติเจรีเสร็จแล้ว เราพากันขึ้นไปบนเรือและชักใบขึ้นเดินทางไปประเทศฝรั่งเศส ตลอดเวลาเดินทางการสนทนาย้อนมาถึงประเทศไทยอยู่เนือง ๆ เขาพูดว่าวิซเยนทร์มีความริษยาข้าพเจ้า และให้ข้าพเจ้าผจญภัยกับอันตรายบ่อย ๆ และถึงแม้ว่าชาวฝรั่งเศสที่เขาได้พบที่กรุงศรีอยุธยาและเมืองละโว้ ได้เล่าเรื่องวิซเยนทร์สั่งให้ข้าพเจ้าปราบพวกแขกกบฏมักกะสัน และจับนายเรือเรือค้าขายอังกฤษให้เขารับแล้วก็ดี เขายังอยากให้ข้าพเจ้าเล่าให้ฟังอีก

เราเดินทางมาโดยเรียบร้อยจนถึงแหลม เคอะบอนน์ เอสแปร์รัส จึงทอดสมอลงและบรรทุกเสบียงอาหารบางอย่างขึ้นไปบนเรือ ต่อนั้นไปเราได้ไปจอดเรือที่เกาะซังต์เฮเลนซึ่งเป็นของชาวอังกฤษและเกาะอัสตังสองอีกครั้งหนึ่ง ที่เกาะนี้เราจับเต่าตนุและปลาได้เป็นอันมาก ในที่สุดเราได้มาถึงเมืองเบรสตโดยผาสุก ได้ลงจากเรือขึ้นบกไปปลายเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ เวลาได้ล่องไปประมาณสามปีครึ่งนับตั้งแต่วันที่ได้ออกเรือไปจากที่นี้พร้อมกันกับเซวาลิเอร์เคอะโซมองต์

เมื่อได้ชนของที่ข้าพเจ้า ชื่อที่เมือง มาตราสပါတาน ลงจากเรือแล้ว ข้าพเจ้าได้มอบให้แก่คนชนของซึ่งไปกรุงปารีสทุกสัปดาห์ ก่อนที่ข้าพเจ้าจะละหีบห่อต่างๆ เหล่านี้ไป ข้าพเจ้าได้ขอให้เขาทำบัญชีไว้ให้ถี่ถ้วนว่าสิ่งของนั้นมีมากเท่าไร และราคาเท่าไร สิ่งของเหล่านี้ก็ล้วนแต่ฉลาก โตะจีน ใบชา เครื่องลายครามและผ้าแซมมัธยมประเทศชนิดต่างๆ กับผ้าคันทองและเงินหลายพับ เมื่อมอบให้เสร็จแล้วข้าพเจ้าก็โดยสารรถไปกรุงปารีสได้ไปหา ม. เซญเลเสนาบตีกระทรวงการทหารเรือ ท่านได้ต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดี และท่านได้นำข้าพเจ้าเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นับวันราชการของข้าพเจ้าตั้งแต่วันออกเรือไปประเทศไทยจนถึงวันนี้

ที่ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณเช่นนี้ ก็เพราะว่า ม. บองคองส์ช่วยเหลือข้าพเจ้า ม. เซญเลไม่เห็น

ชอบด้วย ในการที่ข้าพเจ้าทำตามคำสั่ง เซวาลิเออร์เคอะโซมองต์ และไม่กลับไปประเทศฝรั่งเศสกับคณะทูตในครั้งนั้น อันทำให้ ข้าพเจ้าขาดจากราชการแผ่นดินฝรั่งเศสแต่ ม. บองตองส์ทราบ ความจริงโดยตลอดจึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เหตุฉะนั้นจึงพระราชทานพระราชกระแสบโรดเกล้าฯ ไม่ให้เสนาบดีกระทรวงการทหารเรือตกวันรับ ราชการของข้าพเจ้า ข้าให้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่ของข้าพเจ้าเป็น บำเหน็จความชอบมากกว่าผู้อื่น

ข้าพเจ้ามีความปีติยินดีเป็นอันมาก ที่ทรงพระกรุณา ข้าพเจ้าถึงปานฉะนี้ ข้าพเจ้าได้เข้าไปรับพระราชทานอาหารใน พระราชสำนัก พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชปฏิสันถารกับข้าพเจ้า เริ่มแรกมีพระราชประสงค์ที่จะทรงทราบว่าประเทศไทยมีผู้มีหรือ ไม่ ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า “ขอเดชะ ประเทศไทย ไม่มีสินค้าที่จะส่งออกไปจำหน่าย และไม่ต้องการสินค้าที่จะนำ มาบริโภค” มีรับสั่งว่า “ท่านพูดคำสองคำเท่านั้น ก็รู้ความได้ มากทีเดียว” และตรัสถามต่อไปอีกว่า คนไทยปกครองบ้าน เมืองกันอย่างไร ราษฎรมีทางอาชีพอันใด เครื่องราชบรรณาการ ที่พระนารายณ์มหाराชจัดส่งไปถวายนั้นได้มาจากไหน ข้าพเจ้า กราบบังคมทูลสนองพระราชกระแสว่า “ราษฎรนั้นยากจน ทุก ปีต้องทำงานเป็นราชพลีหลายเดือน นอกจากจะโปรดเกล้าฯ ให้ยกเว้นแล้วพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นขุนนาง การมีศักดิ์

ใหญ่ที่ทำให้เขามีหน้ามีตามากกว่าคนสามัญนั้น หากคุ้มครองให้เขาพ้นจากพระพิโรธของพระเจ้าแผ่นดินได้ไม่ มักจะถูกถอดจากบรรดาศักดิ์ได้ง่ายๆ และต้องรับพระราชอาญาอย่างแสนสาหัสด้วย เจ้าพระยาพระคลังซึ่งเป็นสมุหนายกและมีตำแหน่งเอกในราชการแผ่นดินนั้น หากได้รับการยกเว้นผิดกว่าคนอื่น ๆ ไม่ ที่อยู่ในตำแหน่งเต็มไปด้วยความอันตรายได้ ก็ต้องหมอบคลานต่อพระพักตร์พระเจ้าแผ่นดินเช่นราษฎรสามัญ ถ้าถูกกริ้วแล้วพระราชอาญาที่เบาที่สุดนั้น ก็ถูกเฆี่ยนแล้วส่งตัวไปไถนา ราษฎรกินแต่ผลไม้และข้าวซึ่งมีบริบูรณ์มาก ส่วนเครื่องราชบรรณาการนั้น วิชเยนทร์ได้มาจากพระคลังมหาสมบัติที่ได้เก็บรวบรวมไว้ พระราชอาณาจักรไทยนั้นรูปเป็นแหลมซึ่งเป็นที่เหมาะสำหรับตั้งคลังสินค้าทำการค้าขายกับมัธยมประเทศ เพราะว่าภูมิประเทศตั้งอยู่ระหว่างสองทะเล ฝั่งตะวันออกนั้นติดต่อกับประเทศจีน ญี่ปุ่น ทังเกีย ฉวนไต้ ลาว และเขมร ฝั่งตะวันตกนั้นอยู่ตรงกันข้ามกับพระราชอาณาเขตอาร์ราکان แม่น้ำคงคา ฝั่งโคโรมันเจล มาลาบาร์ และเมืองสุราต มีคนบรรทุกสินค้าจากประเทศเหล่านั้นไปประเทศไทยทุกปี ประเทศไทยจึงเป็นที่ชุมนุมตลาดสินค้าและคนไทยนำสินค้านั้นไปขายปลีก ได้กำไรบ้าง พระราชทรัพย์รายได้ของพระเจ้าแผ่นดินนั้นเกิดจากการค้าขายที่ทรงทำได้แต่พระองค์เดียวมีสินค้า คือ ข้าว หมาก ติบुक และช้างกับหนังสัตว์ป่าซึ่งมีเป็นอันมาก คนไทยไม่มีสินค้าหัตถกรรม

เลย เว้นแต่ผ้าทอบางๆ ซึ่งขุนนางไทยเท่านั้นมีสิทธิที่จะนำมาเย็บเป็นเสื้อแขนสั้นสำหรับสวมเวลาเข้าไปในงานพระราชพิธี เมื่อขุนนางไทยคนใดคนหนึ่ง มีความเจตยวณลาพอกที่จะเก็บเงินไว้ได้บ้าง ก็ต้องซ่อนเอาไว้ ไม่มีใครมือสังหาริมทรัพย์เลย ที่ดินเป็นของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสิ้น เหตุฉะนั้นส่วนมากของภูมิประเทศยังรกร้างอยู่ ไม่มีใครที่จะกล้างแรงถกร้างทางพง เพื่อทำนาเพาะปลูกพืชพันธุ์ เพราะรู้ว่าเมื่อที่ดินเป็นที่เรียบร้อยแล้วก็จะถูกริบไป ราษฎรไม่เป็นคนเสพสุรา”

พระเจ้าอยู่หัวได้รับสั่งถามข้าพเจ้าอีกว่า เงินตราที่ใช้กันในประเทศไทย(๑) มีอย่างไร ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่าเงินตรานั้นทำด้วยเงินเป็นรูปกลมๆ คล้ายลูกกระสุนปืนสั้น มีอักษรไทยจารึกอยู่สองตัวเป็นเครื่องหมายตราแผ่นดิน เงินกลมนี้เรียกว่า “บาท” เท่ากับสี่สิบโซลต์ของเงินตราฝรั่งเศส นอกจากเงิน “บาท” ยังมีเงิน “ครึ่งบาท” และเงินเฟื้อง ซึ่งมี

(๑) ตรวจสอบจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัดเคอะชวสี และหนังสือเรื่องประเทศไทยของ เคอะ ลา ลูแบร์ กับบันทึกความจำซึ่งได้ความว่าเงินตราในครั้งนั้นมีอัตราดังนี้ ๒ กล้า = ๑ ไพ, ๒ ไพ, ๔ ไพ = ๑ เฟื้อง ๒ เฟื้อง = ๑ มาของ (สลึง) ๔ มาของ = ๑ บาท ๔ บาท = ๑ ตำลึง ๒๐ ตำลึง = ๑ ชั่ง ๕๐ ชั่ง = ๑ หาบ ส่วนเบ็ชนั้นท่านเจ้าวัดเคอะชวสีจดไว้ว่า ๘๐๐ เบ็ชเท่ากับ ๑ เฟื้อง แต่เห็นจะจดไว้ผิด คงหมายความว่า ๑๐๐ เบ็ชเท่ากับ ๑ เฟื้อง ซึ่งผิดกันกับที่ออกพระศกฺคิสังกรมจดไว้ ๒๐ เบ็ชส่วนน้ำหนกนั้น ๑ กล้าหนัก ๑๒ เมตติข้าว และ ๑๖๘ เมตติข้าวหนัก ๑ บาท ทั้งสามคนว่า ๑ ชั่งเท่ากับ ๕๐ เอกุต์ และเคอะ ลา ลูแบร์ว่า ๑ บาทเท่ากับ ๓๖ โซลต์ครึ่งและหนักครึ่ง เอกุต์ แต่ออกพระศกฺคิสังกรมจดไว้ว่า ๑ บาทเท่ากับ ๔๐ โซลต์

ราคาเท่ากันกับหัวโซลส์ เงินปลีกสำหรับแลกเปลี่ยนนั้นใช้เปลือกหอยทะเล (เบี้ย) ซึ่งได้มาจากเกาะมัลดีฟส์ ร้อยยี่สิบเบี้ย เท่ากับหัวโซลส์

โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเล่าเรื่องศาสนาของประเทศไทย(๑) ตรัสถามว่ามีคริสต์ศาสนิกชนมากหรือไม่ และพระนารายณ์มหาราชทรงพระราชดำริจะเข้ารีตจริงหรือไม่ ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า พระนารายณ์มหาราชไม่เคยทรงพระราชดำริจะเข้ารีตเลย และไม่มีมนุษย์ใดกล้าจะกราบบังคมทูลแนะนำให้ทรงเลื่อมใสคริสต์ศาสนาได้ จจริงอยู่คำกราบบังคมทูลของเขาลิเออร์เคอะโซมองต์ในวันเข้าเฝ้าถวายพระราชสาสน์นั้นมีข้อความว่าด้วยศาสนา แต่วิชเยนทร์ซึ่งมีหน้าที่เป็นล่ามนั้น เว้นไม่กล่าวข้อความนั้นเลยท่านเจ้าคณะเคอะเมเตลโลโปลิส ซึ่งเฝ้าอยู่หน้าพระที่นั่งด้วยและเข้าใจภาษาไทยดี ได้สังเกตเห็นดังนั้นแล้วแต่ท่านไม่กล้าทัก เพราะเกรงว่าจะได้ความลำบากวิชเยนทร์จะไม่ยกโทษท่านเลย ถ้าท่านปริปากออกมา

พระเจ้าอยู่หัวประหลาดพระราชหฤทัยมากที่ได้ทรงทราบความนี้จากข้าพเจ้า ได้ประทับนั่งอยู่แล้วทรงคอยสดับตรับฟังคำ

(๑) ถ้าอ่านจดหมาย เหตุรายวัน ของท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์แล้วจะเห็นได้ว่าเมื่อพระนารายณ์มหาราชทรงทราบข้อความในคำแปลพระราชสาสน์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แล้ว รับสั่งว่าทรงเข้าพระราชหฤทัยคือว่าพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระองค์ทรงเข้ารีตนับถือคริสต์ศาสนา ราชทูตได้เข้าเฝ้าหลายครั้งจริง แต่ท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์ไม่เล้าว่าได้ตกลงกันอย่างไร คงมีแต่หนังสือสัญญาให้สิทธิคริสต์ศาสนิกชนบางอย่างเท่านั้น

กราบบังคมทูลของข้าพเจ้าต่อไป ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลว่าเซวาลิเออร์เคอะโซมองต์เข้าเฝ้าพระนารายณ์มหาราชครั้งไรก็พยายามพูดเรื่องศาสนาเสมอแต่วิชเยนทร์ซึ่งเป็นลำนั่นเป็นคนเฉลียวฉลาด เล่นได้ทั้งจีนและหนัง กราบบังคมทูลแต่คำสรรเสริญเมื่อยของราชทูตฝรั่งเศสเท่านั้นและตอบเซวาลิเออร์เคอะโซมองต์แต่ข้อความที่เขาเห็นสมควร เหตุฉะนั้นคำกราบบังคมทูลของราชทูตและพระราชกระแสของพระนารายณ์มหาราชที่ แปลกลับ ไปกลับมานั้น ก็จบลงตามความพอใจของวิชเยนทร์ ข้าพเจ้าได้อ้างท่านเจ้าคณะเคอะเมเทลโลโปลิสซึ่งเข้าเฝ้าพร้อมกันกับราชทูต เป็นพยานยืนยันถ้อยคำของข้าพเจ้า ข้อความที่ข้าพเจ้าได้มานั้นก็มีคนบอกเป็นความลับ พระเจ้าอยู่หัวทรงพระสรวลแล้วตรัสว่าเคราะห์ร้ายมากที่พระเจ้าแผ่นดินไทยต้องใช้ลำนั่น ซึ่งไม่แปลข้อความด้วยความสัตย์สุจริต

ในที่สุดรับสั่งถามว่าผู้ส่งสอนศาสนานั้น ทำการ ได้ผลมากเพียงไร และชักชวนคนไทยเข้ารีตได้มากหลายเท่าไร ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ผู้ส่งสอนศาสนาชักชวนคนไทยเข้ารีตไม่ได้สักคนเดียว โดยเหตุที่คนไทยมากที่อยู่ในประเทศไทย กอปรด้วยชนชาติต่าง ๆ ในหมู่คนไทยนั้นมีชนชาติโปรตุเกส ญวนได้และญี่ปุ่นเป็นจำนวนมากที่นับถือคริสต์ศาสนา ผู้ส่งสอนศาสนาจึงเลือกสมาคมกับชนพวกนี้ และแผ่ศาสนาแก่คนเหล่านี้โดยเฉพาะ ผู้ส่งสอนศาสนาได้เที่ยวไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ช่วย

รักษาพยาบาลและแจกยารักษาโรคให้แก่ราษฎร แต่ไม่ได้ทำ
กิจการที่ชักนำให้คนไทยเลื่อมใสคริสต์ศาสนาเลย ความดีที่สุดที่
ผู้สอนศาสนาได้ทำนั้นคือ เอน้ำคริสตมณต์ครีษณะเด็กทารก
ซึ่งไปพบตามไร่นาที่ผู้ส่งสอนศาสนาเอน้ำคริสตวครีษณะเด็กและ
พามาเลี้ยงดูไว้นั้น เป็นงานการที่สำเร็จผลเป็นอย่างดี

เมื่อเสร็จการพระราชทานเลี้ยงอาหารแล้ว ม. เซญเล
พาข้าพเจ้าเข้าไปในห้องทำงานของท่าน ท่านได้สอบถามข้าพเจ้า
อยู่เป็นนกงว่าจะมีสิ่งไรที่พึงทำให้เป็นที่พอพระราชหฤทัย พระเจ้า
อยู่หัวของเราได้บ้าง เฉพาะอย่างยิ่งในข้อที่ว่า จะสมควรทำการค้า
ขายกับประเทศไทยได้เป็นล่ำสันได้เพียงไร และวิษเณทร์มีความ
คิดอย่างไร จึงได้เร่งร้อนชักชวนให้ชาวฝรั่งเศสออกไปประเทศ
ไทย เพื่อตอบคำถามข้อหลังนี้ ข้าพเจ้าได้เล่าข้อความตามที่
ข้าพเจ้าทราบมา และชี้แจงนโยบายของวิษเณทร์ให้ท่านทราบ
โดยถี่ถ้วน

ส่วนเรื่องการค้าขายนั้น ข้าพเจ้าตอบท่านว่าตามที่ข้าพเจ้า
ได้ทราบมั่งมณฑลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้วนั้น
ประเทศไทยไม่มีสินค้าที่จะส่งไปจำหน่าย เป็นแต่ตลาดรับสินค้า
จากประเทศจีน ญี่ปุ่นและมัยยมประเทศเท่านั้น เมื่อทราบคืออยู่
เช่นนี้แล้วที่เราส่งกองทหารฝรั่งเศส ไปตั้งอยู่ใน ประเทศไทย นั้น
ไม่มีสารประโยชน์แม้สักนิดเดียว กลับสินค้าของบริษัทค้าขาย

ฝรั่งเศสที่มีอยู่แล้วนั้น เป็นการเพียงพอแก่ความประสงค์ของเราแล้ว

ส่วนป้อมปราการที่บางกอกนั้นจะอยู่ในเงื้อมมือกองทัพฝรั่งเศสเพียงชั่วเวลาที่พระนารายณ์มหาราชและวิชัยนทร์ยังมีพระชนมายุและชีวิตอยู่เท่านั้น ถ้าพระนารายณ์มหาราชสวรรคตหรือวิชัยนทร์ถึงแก่อนิจกรรม คนไทยซึ่งเห็นแค่ผลประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้งและถูกต้องของประเทศฝรั่งเศสอยู่แท้ๆ จะไม่ละเลยที่จะไล่ทหารฝรั่งเศสไปจากที่มั่นซึ่งใคร ๆ ควบคุมไว้ได้ก็ย่อมมีอำนาจเป็นใหญ่เป็นโตในประเทศนั้น

ล่วงมาสองวัน การ์ดินัล เคอะ จังซอง บอกให้ข้าพเจ้าไปหาแปร์เคอะลาเซส ซึ่งมีความประสงค์จะทราบเรื่องที่ส่งชาวฝรั่งเศสไปอยู่ในประเทศไทย ท่านการ์ดินัลแนะนำให้ข้าพเจ้าระมัดระวังถ้อยคำให้มาก เพราะการที่จะไปสนทนากับแปร์เคอะลาเซสนั้นจะไปพูดเล่นๆ ไม่ได้ ท่านเป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลมที่สุดในประเทศฝรั่งเศส ข้าพเจ้าตอบท่านการ์ดินัลว่า ข้าพเจ้าไม่มีความตะขิดตะขวงใจเลย ข้าพเจ้ามีแต่ความจริงที่จะไปเรียนท่านเท่านั้น ในวันเดียวกันนั้นข้าพเจ้าก็ไปหาแปร์เคอะลาเซส ขึ้นทางอัฒจันทร์หลัง และแปร์ว์ตบเลน่าเข้าไปในห้อง

แปร์เคอะลาเซสสนทนากับข้าพเจ้าเฉพาะ แต่เรื่องศาสนา และพระราชประสงค์ของ พระนารายณ์มหาราชที่จะทรงทะนุบำรุงนักบวชลัทธิเยซูอิตอยู่ในประเทศไทยต่อไป โดยที่จะทรงสร้าง

วิทยสถานและหอคุกาวที่เมืองละโว้เท่านั้น ข้าพเจ้าเรียนท่านว่า
 วิชเยนทร์มีความประสงค์เป็นอันมาก ที่จะให้พระเจ้าอยู่หัวของ
 เราทรงคุ้มครอง จึงให้คำมั่นสัญญาว่าจะทำสิ่งนั้นสิ่งนี้อันเกิน
 ความสามารถที่จะปฏิบัติให้เสร็จไปได้ วิชเยนทร์คงลงมือสร้าง
 หอคุกาวและวิทยสถานในเวลาที่พระนารายณ์มหาราชยังทรงมีพระ
 ชนมายูอยู่ และคงจะทะนุบำรุงนักบวชลัทธิเจสสุิต แต่เมื่อไร
 พระนารายณ์มหาราชสวรรคต เมื่อนั้นประเทศฝรั่งเศสต้องเตรียม
 หาทุนส่งไปเกื้อกูลผู้ส่งสอนศาสนา เพราะไม่แลเห็นท่าทางว่า
 พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่จะทรงทะนุบำรุงคริสต์ศาสนาเลย

เมื่อแปรเคอะละเซสได้ทราบความดังนี้ ท่านพูดว่า
 ข้าพเจ้าเห็นจะไม่มีความเห็นตรงกันกับแปรตาซาร์ตกระมัง ข้าพ-
 เจ้าเรียนท่านว่าข้าพเจ้าพูดแต่ความจริงเท่านั้น ข้าพเจ้าไม่
 ทราบว่าแปรตาซาร์ตได้มาพูดไว้อย่างไร และมีเหตุผลอะไรที่
 ชักชวนให้ท่านมาพูด แต่ข้าพเจ้าทราบว่า มิตรไมตรีที่ท่านมีกับ
 วิชเยนทร์ผู้ซึ่งมีความมุ่งหมายแต่จะให้กุศโลบายของเขาสำเร็จผล
 และได้พูดจาถล่มงแปรตาซาร์ตไว้มาก อาจทำให้ท่านหลงม
 เหมือนคนงักงิบพูด และให้คนสงสัยคำของท่านก็ได้ ตลอดเวลา
 อันน้อยที่แปรตาซาร์ตอยู่กับวิชเยนทร์ในประเทศไทยนั้นท่านรู้จัก
 ประพฤติตัวให้วิชเยนทร์ไว้วางใจท่าน บางครั้งบางคราวท่านยัง
 ได้ช่วยทักหน้าที่เลขาธิการแผนกฝรั่งเศสของวิชเยนทร์และตัว
 ข้าพเจ้าเองได้เคยเห็นจดหมายที่เป็นลายมือของแปรตาซาร์ตลง

นามว่า “เจ้าคณะเคอะเมเตโลโปลิส” และต่ำลงไปหน่อยว่า “ตาซาร์ต” ท่านแปร์เคอะลาเซสได้ยินถ้อยคำดังนั้นแล้วหัวเราะ แต่สักครู่หนึ่งท่านทำหน้าตมึงทึงอันเป็นสีหน้าเคร่งที่ท่านไม่เปลี่ยนเท่านั้น ๆ ครึ่งหนึ่ง ท่านถามข้าพเจ้าต่อไปว่า ผู้สั่งสอนศาสนา ได้ทำกิจการสำเร็จผลเพียงไร

ข้าพเจ้าได้เล่าความที่ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูล พระกรุณา ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว และเติมความว่าที่ทำให้คริสต์ศาสนาแผ่ไพศาลไปไม่ได้เร็วขึ้นนั้น ต้องโทษจรรยาวัตรของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีความออกทนและเคร่งครัดมาก พระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ไม่เสพสุราเมรัยฉันทะของที่คนใจบุญถวายเป็นวัน ๆ ไปเท่านั้น ของที่ได้มากเกินความจำเป็นกับวิบากแก่คนจน ไม่เก็บไว้สำหรับวันรุ่งขึ้นเลย พระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ไม่ออกจากวัดนอกจากเวลาไปบิณฑบาต และไม่วิงวอนให้คนศรัทธาอีกเข้าไป เพียงแต่ถือบาตรไปยืนอยู่หนึ่ง ๆ ก็ได้รับของเต็มบาตรเร็ว เพราะคนไทยใจบุญนัก

เมื่อพระภิกษุสงฆ์เข้าไปในเมือง ก็ถือตาลปัตรไปด้วยสำหรับบังหน้า เพื่อกันไม่ให้แลเห็นผู้หญิง เว้นเมณฑรรวมโดยเคร่งครัดและไม่ละพรหมจรรย์นอกจากสึกออกมาแต่งงาน คนไทยไม่ฟังเทศน์หรือสวดมนต์กลางแจ้ง ไม่บูชายัญ มักไปฟังเทศน์ในวัด ตามปรกติใจความของพระธรรมเทศนานั้นแนะนำให้

คนทำบุญ จึงท้าวพระราชอาณาจักรนั้นมีคนใจบุญมากมาย เพราะฉะนั้น เราจะไม่แลเห็นคนที่จนถึงต้องขออาหารมารับประทาน

ผู้หญิงไทยเป็นหญิงบริสุทธิ์ ผู้ชายไม่ชั่วร้าย และเด็กก็เชื่อฟังบิดาเพราะเหตุฉะนั้น ไม่มีหวังเลยที่จะเปลี่ยนใจคนไทยให้มาเลื่อมใสคริสต์ศาสนาได้ นอกจากคนไทยมีปัญญาที่บงกชที่จะสอนให้เข้าใจความลึกกลับของคริสต์ศาสนาแล้ว เขายังมีความเห็นว่า ธรรมเนียมของเขาเลิกละดีกว่าของเรา เขาหานับถือผู้สั่งสอนศาสนาของเราไม่ เพราะว่าผู้สั่งสอนศาสนาไม่เคร่งครัดเท่าพระภิกษุสงฆ์

เมื่อผู้สั่งสอนศาสนาของเราแสดงคริสต์ธรรม คนไทยซึ่งเป็นคนอ่านอนสอนง่าย นั้นฟังธรรมปริยานั้นเหมือนฟังคนเล่านิทานให้เด็กฟัง ความพอใจของเขานั้น ไม่ว่าจะสอนศาสนาใดก็ชอบฟังทั้งนั้น ตามความคิดของคนไทยนั้น สวรรค์เปรียบเหมือนปราสาทอันเป็นที่สถิตของผู้ศักดิ์สิทธิ์ ปราสาทนั้นมีหลายทวารสำหรับคนต่าง ๆ เข้าไปรับใช้ผู้ศักดิ์สิทธิ์ตามตำแหน่งหน้าที่ที่กะไว้ คล้ายกันกับพระราชวังของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งมีทางเข้าหลายทาง ทางหนึ่งก็มีขุนนางประจำอยู่ตามตำแหน่งหน้าที่ปรโลกก็เช่นเดียวกัน เป็นวิมานที่สถิตของจาตุมหาราชิกา ศาสนาต่าง ๆ นั้นเปรียบเหมือนทวาร ซึ่งเป็นทางเข้าของความศรัทธาของมนุษย์ เพราะว่าทุกคนก็มุ่งจะไป เผ้าให้ถึงพระองค์จาตุมหาราชิกาไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม

พระภิกษุสงฆ์ไม่เถียงเรื่องศาสนากับผู้หนึ่งผู้ใดเลย เมื่อมีคนยกคริสต์ศาสนาหรือศาสนาใด ๆ มาพูดกับท่าน ท่านก็เห็นว่าตังทั้งนั้นถ้ามีคนปรักปรำพระพุทธศาสนา ท่านก็ตอบอย่างเย็นใจว่า “เมื่ออาตมภาพเห็นว่าศาสนาของท่านเป็นศาสนาที่ดี เหตุไรท่านจึงไม่เห็นว่าเป็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ดีเหมือนกันเล่า” ส่วนเรื่องการทรมานอดอาหารและสงบการมรณของเรานั้น อย่าไปพูดกับพระภิกษุสงฆ์เลย พระภิกษุสงฆ์เป็นตัวอย่างที่ดีอยู่แล้ว สังเกตดูภายนอกก็เห็นจะประพฤติดีกว่า ผู้ที่มีศรัทธาแก่กล้ากว่าของเรามาก

ข้าพเจ้าเรียนท่านแปร์เลอะลาเซสต่อไปว่า นักบวชลัทธิเยซูอิตนั้นมีศัตรูในหมู่ผู้สั่งสอนศาสนาไม่น้อยเลย ผู้สั่งสอนศาสนาที่มีคุณวุฒิสามารถกว่าผู้อื่น ก็ชอบแต่จะชวนชวายให้พระเจ้าแผ่นดินโปรกปราน ยอมรับใช้เพื่อจะให้พระเจ้าแผ่นดินทรงทะนุบำรุงคริสต์ศาสนา เหตุฉะนั้นจึงเป็นผู้ก่อความอิจฉาริษยาให้มีขึ้นในคนบางจำพวก ไม่เฉพาะแต่คนในทวีปยุโรปเท่านั้น คนในมัธยมประเทศก็ริษยาผู้สั่งสอนศาสนา

ตลอดเวลาที่ข้าพเจ้าอยู่ในประเทศไทย จีนหลายคนซึ่งเป็นคนมีปัญญาความรู้ ได้บอกข้าพเจ้าว่าเขาไม่เข้าใจเลยว่าเหตุไรคนที่นับถือศาสนาเดียวกันที่ได้เดินทางมาจากบ้านเกิดเมืองเดิมของตน อุตสาห์ข้ามทะเลอันกว้างใหญ่มายังจนถึงบูรพทิศแล้วยังมาพยายามชักชวนคนให้เลื่อมใสศาสนา ซึ่งผู้สอนศาสนาเองก็

ยังมีความเห็นไม่ตรงกันเสียแล้ว บางคนประพฤติคนเป็นคนสุภาพ
เรียบร้อยและใจบุญ แต่บางคนประพฤติคนเป็นคนเลวก่อการ
วิวาทจนถูกเกลียดชังเป็นอันมาก จินทุกคนที่ข้าพเจ้าพบพูด
อย่างเดียวกันดังนี้ ความจริงก็เป็นเช่นนั้นและรู้กันทั่วมัธยมประ-
เทศ ข้าพเจ้าจึงต้องเรียนมาให้เบิร์เคอะลาเซสทราบไว้ และถ้ามี
โอกาสเมื่อไรก็จะพิมพ์ข้อความนี้โฆษณาให้แพร่หลายไป

ข้าพเจ้าอยู่ที่กรุงปารีสหลายวัน ก็ไม่เห็นคนชนของที่
เมืองเบรสต์มาถึง จึงมีความวิตกกังวลหือหือของที่ข้าพเจ้าได้
มอบให้เขาชนมาส่งเพื่อทราบข้อความแจ่มแจ้ง ข้าพเจ้าได้ไปที่
ที่ทำงานของบริษัทขนส่งก็ได้ทราบความวิตกกังวลอยู่แล้ว เจ้าพนักงาน
งานศุลกากรที่ปอร์ตอร์ฟองได้ยึดสิ่งของเหล่านั้นไว้ทั้งสิ้น และ
ไม่พอใจแต่เพียงที่จะรับสิ่งของของข้าพเจ้า เพราะว่ามีผ้าทอแขก
มัธยมประเทศ ซึ่งมีพระราชบัญญัติห้ามไม่ให้ใครนำเข้ามาใน
ประเทศฝรั่งเศส เขายังปรับข้าพเจ้าอีก ๒๖๗ บาท ฐานฝ่าฝืน
พระราชกำหนดกฎหมาย

เมื่อได้รับความลำบากเช่นนี้ข้าพเจ้าจึงไปหา ม. เคอะ
แบเรต์ ซึ่งเจ้าพนักงานศุลกากรรู้จักดี ข้าพเจ้าได้เล่าเรื่องนี้ให้
เขาทราบโดยตลอดว่า ข้าพเจ้าได้ทำไปโดยที่ไม่ทราบว่าผิดกฎหมาย
ห้าม จะหาว่าข้าพเจ้าฝ่าฝืนพระราชบัญญัติไม่ได้เพราะว่าทำโดย
ความสัจสุจริตเวลามอบสิ่งของให้คนขนส่งไปกรุงปารีส ก็ได้
ยื่นบัญชีสินค้าแสดงว่าสิ่งนั้นมีราคาเท่าไร และยังได้แสดงว่ามี

ผ้าทอแขกมลายูประเทศด้วย ถ้าข้าพเจ้ารู้ว่าเป็นของต้องห้ามก็คงปิดความนั้นไว้เดอะแบเรต์ได้พูดปลอบใจข้าพเจ้า บอกว่ารู้จักกันกับเจ้าพนักงานศุลกากรดี เป็นคนสุภาพเรียบร้อยทั้งนั้น แนะนำให้ข้าพเจ้าไปหาเจ้าพนักงานศุลกากรเวลาเขาประชุมกัน เดอะแบเรต์เชื่อว่าเจ้าพนักงานศุลกากรคงจะจัดการให้เป็นที่พอใจ ข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าทำตามคำแนะนำของเดอะแบเรต์แล้ว ไปหาพนักงานศุลกากร ข้าพเจ้าร้องทุกข์ว่าตัดสินปรับเงินข้าพเจ้าไม่ยุติธรรม และชี้แจงข้อความต้งที่ข้าพเจ้าได้เล่าให้เดอะแบเรต์แล้ว ข้าพเจ้าย้ำคำว่าข้าพเจ้าได้ทำไปโดยความสัตย์สุจริต เพราะฉะนั้นขอให้เจ้าพนักงานศุลกากรมีคำสั่งให้คืนหีบสิ่งของเหล่านั้นแก่ข้าพเจ้า เจ้าพนักงานศุลกากรได้ฟังถ้อยคำของข้าพเจ้าแล้ว เห็นพ้องกันว่า ที่เจ้าพนักงานเมืองปอร์ตอร์ฟองยึดสิ่งของที่ไม่ต้องห้ามนั้นไม่สมเหตุผล ส่วนผ้าทอแขกมลายูประเทศนั้นพระราชบัญญัติห้ามไม่ให้คืน เพราะว่ากฎหมายมีความชัดเจนว่าห้ามไม่ให้นำเข้ามาในประเทศ แต่ถ้าข้าพเจ้าจะนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทและบรรดามิตรของข้าพเจ้าจะช่วยเหลือออกหนุนคำร้องทุกข์ของข้าพเจ้าแล้ว พระเจ้าอยู่หัวคง จะ พระราชทานพระ บรม ราชานุญาตคืนผ้าทอนั้นแก่ข้าพเจ้า

เมื่อเจ้าพนักงานศุลกากรแสดงความเห็นเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าขอให้มีการส่ง ไปยังเจ้าพนักงานเมืองปอร์ตอร์ฟองให้นำ

หีบห่อสิ่งของเหล่านั้นมากรุงปารีส ข้าพเจ้ายอมใช้ไม่เฉพาะแต่
ภาษีศุลกากร จะใช้ค่าขนของนั้นด้วย ในทันใดนั้น ม. เคอะลุส
นายกที่ประชุมเจ้าพนักงานศุลกากร ได้สั่งให้เขียนจดหมายไป
ยังเจ้าพนักงานเมืองปอร์ตอร์ฟอง จดหมายนั้นท่าน ได้ลงนามต่อ
หน้าข้าพเจ้า

ออกจากที่ประชุมนั้นแล้ว ข้าพเจ้ารีบไปเมืองแวร์ไซลส์
เพื่อหา ม. บองตองส์ เล่าเรื่องขัดข้องนี้ให้ท่านฟังและขอให้
ท่านพูดกับ ม. เลอะเปเลติเออร์ อธิบดีพระคลังมหาสมบัติ
บองตองส์ได้ช่วยเหลือเกื้อหนุนข้าพเจ้าตามที่ได้เคยช่วยเหลือมา
แล้วท่านอธิบดีซึ่งชอบพอกันกับบองตองส์มาก พูดว่าท่าน ไม่มี
ความขัดข้อง แต่จะต้องนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา
ก่อนมีท้องตราส่งไป พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริเห็นชอบ
ด้วยคำขอร้องของข้าพเจ้าเพื่อทำให้ถูกใจบองตองส์ท่านอธิบดี ได้
ทำคำสั่งอ้างกระแสพระบรมราชโองการมอบให้ข้าพเจ้านำไปให้
เจ้าพนักงานศุลกากร คำสั่งนั้นมีข้อความว่า ให้คืนสิ่งของทั้งสิ้น
ให้แก่เซวาลิเออร์เคอะ—ฟอร์บังโดยยกเว้นภาษีศุลกากร

ข้าพเจ้าไม่ได้พูดกับใครเลยว่า ได้รับพระราชทานพระ-
มหากรุณาธิคุณในเรื่องนี้ แต่เมื่อได้ทราบว่สิ่งของได้มาถึง
กรุงปารีสข้าพเจ้าก็ไปหา ม. เคอะลุสเล่าความให้ท่านฟัง ตัวท่าน
เองได้อุตสาหไปที่กรมศุลกากร คุยให้เจ้าพนักงานมอบสิ่งของให้

ข้าพเจ้า ที่ได้ของคืนเรียบร้อยเช่นนี้ ข้าพเจ้าขอบคุณ
 ของต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาก ท่านเป็นมิตรที่ดีได้ช่วยเหลือเกื้อหนุนข้าพเจ้าทุก
 คราวที่ข้าพเจ้าได้ขอร้องให้ช่วย ดังที่ผู้อ่านทรงทราบดีแล้ว และ
 ยังจะทรงอีกต่อไปในบันทึกความจำนี้

ในโอกาสที่ข้าพเจ้าขอพูดเรื่องมิตรผู้หนึ่งอีกครั้งหนึ่ง จะหา
 ผู้อุปถัมภ์ที่ดีเช่นนี้ในพระราชสำนักย่อมหาได้ยากนัก เพราะว่า
 มีขุนนางน้อยคนที่ทำให้คนนับถือ ข้าพเจ้าจะชมความดีของท่าน
 ผู้นี้ก็ยังไม่สิ้นสุดลง ข้าพเจ้าไม่ยากพูดเพราะว่ายิ่งพูดถ้อยคำก็
 ยิ่งยาวออกไป แต่สิ่งที่จะนิ่งไว้ไม่ได้ นั่นคือท่านผู้เฉลียวฉลาดกว่าคน
 ทั้งหลายที่เกิดขึ้นเป็นผู้มีตระกูลดีกว่าท่าน ที่ประเสริฐเลิศไปกว่า
 ใคร ๆ นั้น เพราะว่าท่านมีความจงรักภักดีซื่อสัตย์สุจริตแก่พระ-
 เจ้าอยู่หัว พระเจ้าอยู่หัวจึงทรงไว้วางพระราชหฤทัยในตัวท่าน
 ท่านคงประพาศติดตนให้สมกันกับที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยจนชีวิต
 หาไม่ ท่านจะขอพระราชทานสิ่งไร ก็พระราชทานทั้งนั้น ที่ท่าน
 ไม่เหมือนคนอื่นนั้น ท่านไม่เอาเปรียบพระมหากษัตริย์คุณ เพราะ
 ฉะนั้นจึงไม่มีคนริษยาท่าน ท่านรู้จักทำแต่สิ่งที่ประเสริฐแก่
 หน้าที่ราชการ ไม่เคยก่อความรำคาญให้แก่ผู้หนึ่งผู้ใดเลย

ข้าพเจ้าได้อยู่ที่กรุงปารีสจนสิ้นปีนี้ เมื่อมาถึงที่นี่ได้สอง
 สามเดือน เราได้ทราบว่าพระเพทราชา ขุนนางผู้ใหญ่คนหนึ่ง
 ได้เข้าปกครองประเทศไทยถึงแม้ว่าข้าพเจ้าไม่ได้เห็นแก่ทุกก็จริง

อยู่ แต่ถ้าพิเคราะห์ดูรายงานต่างๆ แล้ว จะเห็นได้ว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นบ่งว่า คำพูดของข้าพเจ้าที่เกี่ยวกับพระราชสัมพันธ์ไมตรีระหว่างพระเจ้าอยู่หัวของเราและพระนารายณ์มหาราช กับเรื่องที่จะจัดส่งกองทหารฝรั่งเศสไปประจำบ้อมปราการที่เมืองบางกอกนั้นไม่ผิด ข้าพเจ้าขอเล่าให้ผู้อ่านทราบพอเป็นสังเขปว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้สำเร็จลงได้อย่างไร และเหตุใดชาวฝรั่งเศสต้องละทิ้งที่มั่น ซึ่งได้รับมอบหมายให้คุ้มครอง

นานมาแล้วมีคนไทยที่อ่านตรายมากแต่ยังซ่อนตัวอยู่ได้คึกประทุษร้ายประเทศไทยอยู่เนืองๆ ครั้นราวกลางเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ คนเหล่านี้ได้ก่อการจลาจลใหญ่ขึ้น การกบฏครั้งนี้ได้เปลี่ยนแปลงภาวะของประเทศไทยและพระราชวงศ์ผู้เกี่ยวข้อง ด้วยได้เสียเลือดเนื้อไปเป็นจำนวนมาก การกบฏได้ทำลายรัฐประศาสน์นโยบายที่จะทำพระราชสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศฝรั่งเศสลงทันที

ข้าพเจ้าได้บันทึกไว้ข้างบนนี้แล้วว่า ถึงแม้ว่าประเทศไทยสงบเรียบร้อยก็อยู่ก็จริง แต่ถ้าดูลึกซึ้งลงไปแล้ว มีขุนนางบางคนที่อยากให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เวลาข้าพเจ้าอยู่ในประเทศไทยข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นอยู่ในใจแล้ว ยิ่งเรื่อง รุ่ง ชาวฝรั่งเศสซึ่งถูกจองจำเกิดขึ้น ก็ยิ่งทำให้ข้าพเจ้าเชื่อว่าคงจะมีกบฏแน่ ผู้อ่านคงจะทราบแล้วว่าขุนนางไทยที่ต้องการให้วิชเยนทร์ถูกลงพระราชอาณานั้นได้คิดว่าตนถูกหลอกลวง เมื่อเห็นข้าพเจ้า

พูดช่วยให้วิษเณทร์พ้นคำกล่าวหา ในบรรดาขุนนางที่เป็นผู้ก่อการที่สำคัญผู้หนึ่งนั้น คือ พระเพทราชา ท่านผู้นี้เป็นคนที่ทำอะไรทำจริง นับว่าเป็นผู้กล้าหาญผู้หนึ่งในจำนวนขุนนางเหล่านั้นมีกณับถือว่ามีกิริยามารยาทดี จึงได้กล้าคิดจัดการเพื่อสมบัติเอกและขึ้นครองราชย์เอง

ข้าพเจ้ารู้จักท่านผู้นี้ดี ถึงแม้ว่าท่านมีอายุกลางคนแล้ว ก็ยังมีกำลังแข็งแรงว่องไวเหมือนเมื่อยังหนุ่มอยู่ มีสติปัญญารอบคอบและประพฤตินั้นถูกกาลเทศะ ท่านได้พระภิกษุสงฆ์เป็นพรรคพวก แล้วก็เกลี้ยกล่อมขุนนางอื่นโดยยินยอมความมากใหญ่ ใฝ่สูงของเขา สัญญาว่าจะให้มีหน้าที่ในการปกครองบ้านเมืองด้วยท่านไม่ได้เกลี้ยกล่อมเฉพาะแต่ขุนนางเท่านั้น ยังได้เอาใจราษฎรด้วย ราษฎรที่ชอบของใหม่ ๆ แปลก ๆ ก็หวังใจว่า เมื่อได้อยู่ใต้เอกผู้อื่นแล้ว การปกครองคงจะไม่เข้มงวดนัก

การสมรู้ร่วมคิดก่อการกบฏนี้ วิษเณทร์ก็ทราบลาคเลา อยู่บ้างเขาเป็นคนคนเดียวที่จะตัดต้นทอได้ แต่โดยเหตุที่เขาเข้าใจผิดไปว่าการจับพระเพทราชาและกล่าวหาว่ามีความผิดนั้น ต้องมีหลักฐานที่ยืนยันว่า พระเพทราชาเป็นผู้พยายามจะประทุษร้ายแผ่นดินจริง ๆ ประการหนึ่ง หรืออีกประการหนึ่งเขาคิดว่าเขามีอำนาจพอที่จะปราบปรามพวกกบฏได้ง่าย ๆ เขาจึงปล่อยให้ผู้สมรู้ร่วมคิดทำการจนเกินเลยไปมากเสียแล้ว เมื่อรู้ตัวเข้าก็ปราบไม่ได้ เพื่อแก้ไขความบกพร่อง เขาได้ขอร้องให้กองทหารฝรั่งเส

ที่เมืองบางกอกมาช่วย แต่ทหารเหล่านั้นไม่ทราบความจริงว่า เหตุไฉนจึงเกิดมีการจลาจล และไม่ทราบว่าพระราชสำนักได้ย้ายไปอยู่ที่ไหน ทหารเหล่านั้นเกรงว่าถ้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นี้แล้ว อาจมีผลร้ายกระทบกระเทือนถึงชาติฝรั่งเศสจึงตั้งมั่นอยู่ในป้อมปราการ ไม่อินังที่จะอ่านจดหมายและฟังถ้อยคำของผู้เดินทางสี่ที่วิชเยนทร์ส่งไปอ้อนวอนให้กองทัพฝรั่งเศสยกไปช่วย

เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบความนี้โดยถืถ้วนแล้ว ข้าพเจ้ามีความละอายใจเป็นอันมากที่พวกเราชาวฝรั่งเศสปฏิบัติการณ์เช่นนั้น ข้าพเจ้าจึงอดใจนิ่งไว้ไม่ได้ที่จะแสดงความเห็นแก่ ม. เซญเลซึ่งมาซักถามเรื่องนี้แก่ข้าพเจ้าว่า ถ้าข้าพเจ้ายังอยู่ที่เมืองบางกอกแล้ว ข้าพเจ้าไม่ลังเลที่จะรีบไปช่วยวิชเยนทร์เลย ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าเกลียดชังเขาที่ได้พยายามประทุษร้ายข้าพเจ้า ก็ไม่ยับยั้งที่จะไปช่วยให้จนได้ ถ้าพுகตามความที่เป็นจริงแล้ว ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าถ้านำทหารฝรั่งเศสสักห้าสิบคนขึ้นไปเมืองละโว้แล้ว ข้าพเจ้าจะสามารถตีฝาคคนเหล่านั้นเข้าไปได้พวกกบฏคงไม่ต่อสู้ ข้าพเจ้าจะปราบปรามการจลาจลได้ทันที และนำความสงบสู่พระราชสำนักนั้น

เมื่อวิชเยนทร์ขอความช่วยเหลือกองทัพฝรั่งเศสไม่เป็นผลสำเร็จ และทั้งประเทศเห็นชอบด้วยแผนก่อการของพระเพทราชาแล้ว พระเพทราชาก็ประกาศตนเป็นหัวหน้าราษฎรยึดพระบรมมหาราชวังแล้วล้อมวงไม่ให้พระนารายณ์มหาราชเสด็จออก

มาข้างนอกได้ เมื่อวิษเณทร์ได้ทราบข่าวนี้ เขาตั้งใจไว้ว่าจะรีบเข้าไปเฝ้า ยอมตายในการรักษาพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน แต่ยังไม่ทันจะเข้าไปถึงพระราชวังถูกจับและจองจำด้วยโซ่ตรวน

เพื่อให้ราษฎรเกลียดชังการแย่งราชสมบัติอันอยู่ลงพระเพทราชาซึ่งทราบที่อยู่แล้วว่า พระอาการประชวรของพระนารายณ์มหาราชทรุดลงทุกวัน คงจะมีพระชนมายุอยู่ได้ไม่นาน ได้ปฏิบัติราชการแผ่นดินไม่เฉพาะแต่เพียงอ้างกระแสพระบรมราชโองการของ พระเจ้าแผ่นดิน ที่พวก กบฏ ได้ลือมวงไว้แล้วเท่านั้น ยังทำตัวว่าเป็นขุนนางผู้ใหญ่ ที่บัญชาการได้แต่ในพระบรมนามาภิไธยของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งทรงราชย์อยู่โดยสมบูรณ์แล้ว

แต่เหตุการณ์ภายนอกทำให้ชื่อเสียงของพระเพทราชาไม่สู้ดีนักเมื่อทบวงการต่าง ๆ อยู่ในบังคับบัญชาของท่านแล้ว ท่านไม่ละเลยที่จะหาความสงบมาสู่แผ่นดิน และล้างทรยศโดยขับไล่ชาวฝรั่งเศสไปจากพระราชอาณาจักร พระเพทราชากลัวแต่ชาวฝรั่งเศสเท่านั้น ความจริงชาวฝรั่งเศสพวกเดียวที่พึ่งขัดขวางความสุขของท่านได้ ท่านพึ่งได้ทราบภายหลังว่า ที่กลัวชาวฝรั่งเศสนั้นเป็นการคิดผิดไป ด้วยว่ากองทหารฝรั่งเศสนั้นมีกำลังน้อย และแทบไม่ส่วนในการก่อสร้างบ่อนปราการของวิษเณทร์เลย ทั้งกองทหารฝรั่งเศสก็ไม่ได้ทำอะไรเมื่อวิษเณทรขอร้องให้ยกไปช่วย วิษเณทร์มีอายุอยู่เพียงถึงวันที่พระเพทราชาขับไล่ชาวฝรั่งเศสไปเท่านั้น ต่อئ้นมาพระเพทราชาได้ประหารชีวิต

ศัตรูที่เกลียดชังท่านเป็นอันมาก และบริบทภัยสมบัติเสียทั้งสิ้น
 ค่าย

เราไม่ทราบ่วิษเณรได้ทันทุกขเวทนาเพียงไรก่อนตาย
 ผู้ซึ่งอยู่ในประเทศไทยในเวลาเกิดการกบฏได้เล่าว่า วิษเณรได้
 ทนความทรมานสมกันกับที่เป็นคริสต์ศาสนิกชนแท้ แสดงความ
 กล้าหาญดุจวีรบุรุษทีเดียว ถึงแม้ว่าคนคนนี้ได้พยายามประทุษ
 ร้ายซ้ำพเจ้ามากเพียงไรก็ตาม ข้าพเจ้าขอปฏิญาณโดยความสัตย์
 สุจริตใจว่า ข้าพเจ้าเชื่อคำบอกเล่าของคนเหล่านั้นทุกถ้อยกระท
 ความ วิษเณรเป็นคนมีใจกว้างขวางสุภาพและฉลาด เป็นคน
 ช่างคิดและสามารถคิดแผนการใหญ่หลวงได้ ด้วยว่ามีสติปัญญา
 เฉียบแหลมนัก คุณความดีของเขานั้นอาจไปได้ไกลทีเดียว ถ้าไม่
 มัวหมองมีมลทินเช่นความมักใหญ่ใฝ่สูงที่ไม่มีวงจำกัดไว้ ความ
 โลภที่ไม่รู้จักมีสิ้นสุด จนถึงน่าเกลียดอยู่เนืองๆ และความริษยา
 แม้นต่ำต้อยทั้งนี้ทำให้เขาเป็นคนเข้มนวด ทารุณดุร้ายปราศจาก
 เมตตากรุณา เขาเป็นคนที่ไม่ซื่อตรงต่อผู้ใด และสามารถทำทุก
 สิ่งทุกอย่างที่คนเราชิงที่สุด

พระนารายณ์มหาราชมี พระชน มายุอยู่ไม่นาน ได้
 สวรรคตสองสามวันภายหลัง วิษเณรถูก ประหารชีวิต อเนกนิกร
 พร้อมใจกันถวายราชสมบัติแก่พระเพทราชา ในที่สุดเพื่อฉลอง
 พระเกษม สุข สำราญของพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ใหม่ ทหาร
 ฝรั่งเศส ที่ต้องทนทุกข์ ทรมาน ถูกปล่อย อยู่ในป้อมปราการ หลาย

เดือน ได้ถูกบังคับให้ทั้งเมืองบางกอก และส่งกลับไปประเทศฝรั่งเศส เท่าที่เหลืมาคือน้ำทุเรศเพียงไรนั้นเราได้เห็นดีอยู่แก่ตาแล้ว ความสำเร็จของรัฐประศาสน์นโยบายที่ส่งกองทหารฝรั่งเศสออกไปประเทศไทยโดยที่ไม่ได้คิดให้รอบคอบ ได้แก่ชาติของเราด้วยประการฉะนี้ รัฐประศาสน์นโยบายนั้นทำความเสียหายแก่ชาติมาก และไม่มีสารประโยชน์แก่ประเทศไทยเลย พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงเห็นชอบด้วย ก็เพราะว่ามีคนสอพลอวาตรูปที่งามถวายแต่เท็จจริงก็เหลวไหลหาแก่นสารมิได้เลย

ต่อมาไม่ช้ากฎได้เกิดขึ้นใน ประเทศ อังกฤษ พระเจ้าเจมส์ที่ ๒ ได้หนีไปประเทศฝรั่งเศส และพระเจ้าวิลเลียมแห่งประเทศวิลันดาได้ขึ้นครองราชย์ พระเจ้าอยู่หัวของเราจึงได้ประกาศสงครามแก่ประเทศอังกฤษและสเปน

ในการสงครามคราวนี้ข้าพเจ้าได้สมัครเข้ารับราชการทหารเรือได้คุมเรือรบไปประจัญบานกับศัตรู เลือคนองทั้งสองฝ่าย ข้าพเจ้าถูกจับไปเป็นเชลยต้องถูกคุมขังอยู่ในประเทศอังกฤษ แต่ภายหลังได้หนีกลับมาได้ และได้ไปรบอีกหลายครั้ง

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๘ ข้าพเจ้ากลับไปเมืองทูลอง ได้เป็นผู้บังคับการเรือรบลำหนึ่งชื่อ “มาร์คิส” และรับคำสั่งให้ควบคุมเรือค้าขายไปทางทิศตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียนไปยังปิ่นกอสส์กับเรือค้าขายใหญ่ลำหนึ่งซึ่งชักธงวิลันดา ข้าพเจ้านำเรือรบเข้าเทียบเรือค้าขายนั้น จับเรือลำนั้นได้และลากไปไว้ที่เกาะเซฟาโลนี

ให้ทหารคุมเรือนั้นไว้เรื่อยลันถึงแม้ว่าเป็นเรือค้าขายแต่มีปืนใหญ่ ๖๘ กระบอกและกระลาสี ๒๖๐ คนมาจากเมืองสมิrnaจะไปเมือง อัมเตอร์ดัมและบรรทุกสินค้ามาเป็นราคาห้าแสนหกหมื่นเหรียญ ฟือสเตอร์วา ไม่นับสิ่งของต้องห้ามอีกเป็นอันมาก ข้าพเจ้าจะลาก เรือนไปจนถึงประเทศฝรั่งเศสไม่ได้ เพราะว่าเสากระโงงและหางเสือถูกกระสุนปืนหักพังลงทั้งสิ้น

เมื่อข้าพเจ้าไปถึงเกาะเซฟาโลนี ก็ทวนระลึกถึงวิชเยนทร์ นานมาแล้ว ข้าพเจ้าได้ลืมความทุกข์ที่ข้าพเจ้าได้รับจากคนคนนั้น เพราะหกกรรม ของ เขา นั้นทำให้คิดถึง มิตรไมตรีเดิมที่เขาได้มีแก่ ข้าพเจ้า ความจริงข้าพเจ้าไม่เคยเกลียดชังเขาเสมอเลย ตั้งแต่เขา ละโลกนี้ไปแล้ว ข้าพเจ้าก็ตั้งใจจะเป็นเพื่อนที่ดีกับครอบครัว ของเขา

ข้าพเจ้าสืบว่าเขามีครอบครัวอยู่ที่เกาะนี้หรือไม่ ก็ได้ ทราบว่ามีน้องชายอยู่คนหนึ่งอยู่ที่หมู่บ้านกุสโตท ข้าพเจ้าจึงไป หาเขาในวันรุ่งขึ้นและบอกว่าได้ทราบจากพี่ชายของเขาว่า ได้มอบ เงินเป็นจำนวนมากมากับแปร์ตาซาร์คในคราวที่ นักบวชรูปนี้ออก ไปประเทศฝรั่งเศสซึ่งพร้อมกับราชทูตไทย เงินที่วิชเยนทร์ส่งไป ผากเก็บไว้ที่กรุงปารีสนั้น เป็นพยานว่าข้อความในบันทึกของ ข้าพเจ้าไม่ผิด ที่วิชเยนทร์ขอให้ประเทศฝรั่งเศสส่งกองทหารไป ประจำอยู่ที่เมืองบางกอกนั้น ก็มีความประสงค์ที่จะพึงบารมี

ประเทศของเรา และฐานะของเขาในประเทศไทยไม่ดีแล้ว ก็
คิดไว้ว่าจะไปตั้งตัวอยู่ในประเทศฝรั่งเศส

น้องชายวิชเยนทร์ได้ทราบความนี้ ก็ตกลงใจจะไป
ประเทศฝรั่งเศส ข้าพเจ้ารับพาไปในเรือของข้าพเจ้าด้วยและได้
แสดงอักษณาสัยไมตรีเป็นอย่างดีกับคนคนนั้นตลอดเวลาเดินทางเขา
ได้ไปถึงกรุงปารีสและรับเงินไปเป็นจำนวนมากมาย แต่
โชคชะตาของข้าพเจ้าได้บันดาลไว้ว่า ข้าพเจ้าจะไม่ได้รับสนอง
คุณจากครอบครัวนี้เลย น้องชายวิชเยนทร์คนนี้ได้ออกจากกรุง
ปารีสกลับไปบ้านเกิดเมืองเดิมของเขาโดยที่ไม่เพียงล้นวาจาขอบ
ใจข้าพเจ้าสักคำเดียวเลย ยังซ้ำก่อนเดินทางไปก็ไม่มาหา

บันทึกความจำของออกพระศักดิ์สงครามนี้พิมพ์ขึ้นเป็น
สองเล่มที่เมืองอัมสเตอร์ดัม เมื่อ พ.ศ. ๒๒๗/๒ คือ ๔๔ ปี
ภายหลังที่เขาได้เข้ามารับราชการในประเทศไทย

เทียบแผนที่นักราชทูตเซวาลิเออร์ เดอะโฮมมอนด์ และราชทูต 43

ม. เดอะลาตูแบร์ เจ้าเผ่าถวายพระราชสาสน์ แต่ 37

พระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ และ ๒๒๓๑ 38

ถ้าสังเกตความในจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัด
เกาะช้างและบันทึกความจำของออกพระศักดิ์ิศสงครามนี้แล้วจะ
เห็นแผนที่ที่หนึ่งของเซวาลิเออร์ เกอโซมองค์และคณะทูตกับขุนนาง
ไทย เวลาเข้าเฝ้าพระนารายณ์มหาราช (ที่พระมหาปราสาท
สรรเพชญ์ กรุงศรีอยุธยา) ดังนี้ :-

- ก. สี่หับญชร สูงกว่าพื้นพระที่นั่งเกือบสี่ศอก
 ข. แก้วซึ่งเป็นที่นั่งของเซวาลิเออร์ เกอะโซมองค์

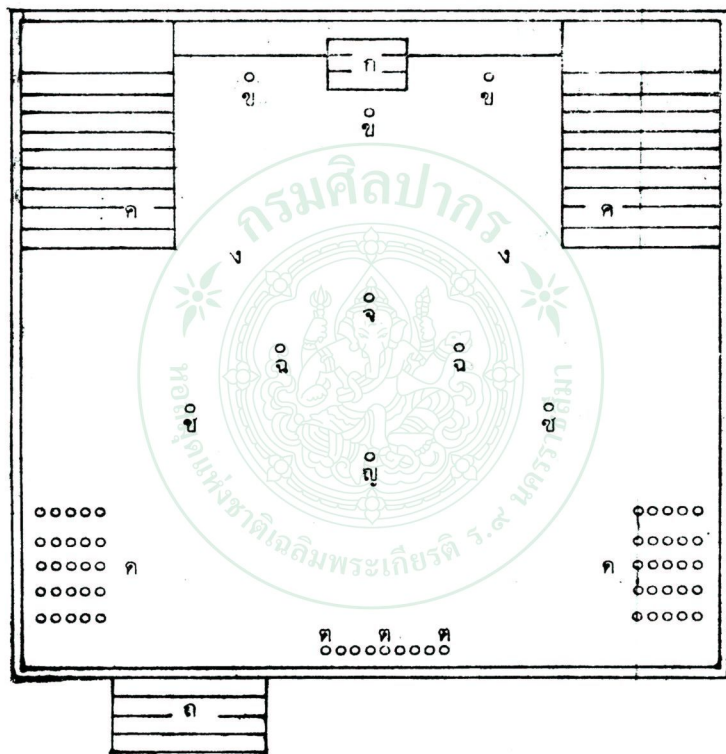
- ก. ตั้ง เตี้ยกว่าเก้าอี้ของราชทูตซึ่งเป็นที่นั่งของท่านเจ้า-
วัดเคอะซัวลี
- จ. พรมผืนเล็กซึ่งปูบนพรมลาดพื้นพระที่นั่ง สำหรับ
เจ้าคณะเคอะเมเทลโลโปลิสนั่ง
- ง. เจ้าพระยาวิชัยเอนทร์หมอบอยู่กับพื้น
- ช. ขุนนางฝรั่งเศสนั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น
- ซ. ขุนนางไทยหมอบราบอยู่กับพื้น
- ญ. อัมจันทร์เจ็ดหรือแปดชั้นขึ้นไปบนพระที่นั่ง
- ฉ. ท่านเจ้าวัดเคอะลิโอนนั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น

ในครั้งนี้มีเหตุขัดข้องที่เซวาลิเอร์เคอะโซมองต์ ไม่ยอม
เอากันทองทูลพานพระราชสาสน์ขึ้นไปถวายที่สีหบัญชร ขึ้นจะ
ถวายต่อพระหัตถ์พระนารายณ์มหาราชให้จนได้ ท่านเจ้าวัดเคอะ-
ซัวลีจกไว้ว่าเจ้าพระยาวิชัยเอนทร์ร้องบอกไปว่าให้ยื่นมือขึ้นไป
ราชทูตก็ไม่ยอมแต่ในบันทึกความจำของออกพระศักดิ์สงคราม มี
ความแย้งว่าราชทูตได้ยื่นมือขึ้นไป แต่ถึงเช่นนั้นพระนารายณ์-
มหาราชต้องกำพระองค์ออกมานอกสีหบัญชรเกือบครึ่งพระองค์
จึงทรงรับพระราชสาสน์นั้นได้ ต่อไปอีกสามปี เมื่อราชทูตฝรั่ง-
เศส ม. เคอะลาตูแบร์เข้าเฝ้าได้ยกเลิกใช้กันทองทูลพานพระราช-
สาสน์ เจ้าพนักงานพระราชพิธีได้ทำอัมจันทร์ไว้ที่หน้าสีหบัญชร
สำหรับราชทูตขึ้นไปถวายพระราชสาสน์ ส่วนแผนที่ที่ประทับและ

ชั้นที่กความจำของออกพระศักดิ์สงคราม

๒๑๕

ที่นั่งของคณะทูตกับขุนนางไทยนั้น คงได้แบบถั่ววันจากหนังสือ
เรื่องประเทศไทยของ เดอะลาตูแบร์ กัน

- ก. อัมจันทร์สามชั้นหน้าสี่หับญชร เพื่อเป็นการง่ายที่
ราชทูต เดอะลาตูแบร์เชิญพระราชสาสน์ขึ้นไปถวาย
พระนารายณ์มหาราช

- ข. นพปฎลเศวตฉัตรหน้าสีหบัญชร ข้างซ้ายและข้างขวา
สัปตปฎลฉัตร
- ค. อัมรินทร์ขึ้นไปสู่พระที่นั่งที่ประทับ
- ง. โตะปูพรมวางเครื่องราชบรรณาการ
- จ. บุตร ม. เกอะแบเร่ต์ เชิญพานแว่นฟ้า ทองคำ
โปร่ง ซึ่งประทิษฐานพระราชสาสน์ไว้
- ฉ. ทังรูปสี่เหลี่ยมเตี้ยปูพรม ซึ่งเป็นที่นั่งของราชทูต
- ช. เจ้าคณะ เกอะเมเตลโลโปลิส นั่งขัดสมาธิอยู่กับ
พื้นพระที่นั่ง
- ซ. เจ้าพระยาวิชเยนทร์หมอบอยู่ข้างขวามือหลังราชทูต
- ญ. แปร้ทาสารค์นั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น
- ด. ขุนนางไทย ๕๐ คน หมอบอยู่กั้บพื้น
- ต. ขุนนางฝรั่งเศสนั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น
- ถ. อัมรินทร์ขึ้นไปบนพระมหาปราสาท

